

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2010

4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

© Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika. Nuotraukos iš Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos archyvo. 1992 m. 12 mėn. 14 d. - Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Tarybos Prezidiumo sprendimu. Įrašytas į Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Tarybos Prezidiumo 1992 m. 12 mėn. 14 d. sprendimą.

Kęstučio
Grigaliūno
meninio tyrimo
objektu tapo KGB
suiamtų, nužudytų
žmonių bylos. Apie
fotoinstaliaciją
„Mirties
dienoraščiai“
skaitykite p. 46.

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com

Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Du dešimtmečiai po didžiojo lūžio ir kas toliau? / 2

Europos istorijos

Hektoras VITKUS. Pergalės mito pančiai. *Dar kartą apie kovą dėl istorinės atminties* / 6
Rasa BALOČKAITĖ. Miestas kaip komunikacinė erdvė. *Istorinė atmintis ir ideologija
Vilniaus urbanistiniame landsaifte* / 13

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Vilniaus senamiesčio žaizdos. *Pastarųjų 15 metų pokyčiai ir
tendencijos* / 18

Nuomonės apie nuomones

Astrida PETRAITYTĖ. Kas vadintina Klaipėdos krašto gyventojų repatriacija? / 26

Kūryba ir kūrėjai

Albinas GALINIS. Apolodoras sveikina Hipolitą. Apolodoras susimąsto apie tikėjimą / 29
Herkus KUNČIUS. Lietuvių pėdsakai arabų dykumos smėlyje / 31
Apie tikrovės ribas ir dailės santykį su ideologija. *Diskusija* / 36
Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Dabarties akistata su praeitimi. *Kęstučio Grigaliūno „Mirties
dienoraščiai“* / 46
Kęstutis ŠAPOKA. Martinaitis – disco „tėvas“. *Antano Martinaičio tapyba* / 49
Vlada KALPOKAITĖ. Slėpynės tarpduryje. *Nerastas „Idioto“ raktas* / 51
Šarūnė TRINKŪNAITĖ. Suvedžioti ir laimingi. *„Mistro“ pranašystės* / 55
Kęstutis ŠAPOKA. Animacinis filmukas smegenų dėžutėje. *Gintaro Makarevičiaus
piešinių paroda* / 60
Linas POŠKA. Aloyzas Stasiulevičius: bandymas suvokti / 62
Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ. Paroda ekspromtu. *Henriko Čerapo „Kontracepcija“* / 65

Nematomas ginklas – paslapčių sugestija

Mindaugas PELECKIS. Socialinio aktyvumo šaukliai kvakeriai jau ir Lietuvoje / 67

Istorijos puslapiai

Liudas TRUSKA. Ilgas kelias į Vilnių / 71

Retrospektyva

Émille FAGUET. Nekompetencijos kultas / 80

Apie knygas

Dalius JONKUS. Tarp Atėnų ir Jeruzalės / 87
Marius GAUČYS. Įdėmus žvilgsnis į miesto kraštovaizdžio raidą / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Komedija tunikata / 94
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Antanas MARTINAITIS. Cinoberio vaikystė. 1981–1983. Drobė, aliejus;
83x96,5. Iš parodos „Lietuvos aido“ galerijoje
4 p.: Gintaras MAKAREVIČIUS. Piešinys. Iš parodos ŠMC. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

DU DEŠIMTMEČIAI PO DIDŽIOJO LŪŽIO IR KAS TOLIAU?

Kovo 11-ąją pažymėjome reikšmingą datą – prabėgo jau du dešimtmečiai nuo tos lemtingos dienos, kai Lietuva, pirmoji iš Sovietų Sąjungos pavergtų Baltijos šalių, paskelbė nepriklausomybę. Pareiškė politinę valią išstrukti iš komunistinės sistemos gniaužtų, nepaisydama grasinimų iš Rytų ir atmetusi atsargių Vakarų *realpolitik* strategų raginimus neskubėti. Toji valia siekti laisvės atlaikė net karinę okupacinio režimo agresiją 1991-ųjų sausio 13-ąją, jos nepalaužė nei ekonominė blokada, nei hiperinfliacija, 1992 m. pasiekusi net 1163 proc. Tolesni dėsningi politiniai žingsniai atvedė Lietuvą į NATO aljansą, kitas svarbias tarptautines organizacijas, leido įsilieti į Europos Sąjungą.

Deja, kad ir kokie išpūdingi mūsų šalies politiniai laimėjimai, padėję išsivaduoti iš sovietinės vergijos, per tas dvi dešimtis metų ne tik pasiekėme neabejotinų pergalių, bet ir patyrėme neįtikėtinais daug skaudžių praradimų, padarėme nedovanotinai apmaudžių klaidų. Kalbu ne tik apie sumaniai ir vikriai išgrobsytą buvusią „visaliaudinę nuosavybę“, kurios didžioji dalis, beje, sukurta paprastų *darbo žmonių* (sakau tai be jokios ironijos!), „sklandžiai“ perėjo į buvusios nomenklatūros rankas, nes nebuvo įstatymų, kurie sukliudytų tas plėšrias dalybas, arba buvo specialiai palikta „saviesiems“ reikalingų spragų, o teisėsauga demonstravo nusikalstamą neveiklumą, stačiai beję-

giškumą... Kalbu apie jau tada prasidėjusią ir iki šiol neįveiktą sociopolitinę eroziją. Visuomenė beregint suskilo į dvi dalis: tuos, kurie iš nepriklausomybės neblogai pasipelnė, ir tuos, kurie, nesugebėję prisitaikyti prie pakitusių socialinių sąlygų, buvo palikti likimo valiai ir greitai tapo svetimi savo šalyje, už kurios laisvę visai neseniai taip pasiaukojamai kovojo. Nederėtų nutylėti ir to, kad skubotą, drastišką, socialiai neteisingą planinės ekonomikos pertvarkymą į „laisvąją rinką“¹ visokeriopa palaikė ir skatino demokratinės Vakarų valstybės, ypač tokios įtakingos tarptautinės finansinės organizacijos kaip Tarptautinis Valiutos Fondas ir Pasaulio Bankas kartu su neoliberalizmo idėjomis persiėmusiais tarptautinės ekonomikos ekspertais. Nors bandyta siūlyti kitas alternatyvas – laipsniškas, socialiniu teisingumu paremtas ekonomines reformas², viso Rytų Europos regiono ekonomikos reorganizaciją nulėmė du veiksniai: socialistinės sistemos auklėtinių, panūdusių per vieną naktį virsti vakariečiais, entuziazmas ir „šoko terapijos“ religiją išpažįstančių Vakarų ekonomistų įpirštos schemos. Nenuostabu, kad, pasirinkus tokį drastišką totalios socialinės pertvarkos būdą, nemaža dalis sovietmečiu prisigyvenusių žmonių atsidūrė socialiniame užribyje, tapo finansinių ir ekonominių reformų įkaitais arba, perfrazuojant Ivano Ilicho metaforą, – „nepakankamai sumitusiai atpirkimo ožiais“, kurių likimas

neberūpėjo nei kairiosioms, nei dešinioms politinėms jėgoms, besivaržančioms dėl galios ir besidalijančioms turta. Pusę amžiaus darbo žmonių kurta „visaliaudinė nuosavybė“ atsidūrė vadinamojo partinio ir ūkinio aktyvo, vakarykščių fabričių ir gamyklų vadovų, kolūkių ir tarybinių ūkių pirmininkų, buvusių spectarnybų veikėjų ir organizuotų kriminalinių nusikaltėlių rankose. Nereikia daryti jokių specialių sociologinių tyrimų, kad nustatytum dabartinio galios ir turto elito genealogiją – užtenka atidžiau pasklaidyti tokiuose leidiniuose kaip „Kas yra kas Lietuvoje“ pateikiamas, žinoma, gerokai padailintas ir apdairiai kupiūruotas biografijas...

Užsitęsusi ekonominė sumaištis, žeminanti socialinė neteisybė, valdžios gobšumas, diletantizmas, korupcija, abejingumas ir cinizmas, beje, nelabai ir dangstytas, neišvengiamai padarė savo. Sunyko Sąjūdžio laikais spontaniškai prasiveržęs pilietinis ir socialinis solidarumas, susvyravo anuomet neįtikėtinais greitai subrendusi tautinė sąmonė, atrofavosi ir subliūško nelaisvės sąlygomis taip nuoširdžiai puoselėtas patriotizmo jausmas... Gilėjančią moralinę visuomenės krizę liudija ir dalykai, išduodantys *vasalo* sindromą. Kas, pavyzdžiui, 1991-ųjų sausio dienomis būtų galėjęs įsivaizduoti, kad neprabėgs nė dvidešimt metų, o laisvoje nepriklausomoje Lietuvoje rasis partijų ir politikų, atvirai deklaruojančių absoliutų lojalumą Maskvai? Kam būtų šovusi į galvą mintis, kad jau desovietizuotą nepriklausomos šalies *liaudį* linksmins ano meto sovietiniai propagandiniai „humoristai“ (pvz., toks Zadornov), kurie kruvinų sausio įvykių išvakarėse atvirai tyčiojosi iš mūsų nepriklausomybės? Bet dabar jie būriais traukia į Lietuvą, kur sulaukia ilgų ir audringų publikos plojimų... Šalies pajūrio kurortuose, o ir sostinės muzikos klubuose, be konkurencijos griaudėja rusų estradinė, dažnai šovininė (pvz., grupės „Atas“) muzika... Kas būtų galėjęs patikėti, kad papūtus naujiems europolitikos vėjams kaimyninės Baltarusijos diktatorių, kuris iki šiol atsisako išduoti Lietuvai Sausio žudynių vykdytojus, aukščiausi mūsų valstybės asmenys pakvies kartu *šventę švęsti*, t. y. minėti mūsų nepriklausomybės dvidešimtmetį?

Arba kad laisvos šalies prokurorams ir teisėjams nerūpės Lietuvos saugumo karininko mįslingos žūties aplinkybių tyrimas? Nejauki yra ir paprasčiausia kasdienybė, nes ją temdo nesibaigiančios buvusių Sąjūdžio bendražygių rietenos, viešas vienas kito žeminimas, keltos ir vis iš naujo keliamos bylos dėl garbės ir palmės šakelės. O ar kam nors anuomet kaip koks didžiausias košmaras būtų bent prisisapnavęs apgailėtinais liūdnamis dabarties faktas, kad, praėjus vos dviem dešimtims metų ir užaugus pirmajai laisvėje gimusiai kartai, bus pradėta viešai abejoti lietuvių tvirtumu, nes daugeliui jau atrodo nebeaiški (neberekalinga?), net įtartina lietuvių tapatybė? Tai, kad jaunoji karta turi rimtų tautinio tapatumo problemų, liudija ne tik kultūros antropologų ar etnologų teoriniai svarstymai, bet patvirtina ir pati mūsų gyvenimo realybė.

Šalia kitų nerimą keliančių simptomų yra ir tokių, kurie rodo, kad, nors lėtai, tačiau užtikrintai ir, beje, laisva valia tampame nomadų tauta. Nusivylę valdžios nuolat žarstomais, bet niekada nevykdomais pažadais, o pastaruoju metu juos vis dažniau keičia ciniškos patyčios³, šimtai tūkstančių tautiečių kraunasi lagaminus ir elgiasi panašiai kaip jų protėviai, kurie, prieš gerą šimtą metų, kai tik ištrūko iš baudžiavos, leidosi laimės ieškoti svetur. Mes irgi, užuot sukaupe valią ir pažaboje godžius, savanaudžius „tautos išrinktuosius“, verčiau traukiamės jiems iš kelio ir traukiame ten, kur didesnė pilietiško koncentracija leidžia aprūpinti darbu visus norinčius, ir ne tik savo šalies piliečius, o už tą darbą dorai atlyginama. Iš kur tas prakeiktas nuolankumas? Kodėl, užuot rinkęsi pilietinei visuomenei priderantį *vita activa*, apatiškai pasiduodame, skųsdamiesi gyvenimu, o ne bandydami įveikti valdžios ir savo pačių bejėgiškumą?.. Užuot prispyrę mūsų (ir iš savo tarpo) išrinktą valdžią, kad ji vykdytų gyvybiškai būtinas socialines reformas, tampame nuolankiais jos inscenizuojamų viešų politinių spektaklių žiūrovais...

Kad ir kaip būtų nemalonu, tenka konstatuoti: dvidešimt metų gyvendami laisvėje taip ir neišmokome *būti laisvi*, vis giliau klimpstame socialinių problemų pelkėje, nes taip ir neįstengėme suvokti, kad visur ir visada reikia kliautis savo jėgomis, nes politinę sėkmę

ir ekonominę gerovę lemia ne Briuselio „dėdžių ir dėdienių“ dosnumas, bet kiekvienos valstybės ir jos visuomenės atkaklios pastangos, darbštumas, kūrybiškumas ir pilietinis sąmoningumas. Ar yra kokia nors nacionalinė programa, kuri padėtų tokias savybes iš(si)ugdyti? Kas yra pajėgus daryti poveikį vadinajamajai informacinei visuomenei? Palyginimui pateiksiu vieną pavyzdį: pernai kurį laiką dėščiau viename Ispanijos universitete. Ši šalis tada ieškojo būdų, kaip išbristi iš ekonominės krizės, nes 90 proc. gyventojų pajamos smuko ir sudarė mažiau kaip tūkstantį eurų per mėnesį. Tai buvo pagrindinė Ispanijos TV laidų tema tuo metu. Nesunku įsivaizduoti, kaip apstulbau, kai grįžęs į Lietuvą, purtomą dar žiauresnės krizės, pamačiau, kad mūsų šios TV laidų pagrindinė tema išties savaitės buvo kažkokių dviejų popmergužėlių virtuali virtualaus konflikto istorija!

Televizijos programos bene geriausiai atspindi pakrikusią visuomenės sąmonę. Beje, ne tik ekraninė, o ir visa lietuviškoji žiniasklaida jau virto bulvariniu skaitalu. Kad ir kaip paradoksalu, pirmaisiais nepriklausomybės metais, neturėdami nei technikos, nei sąlygų, turėjome gerokai aukštesnės prabos žurnalistiką. Ji ne kūrė, ne režisavo, ne manipulavo, bet atspindėjo ir nagrinėjo tikrus įvykius, visuomenėje vykstančius realius procesus. Tai buvo aukšto lygio socialinė diagnostika. Tad kas atsitiko? Kodėl žiniasklaida, kurios pagrindinė priedermė yra žinių perteikimas ir informacijos analizė, vietoj to griebėsi ekshibicionistinės klounados, savo puslapius ir ekranus paslaugiai užleidusi tušties plepalams? Nepriklausomybės aušroje puikiai startavusi analitinė žurnalistika sunyko (buvo sunaikinta?). Inscenizuotų „kriminalinių pramogų“ žanrui priskirtinų TV programų titruose liūdna matyti pavardes tų, kuriuos siejome su atvira, sąžininga ir rizikinga žurnalistika. Matėme ir tai, kaip patyliukais iš dienraščių skiltininkų išprašomi mąstantys analitikai, kaip jų vietą užėmė siauro akipločio žurnalistai, dorai neišmanantys nė vienos srities, neperpratę net ir savo amato pradžiamokslio... Kiekvienais metais siaurėjo ir dilo kultūros skiltys dienraščiuose, vienas po kito išnyko europinei spaudai privalomi kultūros

priedai... Televizijos kanalai it susitarę plačiausiai atvėrė duris prastai išsilavinusiems, menko intelekto, nei sąmoju, nei humoro jausmu neapdovanotiems individams. Prasimušę į laidų vedėjus, jie dabar „duoda toną“, diktuoja visuomenei kultūrinės ir intelektualinės madas...

Atrodytų, keista, kad tuo metu, kai kraštas įklimpęs į gilią ekonominę krizę, apimtas socialinės apatijos ir nusivylimo, nes žmonės nebetiki ateities perspektyvomis, Lietuvos televizijos kanalai užsimuštinai varžosi, kuris pasiūlys linksmesnę ir absurdiškesnę šou programą. Jose entuziastingai pasišovusios dalyvauti ne tik vadinamosios „žvaigždės“, kurių visas dangus yra ekranas, ne tik masiškai „ekranizuoti“ politikos veikėjai, bet ir „liaudis“, kuriai jau įdiegta šou epochos tiesa: jei tavęs nėra ekrane, tavęs apskritai nėra...

Tačiau toks paradoksalus realybės ir televizinės virtualybės prasilenkimas atrodo keistas nebent tiems, kurie nesuvokia dabartinėje Lietuvoje ryškėjančių procesų. Pirmiausia tai idėjų badas. Kad įveiktume sociopolitinę, o ir sociokultūrinę eroziją, reikia imtis fundamentalių reformų. Reformos prasideda nuo idėjų, o jų, deja, nėra. Niekas nesiūloma ir niekas nesvarstoma. Politikos, žiniasklaidos ir pramogų verslo susilieėjimas pavojingas tuo, kad ir politika, ir jos kritika paverčiamos *pramogine* veikla, tikrovės veidą vis kruopščiau maskuoja storas virtualybės makiažo sluoksniš, todėl jau nebeįžvelgiame, o gal ir nesistengiame išžvelgti, tikrųjų jos bruožų. Karnavalas tęsiasi, ponai, prisiekusieji aukso veršiu!

Ar esama kokių nors mūsų visuomenės atsinaujinimo vilčių, ar kada nors įveiksime jau chroniška tapusią *pereinamojo* laikotarpio būseną? Na, ironiškai tariant, galima guostis, kad Mozė savo tautiečius 40 metų vedžiojo po dykumą, taigi mes nuėjome dar tik pusę kelio... Didžiojo socialinio lūžio laikais atrodė, kad tikslas apskritai ranka pasiekiamas – antai kai kurie lietuvių ekonomistai, matyt, dar neišsiblaivę nuo tautinės euforijos, rimtai įrodinėjo, esą po nepriklausomybės atkūrimo praėjus vos keleriems metams gyvensime ne blogiau už skandinavus! Šių eilučių autorius gerokai nuosaikiau ir atsargiau prognozavo, kad turės

praeiti ne mažiau kaip penkiolika metų, kol išryškės esminiai mąstymo ir socialinės struktūros pokyčiai, o gyvenimas įgaus ne tik europietišką formą, bet ir turinį. Deja, šiandien apgalestaudamas pripažįstu, kad ir ši atsargi prognozė buvo pernelyg optimistiška. Formą įgavome, bet turinys... Per dvidešimt atkurtos nepriklausomybės metų vis dar neatsikratėme daugelio esminių „brandaus postkomunizmo“ bruožų ir tai tapo beveik neįveikiamu slenksčiu. Visuomenė, taip ir neįgijusi pilietinės nuovokos ir politinės kultūros, yra puikus manipuliacijų objektas ir tuo sumaniai naudojasi valdžios siekiantys individai, politiniai klanai ir *klonai*, puikiai įvaldę ne tik verbalinę demagogiją, bet ir gerokai įvairesnes masinio poveikio priemones. Tikrąją politinių technologijų galią, ko gero, pirmąsyk savo kailiu pajutome per liūdnai pagarsėjusią Rolando Pakso „nekalto prasidėjimo“, politinio nuopuolio ir stebuklingo prisikėlimo istoriją...

Tačiau grįžkime prie svarstymų apie viltį, kuri juk miršta paskutinė... Daug kam atrodo, esą jaunoji karta, nepatyrusi sovietmečio perversijų, laisva nuo centralizuoto mąstymo ir vasalams būdingų įpročių, savaime taps šviesesnės ateities garantu. Maždaug taip Geteborgo knygų mugėje gausiai klausytojų auditorijai beveik prieš šešetą metų įkvėptai tvirtino rašytoja Jurga Ivanauskaitė. Prisipažinsiu, norėjau tais jos žodžiais tikėti, bet neįstengiau atsikratyti ir tam tikrų abejonių. Štai kad ir dabartinė trisdešimtmečių karta – kai sovietmetis baigėsi, jie dar tik nusirišo pionierių kaklaraiščius. Kokioje aplinkoje, kokioje socialinėje atmosferoje formavosi šitos kartos pasaulėvaizdis, supratimas apie tai, koks yra ir koks turėtų būti *normalus* gyvenimas? Ką jai teko patirti ir ką ji sugebėjo suprasti? Nors bet kokie apibendrinimai visada rizikingi, vis dėlto be jų neišsiverčia jokia socialinė diagnostika. Man regis, šiai pirmajai nepriklausomybės *pauglių* kartai teko bene sunkiausias išbandymas. Jie brendo matydami, kaip vyksta godžios ir negailestingos iš visuomenės pasisavinto turto dalybės, stebėdami, kaip trumpam užplūdusią tautinę euforiją, prasiveržusį pilietiškumą, socialinį solidarumą ir kitas dvasines vertybes nustelbia materialinių

vertybių godulys... Ar ne tokiaame vis atšiauresniame visuomenės gyvenimo klimatae grūdinosi pirmoji *pini-gų ir karjeros karta*?

O apie ką mąstys ir kaip veiks jauniausioji karta, bręstanti ne mažiau ciniškų dar likusio turto – žemės, ežerų, miškų – dalybų fone, politinių technologijų absoliutaus įsigalėjimo ir nesibaigiančio ekshibicionistinio šou epochoje? Kaip susiklostys jos vertybių sistema? Kokie bus jos idealai? Paklauskime savęs, ką turėtume ir ko neturėtume daryti, kad ši karta netaptų dar viena *prarastąja*. Gal pagaliau atsipeikėję iš sociopolitinio letargo sugebėsime bent šiai kartai nepakirpti idealizmo sparnų, kad senąją romėnų maksimą *Oblivi privatorum, publica curate** ji galėtų (jeigu norės) paversti savo mąstymo ir veiklos imperatyvu?

Klausimų, susijusių su mūsų visuomenės ateitimi, kyla gerokai daugiau nei randame atsakymų. Jų neskuba ieškoti nei tie, kurie laiko save „socialiniais mokslininkais“, nei tie, kurie prisiskiria prie „intelektualų“. Sakoma, kad, norint rasti teisingus atsakymus, reikia užduoti tinkamus klausimus. Šis straipsnis – tik įvadas į tolesnius svarstymus, bandant suformuluoti bent jau klausimus, kad galėtume kartu ieškoti atsakymų. ■

* Mesk privačius reikalus, rūpinkis viešaisiais

¹ Sąvoka *laisvoji rinka* – tai viso labo filosofinė ir ideologinė abstrakcija, jos realumu tiki nebent neoliberalizmo dogmomis persiėmę ekonomistai. Ekonomikos istorikas Karlas Polanyi's XX a. šeštajame dešimtmetyje įtikinamai demaskavo šios kategorijos iliuzinį apgaulingumą.

² Pavyzdžiui, vieną iš tokių alternatyvų siūlė garsus sociologas komunitaras Amitai Etzioni's, laikraštyje *The New York Times* išdėstęs schemą, kaip socialistinę ekonomiką laipsniškai pertvarkyti į kapitalistinę, panaudojant Vakarų finansinę paramą reformoms. Deja, sociologų teorijomis paprastai nesidomintys ekonomistai šiuos pasiūlymus ignoravo.

³ Nežinau, kaip kitaip būtų galima pavadinti kadaise Algirdo Brazausko, tuo metu premjero, pasakytus žodžius, kad senų žmonių socialinės garantijos nėra valdžios prioritetas, esą katalikiškoje šalyje tėvais pasirūpins jų atžalos. Nenusileidžia ir dabartinis premjeras Andrius Kubilius, visai neseniai per TV sarkastiškai pareiškęs, kad valstybės paramą gaus anaipol ne visi nukentėjusieji nuo potvynio, nes dešimties milijonų tam skirtų litų visiems tikrai neužteks...

PERGALĖS MITO PANČIAI

Dar kartą apie kovą dėl istorinės atminties

Lietuvos viešojoje erdvėje itin įtariai vertinama didėjanti Didžiojo tėvynės karo ir pergalės mitų įtaka Rusijos politikai ir istorinės atminties kultūrai. Atgimsta didžiarusiškoji ideologija, neoimperinė politika, Rusija ciniškai manipuliuoja fašizmo nugalėtojos įvaizdžiu, siekdama didinti savo geokultūrinę įtaką visų pirma rusakalbiam Baltijos šalių gyventojams¹. Nekeista, kad Lietuvoje (kaip, beje, ir kai kuriose kitose Vidurio Rytų Europos valstybėse) pergalės mitas vertinamas kaip dar vienas viešųjų ryšių specialistų parengtas projektas, kuriuo Kremlius stengiasi užmaskuoti savo kultūrinės, ideologinės ir politinės įtakos stiprinimą. Rusijos politiniai technologai irgi nelieka skolingi – jie kaltina Estiją, Latviją ir Lietuvą, kad šios šalys Sovietų Rusijos vaidmenį Antrajame pasauliniame kare vertina „tik per nusikaltimų žmoniškumui prizmę“², todėl politizuoja istoriją, kursto „antirusišką isteriją“ ir formuoja neigiamą šiandieninės Rusijos įvaizdį³. Tokia ideologinė ir vertybinė kolizija didina abipusę įtampą, kurstomą puolamosios ir gynybinės retorikos, nepaskelbtas „karas dėl atminties“ labai trukdo pradėti normalų tarpusavio dialogą. Tad gal derėtų stabtelėti ir į pergalės mito svarbą Rusijos politikai ir istorinės atminties kultūrai pažvelgti iš konstruktyvesnės perspektyvos?

Vokiečių istorikas Stefanas Tröbostas, aptardamas Vidurio Rytų Europos visuomenių istorinei sąmonei būdingus Antrojo pasaulinio karo traktavimo dėsnin-gumus, suskirstė tautas į keturias grupes.

Pirmoji grupė – tai estai, latviai, lietuviai, kurie savąją istorijos politiką grindžia nuostata, kad sovietinę okupaciją jiems primetė brutali, genocidišką politiką vykdanči svetimajėga. Šios šalys Antrojo pasaulinio karo pabaigą vertina tik kaip skaudžią istorinę aplinkybę, lėmusią, kad įsiviešpatavo totalitarinis sovietų režimas ir prasidėjo masinės represijos⁴. Estai, latviai ir lietuviai laikosi nuostatos, kad šiandieninė Rusija, kaip Sovietų Sąjungos teisių perėmėja, privalo prisiimti atsakomybę už sovietinės sistemos nusikaltimus. Čia esą ir slypi „nesusikalbėjimo su Rusija“ prielaidos. Šios tautos yra bene labiausiai linkusios atmesti okupacijos patirtį reprezentuojančius vaizdinius ir patį pergalės mitą.

Antroji grupė – tai lenkai, vengrai, ukrainiečiai, kurie dar nėra radę bendro sutarimo, kaip traktuoti Antrojo pasaulinio karo padarinius. Šie sociumai politiniame ir ideologiniame lygmenyje intensyviai diskutuoja dėl istorinio komunistinės praeities įvertinimo ir pergalės mito įprasminimo galimybių.

Trečiąjai grupei priskirtini rumunai, bulgarai, kitos Balkanų tautos. Jie Antrojo pasaulinio karo pasekmes reflektuoja prieštaringai: viena vertus, jų istorinė sąmonė komunistinį režimą suvokia kaip svetimųjų valdžios primestą valdymo sistemą, antra vertus, laikomasi nuostatos, kad Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir įsiviešpatavusi komunistinė santvarka iš esmės buvo modernizuojantys veiksniai, taigi „ne viskas buvo taip blogai“.

Ketvirtajai grupei priskirtini rusai, moldavai, baltarusiai, Padniestrės Respublikos etninės grupės, kurių istorinės atminties politikai ir atminimo kultūrai Antrojo pasaulinio karo patirtis ir pergalės mitas yra ypač svarbūs. Šių šalių politinis elitas išsirutuliojo iš sovietinės nomenklatūros, išsaugojusios komunistinės ideologijos tradicijas, taigi ir sovietinę atminimo kultūros formavimo praktiką, politinės ir ideologinės kontrolės įpročius. Todėl ir visuomenės istorinė sąmonė, istorijos suvokimas modeliuojami autoritariniais principais. Tröbsto manymu, būtent todėl didžioji dabartinės Rusijos visuomenės dalis nesugeba kritiškai permąstyti sovietmečiu susiformavusių ideologinių kultūros ir propagandos klišių, kurios sudaro šiandien funkcionuojančio pergalės mito turinį. Tröbsto tvirtinimu, Didžiojo tėvynės karo desovietizacija dar neįvyko – istorijos politika atsisakė tik pačių radikaliausių komunistinės ideologijos suformuotų karinio patriotizmo klišių, jas pakeisdama nacionalinę vienybę manifestuojančiomis idiomomis⁵. Tröbsto išvalgoms pritaria ir ukrainiečių istorikė Tatjana Žurženko, kuri teigia: „Didysis tėvynės karas tampa vis labiau nacionalizuojamu Rusijos istorijos įvykiu, senoji stalininė „nacionalistų kolaborantų“ klišė nukreipiama į šiandieninius „išdavikus“ – buvusias sovietines respublikas, kurios pasirinko ES ir NATO, atsukdamos nugarą Rusijai.“⁶

Šiandieniniai Kremliaus politikai Didžiojo tėvynės karo ir pergalės mituose surado „generalinius vertybinius imperatyvus“, kurie sėkmingai suvienijo skirtingas rusų visuomenės kartas ir socialinius sluoksnius, padėjo sukurti tokią ideologinę atmosferą, kuri neleidžia niekam būti abejingam pergalės mitui. Nacionalinių rusų tapatumą modeliuojantys institutai stengiasi išlaikyti tokį Didžiojo tėvynės karo atminimą, koks buvo suformuotas sovietmečiu.

Rusų istorikės Jelenos Zubkovos teigimu, dabartinė Rusijos istorinės atminties kultūra perėmė ne tik sovietines Didžiojo tėvynės karo vertinimo tradicijas, bet ir jai nebūdingas „vakarietiškas“ Antrojo pasaulinio karo įvykių recepcijos alternatyvas⁷. Tai padidino pergalės mito populiarumą, antai jaunoji rusų karta jau yra linkusi Staliną traktuoti greičiau kaip išvalgų

„menedžerį“, bet ne kaip nusikalstamos sistemos vadą. Susiformavo išties komplikuoatas istorinės atminties politikos modelis. Iš esmės jis remiasi sovietinių karinio patriotizmo vaizdinių, simbolių ir naratyvų regeneravimu ir jų perteikimu moderniomis (elektroninėmis, skaitmeninėmis) geokultūrinio poveikio priemonėmis (tai paaiškina ir ypač nervingą oficialiosios Maskvos reakciją dėl Lietuvoje priimto įstatymo, draudžiančio naudoti tiek nacistinę, tiek ir sovietinę simboliką mitinguose, kituose susirinkimuose). Rusijos Federacijoje atliktų sociologinių tyrimų rezultatai rodo, kad šalies visuomenė reikšmingiausiais istoriniais įvykiais laiko pergalingą 1944–1945 m. tarpinį ir pokarį, respondentų dažniausiai apibūdinamą kaip „atsitatymas“, „sugrįžimas“, „gyvenimas be karo“⁸. „Pergalė prieš fašizmą“, „teritoriniai įgijimai“, pokariu išsiplėtusi „politinės įtakos erdvė“ Rytų ir Vidurio Europoje skatina šiandieninę Rusijos visuomenę didžiutis rusų tautos pasiekta pergale, nepaisant sudėtų milžiniškų aukų. Tai iš dalies paaiškina, kodėl viešajame diskurse stengiamasi nutylėti tuos įvykius, kurie skatintų permąstyti vertybių hierarchiją, vainikuojamą pergalės mito.

Taigi tarp dabartinės Rusijos ir tų sociumų, kurie Antrojo pasaulinio karo padarinius traktuoja kaip „didžiausią XX a. katastrofą“, yra milžiniški istorinės kolektyvinės atminties skirtumai. Vertybinės nuostatos, kurios konsoliduoja dabartinę Rusijos visuomenę, ugdo jos nacionalinę savimonę, daugeliui kitų posovietinių visuomenių atrodo ideologinis anachronizmas, trukdantis normaliai atminimo kultūros sanklodai. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Rusijos istorinės atminties politikoje vis labiau ryškėja „neįvertinto“ ir „nesuprasto“ sociumo kompleksas, kuris verčia be išlygų atmesti kitų tautų patirtį ir iškelti tik savąją praeities versiją. Kai kurie rusų istorikai jau įrodinėja, esą posovietinės visuomenės, nuo komunistinio režimo nukentėjusios tautos ir etninės grupės jaučia nuolatinę „egzistencinę posovietinės Rusijos baimę“, laikytiną „viktimizacijos“ (aukės) sindromu⁹. Bandoma įteigti, esą su tokiais „antirusiškos obsesijos“ apimtais sociumais, „antikomunistinio sindromo“ kamuojamomis tautomis ir etninėmis grupėmis Rusijai neverta net diskutuoti. Pabrėžiama,

laiko bene vieninteliu jų valstybės istorinės raidos tarpsniu, kai buvo pasiektas neabejotinas laimėjimas. Taigi pergalės mitas ne tik mobilizuoja tautą, bet ir yra ypač parankus bandantiems „Stalino ir jo kartos“ ideologiją performuoti į „nugalėtojų vaikų kartos“ tapatybę. Netolimoje ateityje šis mitas bus naudojamas jau „nugalėtojų vaikaičių

ir provaikaičių kartos“, atstovausiančios moderniajai Rusijai, tapatumo konstravimui. Todėl Kremliaus polittechnologai taip akylai sergsti, kad pergalės mitas neprarastų rusų tautą telkiančios galios.

Galima išskirti bent tris ideologines tradicijas, kurios „maitina“ Didžiojo tėvynės karo mitą ir pergalės kultą:

a) *vertybinė ideologinė koncepcija*, kurios esmę sudaro Didžiojo tėvynės karo kaip posovietinei Rusijai reikšmingiausio istorinio įvykio įvaizdis. Pergalė prieš hitlerinę Vokietiją yra neabejotinas vertybinis šiuolaikinės Rusijos istorinio savivaizdžio pagrindas¹². Todėl stengiamasi palaikyti tradicines mitologemas apie reikšmingiausią SSRS, „sovietinės liaudies“ ir rusų tautos vaidmenį, išvaduojant Europą nuo fašizmo. Suprantama, tokia istorijos refleksija dialogą tarp dviejų Antrojo pasaulinio karo versijų – „herojinės“ ir „tragiškosios“ – daro sunkiai įmanomą;

b) *propagandinė koncepcija*, kuri yra pagrįsta dvejopų standartų taikymu. Viešajame Rusijos atminimo kultūros diskurse ypač populiarūs vaizdiniai apie buvusių sąjungininkių – Jungtinių Amerikos Valstijų, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos įvykdytus karo nusikaltimus. Tuo siekiama sumažinti faktų, atskleidžiančių sovietų karinių ir administracinių struktūrų nusikaltimus, moralinį spaudimą. Ši koncepcija yra susijusi su Rusijos istorijos politikoje funkcionuojančia tradicija pabrėžti prieštaravimus tarp „prorusiškos“ ir „antirusiškos“ istorinės atminties¹³. Toks propagandinis ma-

nevras tampa svarbiu kontrargumentu – pavyzdžiui, Estijai, Latvijai ir Lietuvai primetama atsakomybė dėl „Pabaltijo fašistų“ veiksmų per Antrąjį pasaulinį karą ir neonacistinių grupuočių veiklos šiomis dienomis, nors pati Rusija dėl neonacių suaktyvėjimo turi gerokai daugiau problemų negu minėtos trys Baltijos valstybės;

c) *istorinių padarinių koncepcija*, kurios esmę sudaro dvi karo fazės: „iš(si)vaduojamoji misija“ ir „užkariavimo žygis“ su Rytų ir Vidurio Europos gyventojams lemtingomis pasekmėmis, prasidėjęs iškart po to, kai Raudonoji armija įsiveržė į Rytų Prūsiją¹⁴. Ši koncepcija remiasi „suverenios istorinės sąmonės“, kaip savito „suverenios demokratijos“ vaisiaus, idėja ir teigia rusų tautos privilegiją visiems diktuoti savąją istorinės praeities versiją. Todėl Kremlius negatyviai vertina bet kokius Vidurio ir Rytų Europos tautų bandymus pateikti Rusijai „moralinius ieškinius“ dėl sovietinės okupacijos. Rusų istorinė sąmonė dar nėra pasirengusi Didžiojo tėvynės karo pasekmes apmąstyti ne tik iš savo, bet ir iš kitų nukentėjusių tautų ir socialinių grupių pozicijų. Šiandieninė Rusija – buvusi SSRS metropolija, jos ideologinių tradicijų perėmėja, jaučianti šovinistinę nostalgiją dėl „prarastų teritorijų“, todėl toks postkolonijinis diskursas, kuriame atsirastų vietos ir imperijos okupuotų tautų, siekiančių istorinės tiesos ir teisingumo, požiūriams į netolimą bendrą praeitį, įsitvirtins dar labai greitai. Kita vertus, reikia pripažinti, kad kai kurios posovietinės visuomenės manipuliuoja šia Rusijos geopolitikos ypatybe ir tai dar labiau komplikuoja jų tarpusavio santykius.

Rusų tautos – fašizmo nugalėtojos įvaizdis, sovietmečiu suformuotas pergalės mitas iš istorinės atminties išstumia ir komunistų režimo nusikaltimus. Pasak rusų sociologo Boriso Dubino, „masinėje sąmonėje vienu svarbiausių XX a. įvykių (ir tai pabrėžiama oficialiosios istoriografijos, prezidento Putino pasisakymų) tapo Sovietų Sąjungos subyrėjimas. Ne Holokaustas, ne GULAG'as, o Sovietų Sąjungos subyrėjimas. Atgaline data vertinami ir ligtoliniai įvykiai. Taip susiklosto vaizdas, kad Rusijos istorija – tai XX a. istorija, o XX a. yra tai, kas telpa tarp Spalio revoliucijos ir SSRS subyrėjimo. Sovietinės istorijos viršūnė – pergalė Tėvynės

kare.“¹⁵ Dabartinė Rusijos istorijos politika, naudojama neabejotina ideologine pergalės mito įtaiga, stengiasi diskursyviai suvienyti ne tik rusų visuomenę, bet ir po Sovietų Sąjungos žlugimo išsibarsčiusios „sovietinės kultūros“ liekanas – Kremlius, atrodo, neabejoja, kad visa tai pravers kuriant dabartinės Rusijos, kaip „atgimstančios galybės“, įvaizdį.

Taigi iš 1992 m. Rusijoje prasidėjusių ir porą metų vykdytų, bet greitai sustojusių „istorinės rusų sąmonės liberalizavimo“ reformų šiandien liko tik iliuzijos. Tiesa, jų pagrindu susiformavo tam tikra Sovietų Rusijos vaidmens Antrajame pasauliniame kare kritika, tačiau ji toli gražu neprilygsta sovietinio pergalės mito sklaidai ir įtakai. Sovietmečiu su(si)kurta atminimo kultūros vertybių hierarchija liko nepakitusi. Rusijos intelektualų inicijuotas „istorinės atminties kritikos“ projektas nesiekė dekonstruoti pergalės kulto, tačiau bandė sukurti „pokomunistines realijas“ atitinkančią Didžiojo tėvynės karo kaip Didžiojo patriotinio karo, Didžiojo antifašistinio karo arba Didžiojo iš(si)vaduojamojo karo mitą, kuris sovietmečiu suformuotas propagandines nuostatas „perprogramuotų“ pagal „liberaliai demokratišką“ ideologiją. Todėl nenuostabu, kad šiandieninės Rusijos politinės jėgos, net visuomeninės organizacijos iškart demonstratyviai atsiriboja nuo svarstymų apie SSRS vaidmenį Antrajame pasauliniame kare ir šio karo padarinius Rytų ir Vidurio Europos tautoms, jeigu tie svarstymai nukrypsta nuo generalinės linijos. Tokią poziciją patvirtina, pavyzdžiui, Rusijos administracijos negatyvi reakcija dėl viename Kaliningrado kino klube 2008 m. gegužės mėn. demonstruoto vokiečių kino režisieriaus Kristofa Berningo meninio filmo „Kenigsbergo šturmas“, kuriame, be kita ko, pasakojama apie Raudonosios armijos nusikaltimus Rytų Prūsijoje ir tai anaiptol ne antraeilė siužeto linija. Kaliningrado srities gubernatorius Georgijus Boosas patikino visuomenę, kad šis „netinkamo ideologinio turinio“ filmas „niekada nebus rodomas nei kino teatruose, nei per televiziją“¹⁶.

Atminimo kultūros procesų kontrolė turi užtikrinti, kad Raudonosios armijos, o ir apskritai sovietų valdžios, įvykdyti nusikaltimai netaps viešojo diskurso

dalimi, nes jų pripažinimas suduotų smūgį rusų tautos kaip išvaduootos įvaizdžiui, tektų kurti naujus pergalės idėją įkūnijančius simbolius. Kremliai toks scenarijus nepageidautinas, nes būtų sunku rasti analogiškų „mobilizuojančių galių“ turinčią alternatyvą. Tiesa, tokių bandymų jau būta – lapkričio 4-oji paskelbta Rusijos vienybės diena, tačiau panašu, kad formuojamas Dmitrijaus Požarskio ir Kuzmos Minino įvaizdis kol kas nekelia konkurencijos nacių iš okupuotų SSRS teritorijų „išvijusiam“ Stalinui. Nors, reikia pripažinti, esama ir nesutarimų dėl generalisimo vietos dabartyje. Antai Maskvos administracija paskelbė nusprendusi vieną iš Pergalės dienos šventinių plakatų šiemet skirti Stalinui. Jame turėjo būti pabrėžtas lemiamas Stalino, kaip vyriausiojo SSRS karo vado ir pagrindinio pergalės garantu, vaidmuo. Tačiau šios iniciatyvos vis dėlto nepalaikė Pergalės dienos ir Didžiojo tėvynės karo 65-ųjų metų minėjimo organizacinis komitetas, įsteigtas ir kuruojamas Rusijos Federacijos prezidento Dmitrijaus Medvedevo. Be to, minėtas sprendimas sulaukė ir šiandieniniame Rusijos politiniame gyvenime lemiamą poziciją užimančios partijos „Vieningoji Rusija“ ir Rusijos Valsybės Dūmos pirmininko Boriso Gryzlovo neigiamos reakcijos. Tad kovo 22 d. įvykusiame minėto komiteto susirinkime buvo nutarta Maskvoje neplatinti šio plakato reprodukcijų ir viešai jo nedemonstruoti. Rusijos žiniasklaida šią Maskvos administracijos ir šalies valdžios koliziją jau pakrikštijo politinę potekstę turinčiu

„plakatų mūšiu“, kilusiu tarp Maskvos administracijos vadovų, Kremliaus šeimininkų ir šventės renginių organizatorių¹⁷.

„Generalinė“ istorinės atminties paradigma, kuri galėtų mobilizuoti „pirmąją rusų kartą“¹⁸, Rusijos valdžia susirūpino apie 1995 m. Kitos alternatyvos, išskyrus „rusų tautos – fašizmo nugalėtojos“ idiomą, paprasčiausiai nebuvo, nes vadinamoji pokomunistinė rusų karta subrendo valstybiškai institucionalizuotos ideologijos sąlygomis, todėl herojiškus Raudonosios armijos įvaizdžius ji perėmė kaip nepajudinamą šiandieninės Rusijos istorinės atminties pamatą. Žlugus Sovietų Sąjungai, „nenugalimosios“ armijos pergalių vaizdiniai neprarado ideologinio aktualumo, jie ir šiandien funkcionuoja kaip „stiprios ir neįveikiamos Rusijos“ įvaizdžio elementai. Kremlius, stiprindamas savo politinę įtaką, skatina ir didžiosios pergalės diskurso plėtrą¹⁹. Todėl Rusija nesutiks, kad būtų viešai abejojama SSRS kaip šalies, „išvadavusios Europą nuo fašizmo“, įvaizdžiu. Antra vertus, šiandieniniam Rusijos politiniam elitui ideologiškai ir politiškai yra naudinga prisiskirti pergalės ideologijos puoselėtojo vaidmenį. Todėl valstybiniame diskurse yra toleruojami tik vaizdiniai apie „visos Rusijos liaudies“ (arba rusų tautos) pasiektą pergalę, juos sutvirtina mitologemos apie didvyrišką raudonarmiečių elgesį karo metais. Tokia pergalės mito adaptavimo naujomis politinėmis aplinkybėmis praktika pasiekė tikslą – nemaža šiandieninės rusų visuomenės dalis (apie 60–70 proc.) yra linkusi be išlygų pritari SSRS karinės vadovybės veiksams 1944–1945 metais (pvz., nesigilina, ar tikrai buvo būtinas daug beprasmių aukų pareikalavęs Berlyno šturmas) ir nieko nenori žinoti apie sovietų užimtų teritorijų gyventojų ir karo pabėgėlių patirtas kančias²⁰. Rusijos viešojoje erdvėje sparčiai populiarėja įvairios visuomeninės iniciatyvos, raginančios valdžios institucijas sudaryti politiškai koordinuotų veiksmų planą, nukreiptą „prieš limitrofinių valstybių [t. y. Estijos, Latvijos, Lietuvos, Gruzijos, Ukrainos – aut.] bandymus politiškai išnaudoti SSRS padarytas klaidas“²¹.

Antrojo pasaulinio karo rezultatų permąstymas, darantis bene didžiausią įtaką posovietinių Vidurio Rytų

Europos visuomenių istorinės atminties ugdymui, skatina Kremlių slopinti tokių „revizionistinių nuotaikų“ sklaidą Rusijoje ir stiprinti geokultūrinę pergalės mitą. Tuo tikslu pasitelkiamas įprastinis kolektyvinės istorinės sąmonės „orientavimo“ mechanizmas – masiškas ir intensyvus „smegenų plovimas“. Pastaruoju metu Rusijoje ypač populiarūs „istoriniai dokumentiniai“

kino filmai ir „istoriniai“ serialai apie be išlygų „teisingus“ Raudonosios armijos vadovybės sprendimus ir „eilinių raudonarmiečių nepajudinamai dorą prigimtį“. Išskirtinis vaidmuo yra teikiamas istorijos vadovėliams, į kuriuos sudedami patys įtaigiausi pozityvaus Raudonosios armijos įvaizdžio akcentai²².

Rusijos geokultūrinėje įtakoje atsidūrusių valstybių informacinę erdvę Rusija stengiasi „okupuoti“, pasitelkdama visus turimus istorinės atminties monopolizavimo mechanizmus – žiniasklaidą, internetą, knygų leidybą, mokslo institutus, švietimo sistemą, populiariąją kultūrą ir t. t. Tai svarbus aspektas, leidžiantis konstatuoti, kad posovietinė Rusija liko iš esmės ištikiama Šaltojo karo laikais suformuotiems atminimo kultūros simboliams, istorinės mąstysenos stereotipams, nors teigia turinti ambicijų tapti „normalios istorinės atminties“ šalimi²³. Žinoma, minėtas paradoksas neleidžia teigti, kad dabartinė Rusijos atminimo kultūra iš esmės liko sovietinė. Sutikčiau su kai kurių analitikų teiginiais, kad Šaltojo karo ideologija posovietinėje Rusijoje transformavosi į „rusų istorinės atminties“ karą su „priešiška kitų tautų istorine atmintimi“²⁴. Žvelgiant iš tokios perspektyvos, ir Didžiojo tėvynės karo mitologija, ir pergalės kultas traktuotini ne kaip sovietinės ideologijos rudimentai, bet kaip ideologinis ir geokultūrinis šiandieninės Rusijos ginklas. Toks politinės elgsenos kodas būdingas ne tik Rusijai, bet ir kitiems posovietiniams sociumams, bandantiems išvengti istorinės atsakomybės.

Rusijos puolamąją strategiją, paremtą pergalės mitu, daugelis posovietinių valstybių, tarp jų ir Lietuva, vertina kaip neoimperinį mentalitetą, atgimstančio rusiškojo šovinizmo ideologiją, laiko tai istorijos politizavimu, propaganda, nukreipta „prieš demokratines vertybes“²⁵. Tokie argumentai padeda buvusioms sovietinio bloko visuomenėms jaustis psichologiškai pranašesnėms už imperines ambicijas demonstruojančią Rusiją ir atsiriboti nuo jos geokultūrinės įtakos. ■

Iliustracijų anotacija: Plakatai, skirti 65-osioms pergalės dienos metinėms paminėti – „Aš didžiuojuosi“, „Ačiū už pergalę“ ir „Su švente, seneli!“ iškalbingai iliustruoja šiandieninės Rusijos atminimo politikos ir istorinės atminties kultūros propaguojamas rusų jaunuomenės tapatybės, kaip „nugalėtojų vaikų ir provaikų kartos“, formavimo tendencijas.

¹ R. Trimakas, Istorinio naratyvo refleksijos radikaloje Rusijos publicistikoje. *Kultūros barai*, 2007, nr. 12, p. 52–54.

² Ю. Емельянов, *Прибалтика. Почему они не любят бронзового солдата?* Москва, 2007, с. 550–551.

³ А. Дюков, *«The Soviet Story»: Механизм лжи*. Москва, 2008, с. 8.

⁴ S. Tröbst, Vertreibungsgedenken institutionalisieren? Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. In *Historisches Erinnern und Ge-*

- denken im 20. Jahrhundert. Hrsg. von T. Schaarschmidt. Frankfurt/M, 2007, S. 13.
- ⁵ S. Tröbst, Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. Eine zentraleuropäische Initiative zur Institutionalisierung des Vertreibungsgedenkens 2002–2006. *Zeitgeschichte*, 2007, H. 1, No. 34, S. 43–57; S. Tröbst, Vertreibungsgedenken institutionalisieren? Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. In *Historisches Erinnern und Gedenken im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von T. Schaarschmidt. Frankfurt/M, 2007, S. 9–26; Ш. Трѐбст, «Какой такой ковер». Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы. Попытка общего описания и категоризации. *Ab Imperio*, 2004, no. 4, с. 51–55.
- ⁶ T. Žurženko, Atminties geopolitika. *Kultūros barai*, 2009, nr. 4, p. 19.
- ⁷ Е. Зубкова, *Прибалтика и Кремль 1940–1953*. Москва, 2008, с. 3–6; Елена Зубкова: «Составление подобных исков – это путь неконструктивный и тупиковый». [interaktyvus], [žiūrėta 2008-11-20]. Prieitis per internetą: <<http://www.svobodanews.ru/Transcript/2008/04/29/20080429122702663.html>>
- ⁸ Э. В. Бойков, Историческая память российского населения: состояние и проблемы формирования. [interaktyvus], [žiūrėta 2009-01-18]. Prieitis per internetą: <http://www.rags.ru/s_center/opros/istoriya/analiz.shtml>
- ⁹ В. В. Абаринов, В проклятой стороне. [interaktyvus], [žiūrėta 2008 12 27]. Prieitis per internetą: <<http://grani.ru/Society/History/m.88731.html>>
- ¹⁰ Александр Проханов – Андрей Фурсов. *Синусоида русской истории. Беседа главного редактора газеты «Завтра» с директором Института русской истории*. [interaktyvus], [žiūrėta 2008-11-23]. Prieitis per internetą: <<http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/06/660/51.html>>
- ¹¹ Ю. Пивоваров, *Русская политика в её историческом и культурном отношениях*. Москва, 2006, с. 21.
- ¹² В. П. Смирнов, *Краткая история Второй мировой войны*. Москва, 2005, с. 271.
- ¹³ А. Цыганок, Особый подход Польши и Грузии к истории «советской оккупации». [interaktyvus], [žiūrėta 2008-09-17]. Prieitis per internetą: <<http://www.apn.ru/publications/article17412.htm>>
- ¹⁴ В. П. Смирнов, *Краткая история Второй мировой войны*. Москва, 2005, с. 271–272.
- ¹⁵ „Nenorinti praeiti praeitis“ šiandienėje Rusijoje: liudytojų, tyrinėtojų ir stebėtojų diskusija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, nr. 11–12, p. 456.
- ¹⁶ А. Дерябин, А. Рябушев, Кинореванш под Кёнигсбергом. В Калининграде показан немецкий фильм, рассказывающий о взятии Восточной Пруссии советскими войсками. [interaktyvus], [žiūrėta 2008-09-17]. Prieitis per internetą: <http://www.ng.ru/regions/2008-05-27/1_kenigsberg.html?mthree=4>.
- ¹⁷ *Победа без Сталина. Оргкомитет по празднованию 65-летия Победы* воспротивился размещению портретов генералиссимуса. [interaktyvus], [žiūrėta 2010-03-24]. Prieitis per internetą: <http://www.ng.ru/politics/2010-03-24/2_stalin.html>.
- ¹⁸ R. Trimakas, Istorinio naratyvo refleksijos radikalioje Rusijos publicistikoje. *Kultūros barai*, 2007, nr. 12, p. 52–54.
- ¹⁹ Л. Гудков, *Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов*. Москва, 2004, с. 45.
- ²⁰ А. И. Афанасьева, В. И. Меркушин, Великая Отечественная Война в исторической памяти россиян. *Социологические исследования*, 2005, № 5, с. 20.
- ²¹ Рекомендации российских историков: «Россия и Прибалтика: компетентные ответы на исторические претензии лимитрофов». [interaktyvus], [žiūrėta 2008-10-02]. Prieitis per internetą: <<http://www.regnum.ru/news/821909.html>>
- ²² Antrasis pasaulinis karas upač tendencingai apžvelgiamas vadovėliuose: А. А. Левандовский, Ю. А. Щетинов, *Россия в XX веке: учебник для 10–11 классов общеобразовательных учреждений*. Москва, 1997; А. А. Данилов, Л. Г. Косулина, *История России. XX век. 2-е издание*. Москва, 1996; Л. М. Пятецкий, *История России для абитуриентов и старшеклассников. XX век*. Москва, 1995; И. И. Долуцкий, *Отечественная история. XX век: учебник для 10–11 классов общеобразовательных учреждений*. ч. II. Москва, 1996; В. П. Островский, А. И. Уткин, *История России. XX век*. Москва, 1995; *История России. IX–XX вв. Пособие по отечественной истории для старшеклассников, абитуриентов и студентов*. Москва, 1995.
- ²³ З. Х. Саралиева, С. С. Балабанов, Отечественная Война в памяти трёх поколений. *Социологические исследования*, 2005, № 11, с. 29.
- ²⁴ А. И. Козлов, О некоторых актуальных проблемах истории Великой Отечественной Войны. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2006, Т. 4, № 1, с. 144–145.
- ²⁵ Lietuvos Respublikos Seimas. *Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymo 1 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, paskelbtas 2005 m. spalio 13 d.* [interaktyvus], [žiūrėta 2008-11-15]. Prieitis per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=263601>

MIESTAS KAIP KOMUNIKACINĖ ERDVĖ¹

Istorinė atmintis ir ideologija Vilniaus urbanistiniame landsaifte

Žinote, Dwijendralal Roy parašė dainą apie vietovę, kuriai nesuteikta jokio vardo, kad ji galėtų priklausyti kiekvienam.

Gyatri Spiwak

Pasak socialinių teoretikų, žmonės stato, kuria miestus tarsi savo fizinio kūno tęsinį ir pavadina juos taip, kad įprasmintų savo pačių tapatybę. Vilnius yra vienas iš miestų, kuriam būdingas – istorinėje perspektyvoje – multietniškumas, kurio tapatybė neapibrėžta, kurio ribos kinta, o sienos nuolat perbraižomos, kurio priklausomybės saitai nepastovūs, nenusistovėję. Tai erdvė, paženklinta nuolatine politinės priklausomybės ir kultūrinės tapatybės kaita.

Miestas pats atskleidžia šią priklausomybės archeologiją ir genealogiją. Nors ženklai ne visada ryškūs, o pėdsakai išsitrynę, viešosiose erdvėse regimi istorinių įvykių atšvaitai, slūgso skirtingi atminties klodai. Ideologija visada įrašoma arba įsirašo į miesto žemėlapi, ji „įterpiama“ ir į kasdieninį gyvenimą, todėl jos neįmanoma išvengti – nuolatos vartodami gatvių ir skverų pavadinimus, žmonės ilgainiui susigyvena su jais, net jei tie vardai primesti per prievartą.

„Socialiniai teoretikai, nuo Durkheimio iki Elias ir Leach, tvirtina, kad tai, ką vadiname erdve ir laiku, yra visų pirma socialiniai konstruktai. Visais laikais žmonės bandė suvaldyti, organizuoti, konceptuali-

zuoti savo erdvę ir savo laiką, pasitelkdami daugybę skirtingų būdų“ (Verdery, 1999, 39).

Galia valdyti, ženklinti ir kontroliuoti rūpi visiems politiniams režimams. Imperinės jėgos siekia ypač griežtai kontroliuoti erdvę ir laiką – nustato naują kalendorių, naujas valstybinių švenčių datas, ištrina, sunaikina prieš tai buvusio režimo galios ženklus, vietoj jų įsitvirtindamos pačios per daugelį praktikų, simbolių ir ženklų. Suardo nusistovėjusį žemėlapi – pakeičia vietovardžius, atminimo vietas, gatvių ir skersgatvių pavadinimus, paminklus, iš kurių vieni yra atsiradę ten gyvenančių žmonių iniciatyva, o kiti – primesti, bet prie jų jau priprasta, jie prisijaukinti... Savo gyvenamąsias erdves žmonės įprasmina, keičia, bando prie jų priprasti. Pavyzdžiui, mane visada gąsdino Kapinių gatvė. Gyvendavau tik gražiai (kalbu apie literatūrinį grožį) pavadintose vietose – Taikos, Vydūno, Rasytės....

Nuolatos ilgiuosi Niujorko, migrantų rojaus. Mano mėgstamos 42-oji ir 125-oji gatvės, Alfabeto miestas (A, B, C, D), Parko ir Penktoji aveniu... Perfrazuojant Dwijendralal Roy, tai vietos, kurioms nesuteiktas joks pavadinimas, kad jos galėtų priklausyti kiekvienam. Skaičius 42 yra neutralus, nors Luce'as Irigaray'us, ko gero, ginčytusi ir sakytų, kad jis seksistinis. Vardai visada išduoda priklausomybės ryšius ir galios santykius.

¹ Šis straipsnis parengtas pagal projektą „Antrojo pasaulinio karo atmintis Rytų Europos miestų landsaftuose“, remiamą fondo *Erinnerung, Verantwortung und Zukunft* ir Frankfurto prie Oderio Taikomosios istorijos instituto (Vokietija).

Nors manojoje Taikos gatvėje nuolatos virė gaujų karas, po Vydūno alėją šlaistėsi ištvirkėliai ir girtuokliai, o Rasytės gatvė irgi teikė anaip tol ne vaikiškus patyrimus, bet vis tiek... Elementari žodžių magija, gatvių etiketės struktūroja mūsų mąstymą, minties energiją nukreipia tam tikra linkme. Prasmė, ypač primestinė, duota iš anksto, nepaneigiama, neišvengiama, varžo fantaziją, lyg šešėlis slenka praeiviui iš paskos. Niujorkas yra laisvas nuo prasmių. Jis nepriima jokių ideologinių rėmų ar suvaržymų. 42 yra 42, ir taškas. Penktoji aveniu yra tik penktoji aveniu. Gal ir apgaulinga, bet – laisvė.

Sovietinė praeitis, totalitarinis režimas miesto kasdienybės knygoje įrašė daugybę ideologinių ženklų. Lenino atvaizdai buvo multiplikuojami kaip Andy'o Warholo nutapytoji legendinė Marilyn Monroe galva – kiekviename mieste ir miestelyje stūksojo revoliucijos vado paminklas, iškilnių salėse privalomas atributas buvo gipsinis jo biustas, kiekvienoje klasėje, biure, kabinete kabėjo Iljičiaus portretas. Monumentas, toji sustingusi, negyva ideologijos išraiška, tarsi budrus didysis brolis dieną naktį nuo savo postamento stebi kiekvieną praeivį. Skverai ir prospektai, pavadinti komunistų, komjaunuolių ir Antrojo pasaulinio karo herojų vardais, skleidžia savąjį primestų prasmių šešėlį. Ką reiškia gyventi gatvėje, kuri vadinasi Komjaunimo arba M. Melnikaitės? Net ir tada, kai jautiesi – sąlygiškai – laisvas, ideologija pakiša tau koją. Gyvenu Komjaunimo gatvėje, – sakai ir pasijunti nesmagiai. Užsukite į svečius, mano adresas – M. Melnikaitės gatvė.

Prisimenu Alfonso Bieliausko romaną „Rožės žydi raudonai“ apie pokario Lietuvą, apie Kauną. Nuošalioje, tykioje Vydūno alėjoje, nuosavame name su sunkiomis portjeromis, gurkšnodami likerį, senyvi ponai ir ponios – politiškai žalingi elementai, vengiantys visuomenei naudingo darbo, – dalijasi nostalgikais prisiminimais apie smetonišką praeitį ir lieja nepasitenkinimą socializmo sistema. Tokį antisovietinį sąmokslą galima regzti tik Vydūno alėjoje! Tai būtų visiškai neįmanoma Lenino gatvėje arba Komjaunimo prospekte. Komjaunimo prospektas nepalieka jokios vilties.

Iškart po pirmosios sovietinės okupacijos, 1940 m., Vilniaus savivaldybė, perorganizuota į Vykdomąjį komitetą, gavo vieną iš neatidėliotinų užduočių – „išvalyti“ miesto erdves nuo užsilikusios buržuazinės, nacionalistinės retorikos, „įrašyti“ jose naujojo politinio režimo herojus, simbolius, galios ženklus. Vis dėlto politinių permainų laikotarpis buvo sudėtingas, be to, netrukus iki Lietuvos atsirito karas, tad pervardijimo procesas buvo pradėtas tik 1944 m. Liepos 14 d. vieną iš centrinių Vilniaus viešųjų erdvių – dabartinę V. Kudirkos, o anuomet E. Ožeškienės, aikštę valdžia pervadino sovietinės armijos generolo, dukart Sovietų Sąjungos didvyrio Ivano Černiachovskio (1906–1945) vardu už sėkmingas karines operacijas prieš fašistinę Vokietiją būtent Lietuvos teritorijoje. Po mirties 1945-aisiais jis šioje aikštėje buvo ir palaidotas. Svarstyta net Vilnių pervadinti Černiachovsku, tačiau nuspręsta generolo garbei pervadinti Įsrutį – miestą Rytų Prūsijoje, kur jis buvo sunkiai sužeistas ir mirė.

Semiotinis karas prasidėjo... Urbanistinės erdvės ir kolektyvinė atmintis buvo pertvarkomos siekiant konstruoti naują – sovietinį – žmogų, gyvenantį švarioje socialistinėje aplinkoje be buržuazinių sentimentų. Pirmiausia buvo šalinami su Lietuvos nepriklausomybės kovomis ir su religine tematika susiję simboliai bei vardai. 1945 m. nebeliko Arkangelo, Betliejaus, Šv. Jokūbo, Šv. Jurgio, Jėzuitų, Mahometonų, Mečetės gatvių... Dauguma jų buvo pervadintos politiškai neutraliais, nekaltais vardais – Žvirblių, Vilnelės, Neries, Tilto, Slyvų, Kriaušių, Obuolių... Išskyrus Kalvarijų gatvę, kuri gavo F. Dzeržinskio vardą.

Politinių ir istorinių herojų panteone reikalai klostėsi visai kitaip. Gatvės, kurių pavadinimai buvo susiję su Lietuvos Nepriklausomybės kovų didvyriais (A. Juozapavičius, P. Lukšys, P. Eimutis) ar reikšmingomis, mases mobilizuojančiomis, legendomis tapusiomis Lietuvos istorijos figūromis (Jogaila, Barbora Radvilaitė), gavo sovietinių herojų vardus – M. Melnikaitės, V. Kapsuko ir kt. Gatvė, vadinta Barbaros Radvilaitės, kurią su išlygomis galima laikyti lietu-

viškąją kurtizane, vardu, tapo Pionierių gatve. Koks paradigminis pokytis – nuo prieštaringų aistrų, užkulisių intrigų ir abejotinos moralės pereita prie ideologiškai sušukuoto sovietinio gyvenimo scenarijaus, kuklaus, skaidraus ir deklaratyviai moralaus.

1952 m. Gedimino prospektas buvo pervadintas Stalino prospektu, beveik 20 gatvių gavo pavadinimus, susijusius su sovietine ideologija arba Rusijos kultūra, – miesto landšafte atsirado Lenino, A. Suvorovo, P. Čaikovskio ir kt. gatvės. 1956 m., praėjus keletui metų po Stalino mirties ir sušvelnėjus politiniam režimui, 13 gatvių buvo suteikti Lietuvos kultūros ir mokslo veikėjų (Maironio, A. Baranausko, L. Ivinskio, S. Stanevičiaus, J. Lelevelio, G. Landsbergio-Žemkalnio) vardai. Po asmenybės kulto pasmerkimo Stalino prospektas pervadintas Lenino prospektu...

Sovietinė ideologija į Vilniaus urbanistines erdves įsirašė išstumdamą pavadinimus, susijusius su Lietuvos istorijos ir kultūros veikėjais. 1945–1969 m. jų vardais pavadintų gatvių skaičius nuo 21,68 proc. sumažėjo iki 15,74 proc. Vis dėlto sovietizacijos procesas buvo palyginti lėtas – nors gatvių, kurių pavadinimai vienaip ar kitaip susiję su sovietine ideologija, skaičius minėtu laikotarpiu išaugo pustrėčio karto (nuo 11 iki 27), tačiau vis tiek sudarė tik 6,7 proc. viso jų tinklo. Vilnius išliko, galima sakyti, reliatyviai švaria nuo politikos urbanistine erdve. Dominavo gatvių pavadinimai, susiję su įvairiomis Lietuvos vietovėmis (Merkinės, Perlojos, Varėnos g.), nuorodomis į vietos objektus (Pilies, Tiltų g.), etninėmis grupėmis (Totorių, Sėlių, Karaimų g.), profesijomis (Žvejų, Iešmininkų, Dailidžių g.), su gyvūnais (Zuikių, Gaidžių, Lakštingalų, Peteliškių g.), augalais (Pakalnučių, Lelijų, Laurų, Kopūstų g.) ir kt.

Didinant su sovietine ideologija susijusių gatvių pavadinimų skaičių, pirmiausia duoklė atiduota tiems tarpukario Lietuvos (1918–1940 m.) veikėjams, kurie simpatizavo Sovietų Sąjungai. Greta R. Čarno, K. Požėlos, J. Paleckio (1945 m.) atsirado J. Garelio, K. Giedrio, V. Kapsuko, Z. Angariečio, J. Vito, J. Greifenbergerio, P. Eidukevičiaus, V. Knyvos, G. Gajaus, K. Didžiulio, J. Pševalskio, V. Jacenevičiaus gatvės. Tai susiję su

procesu, kuris žinomas kaip „korenizacija“ (tiesioginis vertimas iš rusų kalbos būtų „įsišaknijimas“) – tai tokia politika, kai sovietinę ideologiją, didijį pasakojimą apie klasių kovą ir revoliuciją, o kartu ir pačias sovietinės valdžios struktūras, bandoma „adaptuoti“, pritaikyti „čiabuviams“, t. y. vietinėms, ne rusų, tautoms ir etninėms grupėms. „Atrandami“ arba tiesiog sukuriami būtent tos tautybės kovotojai už komunizmo pergalę, proletariato didvyriai, tautos istorija perpasakojama iš marksistinės klasių kovos perspektyvos, sovietinė sistema pateikiama kaip natūrali, nuo seno įsišaknijusi ir latentiskai egzistavusi, t. y. kaip neatskleistas tos tautos ir tos kultūros potencialas. Tai daryta siekiant išvengti antagonizmo, nes valdžia nenorėjo, kad sovietinė sistema būtų tapatinama vien su Rusija, rusų tauta ir su okupacija.

Lokalizuojant miesto žemėlapyje atminimo vietas, išryškėja, kaip konstruojamos kultūrinės ir geografinės distancijos. K. Markso ir F. Engelso gatvės – du maži apskritimai miesto pakraštyje, greta maršalo I. Bagramiano... Vietiniai, Lietuvos ir/ar lietuvių kilmės herojai buvo koncentruojami miesto centre.

Sovietų Sąjungos istorijoje, ideologijoje ir mitologijoje ypatingą vietą užėmė Antrasis pasaulinis karas ir didysis pasakojimas apie pasipriešinimą blogiui, šlovingą pergalę, nugalimąją Raudonąją armiją. Šio *grand recit* paskirtis buvo legitimuoti politinį režimą, jį sukiltinti, suherojinti ir įteisinti populiariosios sąmonės lygmenyje. 1969 m. Vilniuje buvo 7 gatvės, skirtos Antrojo pasaulinio karo atminimui – I. Černiachovskio aikštė, Raudonosios Armijos, Partizanų, Gen. V. Obuchovo, Maršalo N. Krylovo, Maršalo I. Bagramiano, M. Melnikaitės. Tai sudarė 1,5 proc. miesto landšafto (palyginkime: Minske tokių buvo 30 proc., Kijeve – 17 proc.). Skirtingai nuo kitų Sovietų Sąjungos miestų, Vilniaus urbanistinis landšaftas išvengė didelio sovietinių karo didvyrių vardų antplūdžio.

Nuo aštuntojo dešimtmečio miestas pradėjo intensyviai plėstis, buvo statomi nauji blokinių daugiabučių rajonai – Lazdynai (1969–1972), Ka-

roliniškės (1971), Viršuliškės (1977), Fabijoniškės (1986) ir kt. Mikrorajonuose, išskyrus Žirmūnus ir Fabijoniškes, dominavo gatvių pavadinimai be jokių politinių konotacijų:

- **Lazdynai** (1969–1972): Šiltnamio, Miškinių, Žėručio, Erfurto, Architektų g.
- **Karoliniškės** (1971): Mėnulio, Žvaigždžių, Viešulo, Perkūno, Žaibo g.
- **Viršuliškės** (1977): Ažuolyno, Justiniškių, Viršuliškių g.

Kituose dviejuose rajonuose gatvių pavadinimai buvo su politiniu nuokrypiu:

- **Žirmūnai** (1962): Gen.V. Obuchovo, M. Katkaus, J. Greifenbergerio, Lakūnų, Maršalo N. Krylovo, Raitininkų, P. Eidukevičiaus, Sporto, G. Gajaus, R. Čarno, Žalgirio, Žygio, Žirmūnų, Žvejų g.

- **Fabijoniškės** (1986): Ateities, M. Gorkio, J. Paleckio, L. Giros, F. Bieliausko g.

Paskutiniu metu Sovietų Sąjungos gyvavimo dešimtmėčiu miesto urbanistinio landšafto sovietizacija vėl suaktyvėjo – 1986 m. Fabijoniškių mikrorajono gatvėms buvo suteikti sovietinių rašytojų tarp jų ir režimui lojalių lietuvių (L. Gira), nusipelnusių komunistų (F. Bieliauskas) vardai. Paradoksalu, bet 1983 m., artėjant imperijos žlugimui, Komjaunimo (dabar – Pylimo) gatvėje buvo pastatytas monumentas sovietiniams partizanams. Jis demontuotas iškart po to, kai Lietuva atgavo nepriklausomybę.

1987 m., prasidėjus Michailo Gorbačiovo paskelbtai perestroikai, į miesto erdves palaipsniui pradėta grąžinti senuosius istorinius gatvių pavadinimus: Pilies, Didžioji, Aušros Vartų, Vokiečių, Pylimo, Kalvarijų, Barbaros Radvilaitės... Lenino prospektas vėl tapo Gedimino prospektu.

1989 m., bręstant politinėms permainoms, urbanistinio landšafto pertvarkymas suintensyvėjo. Buvo iš naujo konstruojama kolektyvinė tapatybė ir kolektyvinė istorinė atmintis. Miestas skubėjo atsikratyti

ti sovietinės ideologijos simbolių ir herojų. Gatvių sąrašė pirmiausia neliko su sovietais kolaboravusių lietuvių vardų (J. Garelio, K. Giedrio, V. Kapsuko, Z. Angariečio, J. Vito, J. Greifenbergerio, P. Eidukevičiaus, V. Knyvos, G. Gajaus, K. Didžiulio, J. Pševalskio, V. Jacenevičiaus). Taigi siekdami ištrinti iš atminties sovietinę praeitį, pirmiausia atsikratėme savo tautiečių kolaboravimo su okupacine sistema ženklų.

Kitas svarbus žingsnis – 1990 m. buvo sugrąžinti religinės tematikos pavadinimai, kuriuos sovietai pakeitė vienus iš pirmųjų, dar 1945 m. Vėl atsirado Išganytojo, Šv. Mykolo, Šv. Stepono, Bernardinų, Karmelitų, Pranciškonų, Visų Šventųjų ir kt. gatvės.

1990 m. kovo 11 d. buvo paskelbta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė, o netrukus – balandžio 20 d. Tarybų aikštė buvo pervadinta Nepriklausomybės aikšte. Po tragiškų 1991 m. sausio 13-osios įvykių, kai per taikų pasipriešinimą Sovietų armijos būriams žuvo 14 ir buvo sužeista daugiau kaip 500 taikių civilių, Astronautų prospektas (gatvė netoli TV bokšto, kur vyko pagrindiniai susirėmimai) buvo pavadinta Laisvės gynėjų prospektu. Vėliau, 1996 m., Karoliniškių mikrorajone 11 gatvių buvo pavadintos Sausio 13-ąją žuvusiųjų vardais. 2008 m. Vilniuje buvo 20 gatvių, vienaip ar kitaip susijusių su antisovietiniu pasipriešinimu:

- **Karoliniškėse:** Laisvės pr., Sausio 13-osios, L. Asanavičiūtės, V. Druskio, D. Gerbutavičiaus, R. Jankausko, A. P. Kavoliuko, V. Maciulevičiaus, A. J. Povilaičio, I. Šimulionio, V. Vaitkaus g.;

- **Naujamiestyje:** Birželio 23-iosios, Gynėjų g., Nepriklausomybės a.;

- **Kituose** mikrorajonuose esančios J. Žemaičio a., M. Kubiliūtės, J. Vitkaus-Kazimieraičio, P. Lukšio, J. Treinio, P. Žadeikos gatvės.

Kaip Vilniaus žemėlapis galėjo būti perskaitytas 2008-aisiais? Kokius pėdsakus jame paliko svarbiau-

si XX a. politiniai įvykiai? Kaip jie įsirašė į miesto erdves, o per tai – į kolektyvinę atmintį ir tapatybę? 1969 m. gatvių pavadinimai, susiję su sovietine ideologija, sudarė 6,72 proc. miesto landšafto, o pasikeitus politinei santvarkai, gatvės, susijusios su antisovietiniu pasipriešinimu ir jo dalyviais, sudaro tik 2,3 proc.

Dauguma Vilniaus gatvių pavadintos įvairių Lietuvos vietovių vardais (tokių skaičius nuo 19,5 proc. šoktelėjo iki 27 proc.). Nemažai pavadinimų yra susiję su Lietuvos istorija ir kultūra (posovietiniu laikotarpiu jų skaičius nuo 15 proc. išaugo iki 23 proc.). Trečia kategorija – gėlių, kitų augalų, gyvūnų, gamtos stichijų vardai (11 proc.)

Lietuvos valstybingumo patirtys visada buvo skausmingos (išskyrus senus gerus laikus, kai „imperija“ – LDK – driekėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros). Mes neturime ir savo ginkluotų herojų panteono. Karas – antrasis pasaulinis – čia turbūt apskritai nevyko. O tas, kuris vyko, buvo ne mūsų karas. Kadaise čia per tą svetimą karą žydus gelbėjo japonas Sugihara. Apie tai primena Č. Sugiharos gatvė Viršuliškėse ir geto Aukų gatvė Senamiestyje. Tiesa, ir mes nukentėdavome tuose svetimuose karuose. Tekdavo gintis, todėl turime Apkasų gatvę. Bet pergalės, užkariavimai – ne, tai ne mums. Mes visada norėjome taikos, o ne karo. Todėl turime Taikos ir Aukų gatves.

Sovietmetis iš Vilniaus ideologinio žemėlapiu jau išnyko (postkolonijinis simptomas – jausti savo kolonijinės praeities baimę). Marxas ir Engelsas atsisveikina ir pasitraukia – mes nenorime jų prisiminti. Trys mįslingi žiedai Vilniaus pakraštyje, lyg nepilnas Olimpinių žaidynių ženklas, kadaise vadinti K. Markso, F. Engelso ir maršalo I. Bagramiano vardais, dabar gavo gražius, poetiškus pagoniškus Medeinos, Gabijos ir Žemynos pavadinimus. Kaip ir vieno mikrorajono gatvės, vėlyvuojū sovietmečiu pavadintos Mėnulio, Žvaigždžių, Viesulo, Perkūno, Žaibo, Miškinių, Ažuolyno vardais. Šiek tiek pagoniška. Modernus sovietinis Karoliniškių ir postsovietinis Pašilaičių neopagonizmas išduoda

postkolonijinį simptomą – tai noras permąstyti ir atkurti ryšį su ikikolonijine savo praeitimi.

Vilnius – tai miestas, matęs šilto ir šalto, todėl išsiilgęs ramybės. Miestas, kuris nori būti laisvas nuo istorijos ir nuo politikos, todėl nedemonstruoja jokios politinės ištikimybės. Miestas, paženklintas poetų, rašytojų, gėlių ir gamtos stichijų vardais. Tikėkimės, naujasis dievų ir herojų panteonas, tarp jų ir Marxą su Engelsu pakeitusios Medeina, Gabija ir Žemyna, saugos miestą nuo blogio ir ateitis bus jam palanki. ■

Literatūra

1. M. Christine Boyer, (1994) *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, Cambridge: MIT Press.
2. Antanas Čaplinskas, (2000) *Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai*, Vilnius: *Charibdė*.
3. *Conversations with Gyatri Spivak*, (2006) Eds. Swapan Chakravorty, Suzana Milevska, Tani E Barlow, London, New York, Calcutta: *Seagull*, p. 20.
4. Nancy Duncan, ed. (1996). *Body Space*, New York: *Routledge*.
5. Harley D. (1988) „Maps, Knowledge and Power“ in *Iconography of Landscape*. Eds. Denis Cosgrove and Stephen Daniels, Cambridge.
6. Nuala Johnson, (2003) *Ireland. The Great War, and the Geography of Remembrance*, Cambridge: Cambridge University Press.
7. Karen E. Till. „Places of Memory“, In: *A Companion to Political Geography*, (2003), Ed. John Agnew. Katharyne Mitchell and Gerard Toal, Oxford: *Blackwell*, p. 289–301.
8. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas (1988) Vilnius: *Vyriausioji enciklopedijų redakcija*.
9. Heidi Nast, Steve Pile, eds. (1998) *Places through the Body*, London: *Routledge*.
10. Katherine Verdery, (1999) *The political lives of dead bodies. Reburial and Postsocialist Change*. New York: *Columbia University Press*.

VILNIAUS SENAMIESČIO ŽAIZDOS*

Pastarųjų 15 metų pokyčiai ir tendencijos

Pakeista istorinio Vilniaus ir jo aplinkos kraštovaizdžio struktūra. Aukštybiniai pastatai stelbia bažnyčias, jų varpinę, net Gedimino bokštą

Pirmoje šios publikacijos dalyje (KB nr. 3) aptariau susiklosčiusią pavojingą situaciją, kad Vilniaus senamiestis, tapęs radikalių rekonstrukcijų įkaitu, praranda istoriškai susiformavusio kraštovaizdžio būdinguosius bruožus, panoramas, siluetus. Drastiškai keičiama gatvių ir kiemų planinė erdvinė struktūra, nesilaikoma istorinės gatvių užstatymo linijos, ardomas autentiškas miesto audinys. Šioje dalyje aptarsiu kitas paveldosaugos piktžaidzes, kurios negydomos, ir analizuosiu priežastis, kodėl taip įvyko bei vyksta.

4. Želdynai Vilniuje taip sparčiai šluojami nuo žemės paviršiaus, kad, atrodo, sostinėje ketinama apsi-

eiti be jų. Maža to, kad nerestauruotas, neatkurtas nė vienas vertingas istorinis želdynas, tačiau užstatomi net buvusių istorinių želdynų plotai, pvz., vieną iš jų sutraiškę „Novotelio“ viešbutis, o istoriniam Bazilijonų vienuolyno kompleksui priklausiusio istorinio sodo teritorijoje pastatytas Tarptautinės verslo mokyklos auditorijų korpusas ir automobilių stovėjimo aikštelės. Kai atliekami viešųjų erdvių pakeitimo darbai (Karaliaus Mindaugo tiltas, karaliaus Mindaugo skulptūra ir jos aplinka prie Nacionalinio muziejaus), rekonstruojami pastatai ir įrengiama jų infrastruktūra (Teatro gatvė), jie taip pat pasiglemžia dalį želdinių. Didelę dalį žalumos prarado ir V. Kudirkos aikštė.

5. Interjerai – dar viena silpna paveldosaugos grandis. Neturime civilinių pastatų, vertingų interjerų išsaugojimo ir atkūrimo tradicijos. Kompleksiškai saugomi ir tvarkomi tik bažnyčių vertingi istoriniai interjerai, rūpinamasi jų vientisumo apsauga. Deja, pastaruosiu metu ir sakralinių pastatų interjerų apsauga ėmė šluvuoti. Ypač dažnai keičiamos jų grindų medžiagos, net konstrukcija ir technologija, tapo madinga įrengti šildomas grindis. Kitos paskirties pastatų istoriniai interjerai kompleksiškai restauruojami retai, jie menkai saugomi ir kaip vientisi dariniai. Neatkurtas, nerestauruotas nė vienas vertingas istorinis viso civilinio pastato ar komplekso interjeras. Nėra vientiso autentiško interjero apsaugos, atkūrimo kriterijų ir metodikos. **Neturime net interjero bei jo paveldo apibrėžimų.** Nenustatyta, kokios jo dalys ir elementai yra neatsiejama saugomos visumos dalis, todėl dažnai sunaikina-

* Tęsinys iš nr. 3.

mos medinės perdangų sijos, palangės, rėmai, paneliai, krosnys, autentiškos grindys ar jų fragmentai, sienų tapyba ir t. t. Nenustatytas interjerų apsaugos pobūdis, todėl keičiami ir žalojami net tokie vertingi, kaip, pvz., Šv. Kotrynos bažnyčios, interjerai. Neblogais interjerų išsaugojimo ar restauravimo pavyzdžiais laikytini Tamošaičių muziejus-galerija Dominikonų g. 15, vadina mojo „Epštein namo“ Vilniaus g. 31 kai kurie interjerai, pastato Rūdninkų g. 13 interjerų autentiškos dalys, Rašytojų sąjungos namai K. Sirvydo g. 6 (buvę kunigaikštienės Oginskienės rūmai), Pilies 3, 5, 7 pirmojo aukšto interjerų kai kurie sprendimai, Pilies g. 26 (Signatarų namų) interjero kai kurie fragmentai, Kultūros ministerijos pastato J. Basanavičiaus g. 5 kai kurios patalpos.

6. Statybai ir tvarkymui naudojamos netradicinės Senamiesčio pastatams nebūdingos medžiagos, gaminiai ir technologijos.

Vilniaus istoriniame centre dažniausiai naudojamos „restauracinės“ medžiagos yra:

a) **silikatinės plytos** (Šv. Kazimiero bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno ansamblio pastatų tvarkymo darbai Didžiosios g. 36a dalyje; naujas gimnazijos pastatas Šv. Kazimiero ir Augustijonų g. 6/2; šiuo metu vykdomas istorinio dviejų aukštų pastato Liejyklos/Šv. Ignoto gatvių kampe „atstatymas“ prieš tai jį nugriovus; buvusio „City Park“ viešbučio pastatas L. Stuokos – Gucevičiaus g. 3 – milžinišką silikatinė plytų ugniasienę iki šiol prisimena daugelis vilniečių; namas Bazilijonų g., tarp Nr. 10 ir Nr. 12);

b) **betonas ir gelžbetonis** (statomų Valdovų rūmų komplekso gelžbetoninis karkasas su perdangomis; remontuojamų ar pritaikomų istorinių pastatų konstrukcijas iš medžio sijų dažnai keičia gelžbetonio perdangos; Subačiaus g. 2/1 pirmo aukšto g/b kolonos įrengtos sunaikinus plytų mūrą; naujų pastatų Mindaugo g. 16, 14b, Šiaulių g. 10, Gedimino pr. 16/10 (viešbutis „Novotel“) ir kt. karkasas irgi yra iš gelžbetonio kolonų ir perdangų);

c) tinkavimui naudojamas sudėtinis **cemento ir kalkių skiedinys**;

d) populiariausi langų rėmai, stoglangiai, lauko durys yra iš **plastiko**.

Medinės stogų konstrukcijos dažnai keičiamos metalinėmis. Net vertingiausi pastatai dažnai tvarkomi nesilaikant restauravimo principų, neparenkant tinkamų medžiagų. Dažnai kasama greta istorinių pastatų pamatų, gilinami rūšiai, net gotikiniai, pasikasant po jų pamatais, t. y. jie kuriam laikui pakabinami, taip suskaldomos pastato, net fasadų, sienos, kai kurie pastatai net nugriūva.

Įsigali **fasadų architektūros tam tikrų dalių, elementų ir detalių keitimo tendencija** (pvz., pakeista Rotušės fasadų išraiška – autentišką cokolio apdailą pakeitė Vilniaus senamiesčiui nebūdinga medžiaga – kiniškas granitas, įrengtos durys į rūšį pažeidė šoninio Rotušės fasado kompoziciją, elementų darną).

Ypač drastiškai keičiami istorinių pastatų pirmųjų aukštų fasadai. Sunaikinami esminiai elementai ir jų

Stambios šiuolaikinio stiklo plokštumos jau įsiveržė ir į istorinį kiemelį Aušros Vartų g. 19.

dalys, suardoma bendra fasadų kompozicija, pažeidžiama architektonika ir raiška (Didžiosios g. 11, 13, 14, 40, Vokiečių g. 8, 20, Latako g.1/Bokšto g. 2, Subačiaus g. 2/1, Aušros Vartų g. 2 ir kt.).

Vertingos detalės menkai saugomos, Vilnius jau prarado daug autentiško sienų tinko, cokolių apdailos, langų rėmų, durų, sandrių, kaminių, tvorų (pvz., Moniuškos skvero tvora), vartų, medinių perdangų sijų, grindų dangos ir t. t. Senamiesčio parteris daug kur neteko jam būdingų vertingųjų savybių. Angos vitrinoms ir durims iškirstos arba padidintos išardžius ar sužalojus senųjų pastatų istorinį sienų mūrą. Gausu itin didelių vitrinų, be to, jos stilistiškai margos, dažnai neskoningos. Stiklo plokštumos jau siekia patalpų grindis, net šaligatvio ar gatvių grindinio paviršius, o kai kada įrengtos ir žemiau jų. Apie 2000 m. Senamiestį užplūdo plastikiniai langai, vitrinos, durys, stoglangių rėmai... Jų apstu Pilies ir Didžiosios (Nr. 11, 13, 14), Trakų (Nr. 16), Stiklių, Vokiečių (Nr. 12, 18, 20) gatvėse, kurios ilgą laiką reprezentavo Vilniaus senamiestį. Šiuo metu vitrinos skaičiuojamos šimtais, o plastikiniai langų ir durų rėmai – tūkstančiais. Yra naujų durų, kurių varčios apskritai be rėmų, iš vientiso stiklo. Po 2000 m. Senamiesčio stogus sudarkė tūkstančiai šiuolaikinių stoglangių. Keičiamos istorinių pastatų stogų formos ir nuolydžiai.

7. Istorinės susisiekimo infrastruktūros pokyčiai. Plėtojama Senamiesčiui netinkama eismo infrastruktūra,

Yrantis miesto audinys

tūra, keičiami arba menkinami autentiški, istoriniam miesto planui ir audiniui būdingi elementai ir dalys. Įrengta daugybė didelių ir mažesnių požeminių garažų po gatvėmis (Gedimino pr.), aikštėmis (V. Kudirkos a.), po pastatais ir kiemais (Zavišų rūmai Dominikonų g. 13, „Žydų kvartalas“, viešbučiai „City Park“ (dabar „Klaipėda“), „Barbacan Palace“, „Novotel“, „Verslo centras 2000“ Vilniaus g./Jogailos g. 4, namų grupė Odminių g. 7–13, Šiaulių g. 10, Šv. Stepono g. pabaiga ir kt.), saugomuose kalvų šlaituose (Krivių g. 42–48, Vingrių g. 13) ir t. t. Senamiestyje ir jo apsaugos zonoje pastatytas naujas griozdiškas tiltas per Nerį.

Senamiesčio ir jo aplinkos užstatymas intensyvina, keičiama urbanistinė struktūra, gatvių išsklotinės, istorinių valdų masteliai, mažėja viešųjų erdvių. Kasmet tai įgauna vis didesnę mastą. Planuojamas „Architektūros parkas“ Paplaujoje, Vilniaus miesto taryba jau priėmė sprendimą dėl požeminių garažų statybos Senamiestyje, atkakliai proteguojami naujų aukštų pastatų, Ermitažo-Guggenheimo muziejaus statybos planai ir t. t. Reali grėsmė iškilusi vertingų pastatų ansamblių vientisumui.

Kodėl susidarė tokia situacija ir kodėl vis prastėja Senamiesčio būklė? Todėl, kad nuosekliai siekta sumenkinti valstybinę kontrolę, jos veiksmingumą ir priežiūrą, o suinteresuotą visuomenės dalį stengtasi nutildyti – suskaidyti, papirkti arba nupirkti, persekioti, šantažuoti ir t. t.

Stiklo vitrinos suardė istorinio pastato Didžiosios g. 40 fasado kompoziciją

Vilniaus istorinio centro ir jo aplinkos apsaugos administravimas bei valdymas yra netinkamas ir neveiksmingas. Neįsteigta valstybinio lygmens atsakomybės ir atskaitomybės institucija Senamiesčio paveldui saugoti ir valdyti. Nėra specializuotų Vilniaus senamiesčio tvarkymo ir priežiūros dirbtuvių. Nepasirūpinta Senamiesčio tvarkymo ir atgaivinimo fondu, nesukurtas veiksmingas tvarkybos darbų, eksploatavimo ir priežiūros išlaidų kompensavimo mechanizmas. To nesant, neįmanoma įgyvendinti Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos reikalavimų.

Nesukurtas valstybinio lygmens Vilniaus senamiesčio paveldo apsaugos, valdymo (įskaitant finansavimą) ir tausojamojo naudojimo mechanizmas, kaip rekomendavo 1997 m. patvirtinta Senamiesčio atgaivinimo strategija. Daug įgaliojimų buvo suteikta Vilniaus miesto savivaldybei, kuri nepajėgė tinkamai išspėsti sudėtingų paveldosaugos problemų. Aukščiausios kvalifikacijos reikalaujančias valstybės funkcijas pavedus savivaldybei, įsigalėjo savivalė, Senamiestyje visi tvarkėsi kaip kas norėjo. „Laisvai“ interpretuodami paveldosaugos teisės aktų reikalavimus, nesilaikydami 1997 m. patvirtinto Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamento reikalavimų, savivaldybės klerkai suderino daugybę projektų ir davė leidimą darbams, kurie pažeidžia esminius ir konkrečius Vilniaus senamiesčio apsaugos laikinosiose taisyklėse nustatytus reikalavimus. Todėl buvo įstatyta gausybė „šiuolaikinio stiliaus“ langų, vitrinų, lauko durų, stoglangių, rekonstruoti vertingi istoriniai pastatai, pakeista jų fasadų architektūra.

2004–2005 m. sandūroje kilo tarptautinis triukšmas, kai, nebegalėdama pakęsti visiškos profanacijos, destruktijos, matydama masinį nacionalinio paveldo žalojimą ir naikinimą, šviesioji visuomenės dalis, nevyriausybinės organizacijos kreipėsi į tarptautines paveldosaugos institucijas, prašydamos įvertinti Lietuvoje susidariusią padėtį. Triukšmui aprimus, paaiškėjo, kad mažai kas pasikeitė. Buvo sakoma, esą STT ieško korupcijos paveldosaugos srityje, bet neranda, nors jos padariniai Vilniaus gatvėse kiekviename žingsnyje bado akis...

Dabar jau ignoruojamos net Pasaulio paveldo komiteto sesijų rekomendacijos, UNESCO tarptautinių eks-

pertų (Margarethos Ehrström, Hanso Jacobo Roaldo ir Ray'aus Bondino 2004-12-22 ataskaitos dėl Vilniaus senamiesčio detaliojo plano ir apsaugos būklės) išvados ir pasiūlymai, kas darytina, kad pagerėtų Vilniaus istorinio centro apsauga.

Viena iš įsisenėjusių bėdų yra ***nepakankama teisėkūra***. Strategiškai nenustatytas ir teisės aktais neįteisintas reikšmingiausių visuotinės kultūrinės vertės LDK laikotarpio Senamiesčio segmentų ir elementų, nurodytų Nominacinėje byloje, išsaugojimo, prezentavimo ir perdavimo ateities kartoms prioritetas. Tinkamai neparengti esminiai valstybinio lygmens Senamiesčio ir kultūrinio jo kraštovaizdžio paveldo apsaugos teisės aktai ir strategijos. Statybos įstatyme apibrėžta, kad ***statinio architektūra – statinio kaip meno kūrinio, vidaus erdvės ir išorės pavidalas, statinio dalių išdėstymas, jų formų meninė išraiška ir visų statinio elementų tarpusavio santykis***, tačiau jo architektūrinės vertės sąvoka neapibrėžta, o statinio architektūros ir viso šio paveldo apsauga Lietuvoje įstatymu neregamentuota:

- neparengtas Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijos 9 straipsnyje nurodytas Architektūros paveldo apsaugos įstatymas;
- nėra poįstatyminio Vilniaus senamiesčio ir jo aplinkos kultūrinio kraštovaizdžio ir architektūros paveldo apsaugą reglamentuojančio teisės akto, kuris įteisintų Nominacinės bylos kriterijų ir nuostatų prioritetą;
- nebuvo tinkamai detalizuoti ir į 2003 m. patvirtintą Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentą nėra perkelti 1997 m. patvirtinto Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamento Laikinosiose taisyklėse nustatyti konkretūs reikalavimai; nenustatytas šių reglamentų tarpusavio ryšys;
- iki šiol neparengtas paveldosaugos reikalavimus atitinkantis ir pakankamai detalus Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas;
- nekokybiškas, pasenęs vadinamasis Vilniaus senamiesčio pasas (dosjė) – trūksta daugybės svarbių duomenų arba jie yra pasenę, nėra nurodyti ir neapibūdinami pastarojo dešimtmečio pokyčiai;
- nėra architektūros paveldo konservavimo, restauravimo reikalavimų detalizacijos ir praktinių patarimų gairių;

- nėra Kultūros paveldo valstybinės kontrolės įstatymo, veiksmingo valstybinio lygmens Senamiesčio fizinės ir apsaugos būklės monitoringo, jo pagrindu pateiktų išvadų ir konkrečių pasiūlymų;

- nėra taisyklių, aiškiai nustatančių kraštovaizdžio ir architektūros paveldo, taip pat ir mažesniųjų architektūros formų, apsaugą ir kontrolę.

Senamiesčio apsaugos būklės stebėseną ir kontrolę yra nepatenkinama. Jau po to, kai UNESCO įrašė Vilniaus istorinį centrą į Pasaulio paveldo sąrašą, iš esmės buvo pažemintas, susilpnintas įstatyminis kontrolės ir priežiūros lygmuo, nes nuo 1995-02-01 buvo panaikinta kultūros paveldo apsaugos kontrolės funkcijos valstybiniu lygmeniu vykdydusi LR Kultūros paveldo inspekcija, atskaitinga LR Seimui. Inspekcija buvo reorganizuota į Kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamentą – tai gerokai žemesnio lygmens, jau ne kontrolės, bet vykdomosios valdžios institucija, pati inspektuojanti ir savo darbą.

Vis dar galioja 1995-03-23 Vilniaus miesto valdybos patvirtinta Senamiesčio koncepcija, beje, neblogo, tik jos nesilaikoma, ir sklypų planas, parengtas vykdamas 1992 m. Vyriausybės nutarimą Dėl žemės sklypų respublikinės ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų teritorijose. Šio specialiojo dokumento įregistravimas kaip *detaliojo plano* iki šiol pažeidžia Teritorijų planavimo įstatymą. Vyriausybė 1997-02-21 priėmė nutarimą Dėl Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategijos projekto ir nurodė šią strategiją tobulinti, bet per 13 metų

Nebūdingais naujadarais užstatomas istorinis kiemas Trakų g. 12–14

nesugebėta ne tik nieko patobulinti, bet ir nieko pakeisti. Reikėtų sukongretinti ir patobulinti Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisykles, Kultūros paveldo objektų ar vietovių apžiūros, būklės fiksavimo ir tyrimo atlikimo užtikrinimo taisykles, Nekilnojamojo kultūros paveldo objektų stebėsenos taisykles, Kultūros paveldo objekto būklės tikrinimo taisykles ir kitus stebėsenos procesą reglamentuojančius, jo kokybę lemiančius teisės aktus.

Veiklos Vilniaus senamiesčio apsaugos zonoje sąlygas nustatantis 2005-04-19 patvirtintas Pasaulinio paveldo objekto – kultūros paminklo U1P – Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinasis apsaugos reglamentas nėra pakankamai detalus ir veiksmingas. Tam tikrai Vilniaus pilių teritorijos daliai (57,5 ha iš nustatytų ir Pasaulio paveldo komitetui pateiktų 82,5 ha) galioja Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato nuostatai, Rezervato ribų ir zonų planas, „Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato naudojimo ir lankymo taisyklės“, kiti teisės aktai. Tačiau ir šios teritorijos apsauga dėl nesibaigiančios teisinės painiavos įstrigusi nesvarumo būsenoje.

UNESCO sesijų dokumentai ir atsaini Lietuvos Respublikos reakcija. Pasaulio paveldo komiteto sesijose nuo 2005 m. nuolat svarstoma Vilniaus istorinio centro apsaugos būklė. Pasaulio paveldo komitetas išreiškė susirūpinimą dėl ypač aukštų pastatų statybos Vilniaus senamiesčio aplinkoje, apgailestavo, kad bus sunaikintas medinis paveldas šių statybų zonose – nors jos ir neįeina į Pasaulio paveldo teritoriją, tačiau sudaro Vilniaus kultūrinio palikimo dalį. Primygtinai ragino Lietuvos valdžią peržiūrėti šiuos projektus, kad būtų užtikrintas išskirtinės pasaulio paveldo vertybės integralumas, priminė išipareigojimą įgyvendinti Pasaulio paveldo konvenciją.

Pasaulio paveldo komiteto 30-oji sesija 2006 m. vyko Vilniuje. Buvo pareikalauta „inicijuoti bendrąjį valdymo planą, daryti įtaką ir koordinuoti visus sprendimus dėl senamiesčio vystymo ir išsaugojimo“ (5); priminta, kad „Konvencijos šalis privalo pateikti Pasaulio paveldo centrui naują Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentą, bendrąjį/generalinį planą ir atnaujinti

lą dokumentaciją dėl didelio aukščio pastatų statybos apsauginėje zonoje“ (7). Nurodyta „iki 2009 m. vasario 1 d. pateikti Pasaulio paveldo centrai detalią ataskaitą apie Vilniaus senamiesčio valdymo bendrąjį planą, ji bus nagrinėjama 2009 m. Pasaulio paveldo komiteto 33 sesijos metu“ (8). 2009 m. birželio mėnesį Pasaulio paveldo komitetas pareiškė apgailestavimą dėl to, kad „Konvencijos šalis nepateikė Vilniaus senamiesčio apsaugos taisyklių ir atnaujintos dokumentacijos dėl didelio aukščio pastatų plėtros apsauginėje zonoje“ (3); todėl „prašo naująją šios paveldo vertybės komisiją kuo greičiau pradėti nuolatinį darbą vadovaujantis aiškiais apsaugos uždaviniais ir procedūromis, priimant sprendimus būtina pabrėžti saugomo objekto išskirtinę vertę ir visuotinę reikšmę“ (5); ragina tęsti darbą kuriant „Išskirtinės visuotinės reikšmės bruožų apibūdinimą“, remiantis įrašytomis į sąrašą pripažintomis vertybėmis...“ (6); pakartotinai prašo, kad „Konvencijos šalis pateiktų informaciją dėl teisės aktų, taikomų paveldui (įskaitant ir naujus teisės aktus), galiojančių paveldo apsaugos planavimo priemonių ir daugiaaukščių pastatų, kurie gali turėti įtakos vizualiam vientisumui, statybos taisyklių“ (7).

Lietuva neatsižvelgė į Pasaulio paveldo komiteto raginimus. Neparengė nei Senamiesčiui valdyti ir išsaugoti skirto bendrojo valdymo plano, nei naujo, paveldosaugos reikalavimus atitinkančio Vilniaus istorinio centro apsaugos reglamento. Iki šiol nėra daugiaaukščių pastatų, kurie gali turėti įtakos Senamiesčio ir jo aplinkos vizualiniam tapatumui ir vientisumui, statybos taisyklių.

Iki 2011 m. vasario 1 d. Lietuva Pasaulio paveldo centrai turės pateikti išsamią ataskaitą apie Vilniaus senamiesčio vystymą, integruoto valdymo plano parengimą ir jo įgyvendinimą, pristatyti oficialų Vilniaus senamiesčio kaip išskirtinės visuotinės pasaulio kultūros vertybės apibrėžimą. Jis turi būti sukurtas, vadovaujantis Pasaulio paveldo komiteto sprendimu ir kriterijais, pagal kuriuos istorinis Vilniaus centras 1994 m. buvo pripažintas pasaulio paveldo vertybe.

8. Išvados, kurios neguodžia. 1995–2009 m. laikotarpiu nesugebėta užtikrinti Vilniaus senamiesčio ir jo

Didelės stiklo plokštumos jau vyrauja net kiemuose. Aušros Vartų g. 6

Naujų pastatų Polocko g. 25 kiemas–šulinys, nebūdingas istoriniam Užupiai

aplinkos kultūrinio kraštovaizdžio, kultūros paveldo apsaugos. 1995–2009 m. nesimta priežiūros ir kontrolės sustiprinimo valstybiniu lygmeniu. Turėdama gana daug realių galimybių, administravimo ir finansavimo svertų, Vilniaus miesto savivaldybė nesugebėjo tinkamai išspręsti jai pavestų Senamiesčio valdymo ir tvarkymo uždavinių. Netinkamai prižiūrima ir žalojama didelė Vilniaus miesto gynybinės sienos ir jos teritorijos dalis. Nėra saugomos ir atkuriamos autentiškos dalys, elementai, detalės. Nesilaikoma konservavimo, restauravimo prioriteto (taip tvarkoma tik labai maža kultūros paveldo dalis), net vertingiausi objektai ir kompleksai, šurkščiai pažeidžiant vertingąsias savybes, yra pritaikomi pagal jų savininkų įgeidžius.

1994–2009 metais pirmenybė buvo teikiama ne Senamiesčio konservavimui, restauravimui ir reabilitavimui, bet naujų pastatų statyboms. Nesistengta įgyvendinti Pasaulio paveldo komiteto sesijų rekomendacijų, su jomis per menkai supažindinama žiniasklaida, o per ją ir visuomenė, kurios nuomonė svarbiais Senamiesčio išsaugojimo, priežiūros ir valdymo klausimais labai dažnai ignoruojama. Nesudarytos palankios teisinės ir praktinės sąlygos, kad tradicinės statybinės medžiagos, gaminiai ir technologijos galėtų sėkmingai konkuruoti su monopoline ir karteline šiuolaikinių statybinių medžiagų, gaminių ir technologijų sistema. Neužtikrinama saugomų pastatų kaip vientisų darinių, susidedančių iš planinių-erdvinių struktūrų, konstrukcinių dalių ir elementų, dekoru elementų ir meno kūrinių vientisumo apsauga įstatymų lygmeniu. Neatkuriami želdynai, ardoma tradicinė eismo infrastruktūra.

Ką reikėtų padaryti arba ko nedaryti, kad Senamiestis būtų apsaugotas ir atgaivintas?

Nedidinti Vilniaus senamiesčio ir jo istorinių priemiesčių užstatymo aukščio, intensyvumo ir tankio. Visų lygių planus ir programas orientuoti į paveldo apsaugą ir tausojamąjį (tvarų) jo naudojimą. Kultūros ir gamtos paveldo apsaugai teikti prioritetą verslo interesų atžvilgiu. Archeologines ir architektūrinės liekanas konservuoti ir saugoti vietoje (*in situ*). Atgaivinti miesto istorinius želdynus, atrinkti šio paveldo objektus ir parengti jų tvarkymo programas. Paspirtinti Vilniaus miesto nekilnojamojo medinio paveldo apskaitą ir efektyvinti jo apsaugą. Planuojant bet kokią veiklą, atlikti poveikio istorinei aplinkai įvertinimą. Atriboti automobilių eismą ir iki minimumo sumažinti jų kiekį Senamiestyje. Uždrausti Vilniaus senamiesčio ribose ir saugomų kalvų šlaituose statyti požemines automobilių stovėjimo aikštes, o apsaugos zonoje ir kitoje vizualinėje aplinkoje – neleisti statyti daugiaaukščių, ypač perimetrinių, pastatų. Uždrausti statyti naujus pastatus ir kvartalus, jeigu jie ne atkuria, bet keičia Nominacijos dokumente nurodytą saugomą LDK laikų Vilniaus gamtinę, urbanistinę ir architektūrinę aplinką.

Bet kokia veikla Senamiestyje ir jo aplinkoje turi būti grindžiama mokslinėmis išsamų archeologinių, architektūrinių, urbanistinių, kraštovaizdžio ir istorinių tyrimų išvadomis.

Ko reikėtų imtis, kad minėti siūlymai būtų įdiegti?

1. LR Seimas turėtų inicijuoti, kad būtų parengtas Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijos 9 straipsnyje nurodytas Architektūros paveldo apsaugos įstatymas, su visų architektūros sričių, tarp jų ir interjerų, skyriais. Parlamentinei kontrolei derėtų išsiaiškinti priežastis, kodėl LR Vyriausybė nuo 2005 metų **nuolat neįvykdo** UNESCO Pasaulio paveldo komiteto sesijų sprendimų dėl Vilniaus istorinio centro geresnės apsaugos ir valdymo, vengia teikti informaciją šiai institucijai.

2. LR Vyriausybė turėtų sudaryti Architektūros paveldo apsaugos įstatymo rengimo darbo grupę ir užtikrinti efektyvią jos veiklą. Kultūros ministerijoje turi būti įsteigta pareigybė su adekvačiais įgaliojimais, atsakinga už **Pasaulio paveldo vietovės – Vilniaus istorinio centro** – išsaugojimą.

LR Vyriausybė nedelsdama turi sustabdyti veiklą, kuri kelia pavojų Senamiestiui ir jo aplinkai: uždrausti požeminių garažų statybą Vilniaus istorinio centro ribose, kurios nustatytos Pasaulio paveldo sąraše, ir saugomų kalvų šlaituose; uždrausti aukštuminių pastatų statybą Vilniaus senamiesčio apsaugos zonoje ir vizualinėje aplinkoje, **atsižvelgiant į Vilniaus apylinkių kalvoto reljefo ypatumus**; užtikrinti Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo konvencijos reikalavimų taikymą Vilniaus istoriniame centre ir jo aplinkoje esančiam archeologijos paveldui; nustatyti ir įteisinti Nominacinėje byloje pateiktų reikšmingiausių ir vertingiausių Vilniaus istorinio centro per amžius susiformavusios simbolių sistemos dalių, elementų bei būdingųjų savybių prioritetinę apsaugą ir tvarkybą; nustatyti privalomus (rengiant Senamiesčio apsaugos reglamentą, planavimo, statybos dokumentus), nekintamus ir draudžiamus keisti kultūrinės vertės (vertingųjų savybių) indikatorius; įteisinti Senamiesčio istorinių vandenių, želdynų ir kitų istorinių vietų erdvių (aikščių) statusą su apsauga ir teritorijas;

konversijos teritorijose uždrausti naujų pastatų planavimą ir **statybą, išskyrus tuos atvejus, kai nustatyta tvarka siekiama atkurti sunaikintą istorinę planinę ir erdvinę struktūrą**; didžiąją Senamiesčio dalį paskelbti pėsčiųjų zona.

Ūkio, Aplinkos ir Kultūros ministerijos turėtų kuo skubiau įteisinti ir skatinti tradicinių ir šiuolaikinių konservacinių, restauracinių medžiagų ir gaminių tiek serijinę, tiek namudinę gamybą, nustatyti sertifikavimo sistemą, susietą su ES teise, apimančią ir Lietuvos tradicinius amatus. Kultūros ir Aplinkos ministerijos turėtų įsteigti Vilniaus istorinio centro apsaugos mokslinį informacinį centrą, inicijuoti praktinių metodinių gairių rengimą ir leidybą. Kultūros ministerija turėtų parengti Kultūros paveldo valstybinės kontrolės įstatymo **konceptiją**; įvertinti vykdomos stebėsenos veiksmingumą ir informatyvumą; su objektų inventoriniu, būklės vertinimu ir stebėsenos susijusius teisės aktus patobulinti taip, kad jie atitiktų UNESCO standartus; nustatyti valstybinį Vilniaus senamiesčio monitoringo lygmenį, įgalioti atsakingą valstybės instituciją, kuri organizuotų ir prižiūrėtų monitoringo procesą, jo kokybę.

Reikėtų atsisakyti vieno sklypo Senamiestyje ar jo apsaugos zonoje detaliųjų planų rengimo praktikos ir organizatoriaus teisės perdavimo privačiam asmeniui. Iš esmės atnaujinti ir papildyti Vilniaus senamiesčio paso (dosjė) duomenis, pateikti pokyčių vertinimus. Atkurti kultūrinį kraštovaizdį Misionierių ansamblio istorinėje teritorijoje, panaikinant sovietmečiu įrengtą Maironio gatvės atkarpą, kylančią į kalną.

Griežtai rekomenduotina: sustabdyti Senamiesčio užstatymo tankinimą ir intensyvinimą; atkurti planinę erdvinę struktūrą, išsaugant ir atskleidžiant LDK laikotarpio paveldo vertingąsias savybes, būdinguosius bruožus (tai būtų, pvz., istorinių vandenų su malūnais sistema, Lietuvos didžiojo kunigaikščio sodas, Tymo, Paplaujos, Bernardinų sodai ir pan.). Būtina atlikti istorinių želdynų apskaitą: nustatyti jų vertę ir teritoriją, atsižvelgiant į LDK laikotarpį, įrašyti juos į Kultūros vertybių registrą. Būtina formuoti LDK laikotarpiui būdingą viešųjų plotų erdvinę struktūrą,

Prie Vokiečių g. dar yra išlikusių būdingų senųjų kiemelių, kuriuos reikia skubiai kompleksiskai tvarkyti.

Kęstučio Mikšio ir Algimanto Gražulio nuotraukos

efektyviau panaudoti valstybės ir savivaldybės lėšas Lietuvos, ypač LDK laikotarpio, vertybėms atskleisti ir išryškinti. Nederėtų teikti prioriteto caro laikų objektams, pvz., tokių istorinių želdynų kaip Sereikiškių parkas planavimui, atskleidimui ir tvarkymui pagal Strauso projektą. Istorinių želdynų vertę reikia nustatyti atsižvelgiant į nominacinės dokumentacijos esmines nuostatas.

Visa tai, atrodytų, yra paveldosaugos abėcėlė, bet Vilniaus senamiesčio pertvarkymo vėjus, beatodairiškas savito urbanistinio audinio ardymas rodo, kad jos dar vis neišmokome. ■

Naudota literatūra

Pažyma „Pasaulio paveldo vietovės – Vilniaus istorinio centro (Senamiesčio) būklė bei autentiškumas“, (Valstybinės kultūros paveldo komisijos 2009-12-18 posėdžio medžiaga). I dalį parengė Jūratė Markevičienė, Algimantas Gražulis, II dalį – Artūras Stepanovič, Zenonas Baubonis. Žr. VKPK tinklalapyje:

http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2009_12_18/pazymaSNM.doc

Astrida PETRAITYTĖ

KAS VADINTINA KLAIPĖDOS KRAŠTO GYVENTOJŲ REPATRIACIJA?

Mažosios Lietuvos enciklopedijos 4-asis tomas

Bent keliuose laikraščiuose ir žurnaluose, tarp jų ir *Kultūros baruose*, teko skaityti pakilių ir džiaugsmingų pranešimų, kad pasirodė „aukštos poligrafinės kultūros“ Mažosios Lietuvos enciklopedijos 4-asis tomas. Įvykis iš tikrųjų labai reikšmingas – juk ši keturtomė enciklopedija į užmarštį nugrimzdusią istorinę realybę – tą Rytprūsių Atlantidą iškelia į Būties lygmenį, nes praeities įvykiai, vietovės, peizažai, personalijos ir t. t., jeigu juos prisimename, irgi egzistuoja mums *čia ir dabar...*

Kas jau kas, bet tie, kurie save vienaip ar kitaip (pagal kilmę, profesinius interesus ir pan.) sieja su tuo kraštu, tikrai čiups tą dailųjį tomą ir neskubės jo pastatyti į knygų lentyną greta anksčiau – vartys, skaitys, gal pasirinktinai, o gal viską iš eilės... Būtent taip – puslapis po puslapio nelyg romaną (kurs vadinasi „Rahn – Žvižžeris“) skaitau ir aš. Tik, deja, – nors iš anksto prisakiau sau: „Nepriekabiau, juk žmonės tiek triūso įdėjo!“ – kone puslapis po puslapio kyla klausukų. Į kai kuriuos lengvabūdiškai numoju ranka, tiek jau to, kad, tarkim, Maksas Reinkė gimė Šilutės apskrityje priklausančiuose Žardviečiuose, o jo brolis Otas – taip pat Žardviečiuose, bet jau Tilžės apskrityje... Kai kurios žinios ištinka nelyg „Geroji naujiena“, tuomet neišveriu – puolu prie telefono, kad jomis pasidalychiau... Antai pastudijavusi gerbiamosios profesorės, neabejotino autoriteto Lietuvos reformacijos klausimais Ingės Lukšaitės straipsnelį „Reformacija Prūsijos kunigaikštystėje“, dr. Algirdą Matulevičių, šios enciklopedijos redakcinės kolegijos narį ir autorių, entuziastingai (ir retoriškai) paklausiau: „Juk ši žinia, kad pirmoji knyga lietuvių kalba išėjo dar 1545-aisiais, reikš-

tų revoliuciją mūsų raštijos istorijoje?!“ Ne iš karto mane supratęs, garbusis istorikas pritarė mano entuziazmui, kai pacitavau, kad MLE rašoma: „Šių reformų metu išleista 2 Martyno Liuterio katekizmų nežinomų vertėjų vertimai prūsų k. ir 1 liet k. (1545)“. Dar prieš Mažvydą! Kas kad anonimiškai!

Patikėjusi savo pašnekovui skleisti kitiems šią džiaugsmingą žinią, sėdau toliau studijuoti „R“ raidės. Godžiai ėmiausi „repatriacijos“ – juk tai tema, susijusi su daugybe intriguojančių (ir skaudžių) faktų, tikėtina, kad bus pateikta esmingų, tiesa, glaustų, enciklopedinio žanro ribojamų, išvalgų. Perskaičiau vienąkart. Po to dar kartą, nes žinau, kad esu išsiblaškiusi, todėl ieškojau eilučių, kurias mano akys galbūt prašoko, deja, tokių neradau. Visas tekstukas yra apie tai, kad „Klaipėdos krašte priverstinai evakuotų į Vokietiją 1944 antroje pusėje arba pasitraukusiųjų anksčiau grįžimas į tėvynę vyko 1945–50“. Šį tą sužinojau apie priėmimo-paskirstymo ir priėmimo-aprūpinimo punktus, gavau informacijos, kad „Didžiausias repatrijavusių iš Vokietijos į Klaipėdos kraštą skaičius (4–4,6 tūkst.) buvo užfiksuotas 1945–46“. (Tikrai tikiu, nes ir mano seneliai su savo vaikais, karui baigiantis pasiekę Pomeraniją, būtent tada su daugeliu kitų organizuotai grįžo traukiniais į gimtinę...) Suskamba ir humaniškos atjautos gaidelė teksto autoriaus balse: „Repatriantai buvo prastai aprūpinami darbu [...], dažnai negalėdavo apsigyventi savo buv. namuose...“ Taigi Klaipėdos universiteto doktorantas istorikas Vasilijus Safronovas trumpai drūtai paaiškina, kad repatriacija – tai Klaipėdos krašto gyventojų grįžimas iš Vokietijos į Lietuvą. MLE vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja Danutė Valentukevičienė pratarmėje teigia, kad kai kurie šio autoriaus „straipsniai – visiškai naujų tyrimų rezultatas, kai kurios temos negvildentos ir neskelbtos lietuviškoje spaudoje“. Ar „repatriacija“ ir yra toji lietuviškoje spaudoje negvildenta tema? Akivaizdu, kad toks jos traktavimas, kokį pateikia MLE, bent jau daliai istorikų atrodys tikrai netikėtas. Taip pat akivaizdu, kad kai kurie jaunojo istoriko kolegos,

MLE rengėjai, to netikėtumo nepatyrė, nes jo teksto paprasčiausiai... neskaitė – antraip nejaugi šį straipsnį būtų iliustravę nuotraukomis su tokiais parašais: *Pusbroliai iš Saugų kaimo prieš išvažiuodami į Vokietiją, 1960; Pužų ir Pocių iš Poškų kaimo išleistuvės į Vokietiją ir pan.*? Juk tekste rašoma tik apie grįžusius iš Vokietijos!

Vaikystėje, vasarodama Klaipėdoje, esu patyrusi, kaip išnyksta, kažkur iškeliauja omamos [močiutės] draugės, jų šeimos, taip pat ir mažametės mergaitės, jau spėjusios tapti mano žaidimų draugėmis... Tiesa, tai nebuvo dingimai be žinios, ir mano vaikiška ausis nuklausydavo, kad „pradingusieji“ įsikūrę gerai, mat Vokietijoje visiems sumokama už ūkius ar namus, turėtus čia, Klaipėdos krašte (tada niekaip nesupratau to kvailo svetimos kapitalistinės šalies dosnumo)... O vėliau, jau studentiškais laikais Vilniuje, esu net prisiplakusi prie klaipėdiškių giminaičių, atkakusių susitikti – o tai padaryti buvo galima tik sostinėje, niekur kitur – su Kristina, buvusių mažųjų mano draugių omama... Tik vėliau sužinojau, kad šie man žinomi dingimai buvo toli gražu ne vieninteliai, o netgi masiški, ir vadinami jie repatrijavimu.

Suprantama, didžiama informacijos, pateiktos pirmuosiuose trijuose MLE tomuose, jau išgaravo iš galvos. Bet, įstrigusi ketvirtajame, supratau, kad verta „pasirausti“ juose iš naujo. Štai antrajame tome (2003 m.) suradau, tiesa, nepasirašytą straipsniuką „Maskvos susitarimas 1957, Maskvos ir VFR susitarimas [...] dėl buv. Vokietijos piliečių ↑*repatrijavimo*“. Taigi ankstesnio tomo rengėjai pažadėjo, kad ateityje prie raidės „R“ plačiau pristatys repatrijavimą būtent kaip Klaipėdos krašto gyventojų *išvykimą* į Vokietiją. Čia nurodomas ir minėtų susitarimų turinys: „Susitarta, jog SSRS leis atskiriems asmenims (1941 VI 21 turėjusiems Vokietijos pilietybę bei jų sutuoktiniams ir vaikams) emigruoti į VFR, padės suvesti per II pasaul. karą išblaškytus šeimų narius pagal šalyje veikiančius įstatymus.“ O baigiama nelinksmu konstatavimu:

„Tačiau M. [Maskvos susitarimas] lėmė ir spartesnį M.Lietuvos sunykimą – išvykus daugumai po 1944 užsilikusių vietos gyventojų, dar sparčiau pradėta naikinti ↑*lietuvininkų* ir vokiečių tradicinės kultūros liekanas.“

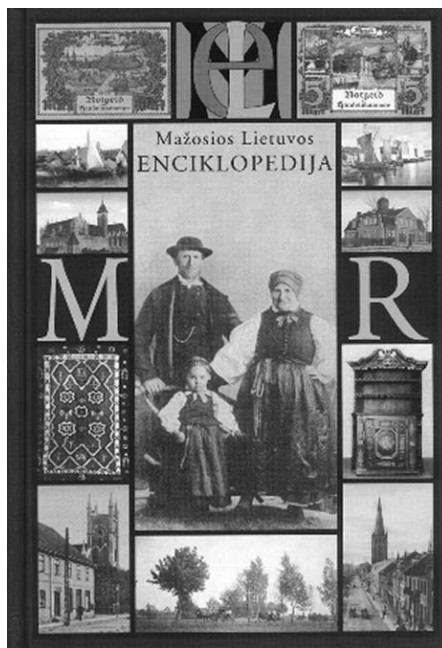
MLE rengėjų kaita, regis, neišėjo labai į gera. Nesiimčiau ginti vienos iš konfliktuojančių pusių – Martyno Purvino, buvusio vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojo, kuris visiškai atsitraukė nuo paskutinio tomo rengimo. Manau, kad organizaciniu atžvilgiu jis irgi gerokai priskaldė malkų, bet vis dėlto... Vis dėlto, apstulbinta minėto straipsnelio apie repatriaciją autoriaus nekompetencijos, supratau, kad pačiai sau duotas priesakas „Nepriekabiauk!“ reiklumo kartelę nuleido pernelyg žemai.

Grįžusi prie nerūpestinga akimi anksčiau perresto straipsnelio „Raudonoji armija“ (jį parašė tas pats autorius) ir vėl nusistebėjau, bet šįkart ne dėl patyrimo ar žinių stokos, o dėl pozicijos. Įvertinęs, kad „1944-45 R. buvo pagr. jėga, vykdžiusi ↑*Klaipėdos krašto* ir ↑*Rytų Prūsijos* užėmimą (1944-45)“ [hm, nekreipkime dėmesio į tokį datų „dosnumą“ enciklopediniame leidinyje], Safronovas toliau aiškina administracinius „subtilumus“: „1945 I Rytprūsiose pradėtas kurti R. karinių komendatūrų tinklas...“ Tuo visas pasakojimas ir baigiamas: „... faktiškai [karinės] apygardos struktūros krašte veikė iki 1946 vidurio.“ Nė žodžio apie „R.“ veiksmus, Lietuvoje jau įvertintus teisiškai – spalio 16-oji paskelbta Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena. Ak taip, Klaipėdos mokslininkai, regis, yra paskelbę protestą prieš tokios dienos įteisinimą...

Na, bet nenutolkime nuo MLE 4 tomo – atidėjau jį į šalį, regis, ne trumpam, bent jau kol išsisklaidys staiga apėmęs atmetimo jausmas. Kad ir kaip tas enciklopedinis straipsniukas stengtųsi įtaigoti, esą repatriacija – tai klaipėdiškių grįžimas namo, neįstengiu įveikti savojo „stereotipo“: repatriacija – tai Klaipėdos krašto tuštėjimo metas (ir būdas), tai mažlietuviškos šnekotos (su jos germanizmais), gyvenosenos, papročių ištrynimasis iš komunizmo rytojūn žengiančio uostamiesčio, gretimų miestelių, bažnytkaimių, kolūkių,

formuojant žemaitiškiems rašmenims (ir tartims) tokią palankią *tabula rasa*...

Kai augau Žemaitijoje, šeima artimai bičiuliavosi su Jarais, už mano tėvus vyresne pora. Žinojau, kad Ona Jarienė kadaise Klaipėdoje buvo mano mamos mokytoja. Bet šią solidžią, orią porą reikšmingumo aureolė gaubė ne tiek dėl turėtos pedagoginės patirties, kiek dėl šviesiai socializmo dabarčiai reikšmingos žinios – Stasys Jaras yra Žemaitės anūkas! Dabar belieka graužtis, kad tada buvau kurčia ir akla – menkai domėjausi užverstaisiais Istorijos šuliniais. Zemturiai... zemturiai... – ką būtų galėjusi apie savo giminę byloti, pavyzdžiui, Anna (Ona) Zemturytė (Jarienė)? Atmintyje išnyra tik tokia jos vyro pasakojimų nuoskila: jei kartais, kai būni Klaipėdoje, atveža apelsinų [tikrai – kartais taip nutikdavo! – A. P.] – priejęs prie eilės [o ji buvo privalomas ano meto atributas – A. P.] paklausk: jei prašo „apelzynų“, vadinasi, vietinis... Taip, iš tikrųjų iki paskutinės repatriacijos dar buvo perkančių apelzynus, geriančių kafiją ir perspėjančių, kad „aukščiausias laiks“ kažką daryti... ■

Mažosios Lietuvos enciklopedijos 3-asis tomas.

Albinas GALINIS

Apolodoras sveikina Hipolitą*Mindaugui*

mielas Hipolitei, pasivaikščiojimas dromais, kaip ir vaikštinėjimas užu miesto sienų – ilsus, nežinia kada net ir tūlą saikingąjį prispaus rūsti Adrastėja, kur Mne-mosinės dukros nužiūrės atokią ramią vietelę, idant še-šelio prieglobsty užgiedotumei epo metru, nors: „neiš-kylanti aikštėn dermė tvirtesnė už iškylančią“;

žiū: nudirta papročių oda prikimšta pagal laikmečio madą, tad įžeista gyvastis tarsi tyrlaukių lapė nuo žmo-nių pasitraukė ir dabar su smėlio audromis galynėjasi, pučia nugairintais protėvių kaulais melodiją, kurią su-pranta tik tyrų kuosos ir dykumų pelėdos – smaragdo žalsumas nebekvepia, tarsi kiršumas trikdo tiesa, pirš-tai savęsp lenkiasi ir (kaip sakė poetas) vargu ar įma-noma trumpinėjant arba pritempinėjant išvengti stačių sakinių ir antropometrinių eksperimentų;

nors: čia ar ten išmintis ta pati – kirviai ir ietys žneksi, vandenys slėsnumas apsemia, o nuolatinis bėgsmas – tar-si trypčiojimas vietoje – ar ne geriau pirmenybę teikt gražiai žirgo eigasčiai;

tad: menu tuščiagarbių nedraugą, „mįsliakalbį plū-diką“ Herakleitą, – atsisakęs purpuro mantijos ir krivu-lės (ar lošdamas su vaikėzais šventykloje, ar sėdėdamas ant šikpuodžio) gailėjo mirtingųjų lemties ir nėrė paži-nimo gaudyklę;

mielas Hipolitei, tokia jau mūsų skirtis – kad ir kaip aržiai kauptume, kaip kietai kumščius gniaužtume, at-pildo ranka vienu gaistu figūras savaip sudėlios, tačiau: ne nežinia kelia graužulį, po jos rūbų klostėm gali dar kentėti, – vaišėms baigiantis gaižiai kerta tikrovė.

*Lik sveikas***Apolodoras susimąsto apie tikėjimą**

*Kas valgys šią duoną –
gyvens per amžius
(Jn 6,51)*

A. „Jeigu vadovautumėtės alegorijomis

bet: kai užmiršime, kai atsitrauks diena –
neteksime žinojimo?

palik šalia vietos lošėjams,
išeinantiems į dykumą
su įkarščiu kertantiems lažybų ir
nieko nepralošiantiems,

įsistebeilijusiems į veršelio akis atnašautojams,
iš tuščių laukų sugrįžtantiems kovarniams
ar sukuriuojančiam drugių debesėliui
palik vietos –
net prie slenksčio suklypusiai smilgai,
net netašytam prievaizdui ar
diriančiam tavo odą lupikautojui
palik šalia vietos.

B. tai patys taptumėte alegorijomis

kaip iš žardies ištrūkęs
savęs nerandi: puošėiva esi –
ir pykdo nuogumas,
esi linksmybių indas –
ir kančia erzina: bet

šią naktį
laukymėje, idant netaptum
dievotu poilsiautoju,
dvasinančiu save duona ir vandeniu, –
išvoki kūną, apiplėški sielą, ir

atmink: ne smilkalų režiantį kvapą,
o Jį „tarytum užmuštą,
krauju permirkusiu drabužiu“,
nešantį ir tavo kryžių...

Tadas GINDRĖNAS. Plaukai. 2009

C. ir tuo pačiu išsivadotumėte nuo kasdienių rūpesčių“

- I. Nepulk gelbėti pasaulio – ši našta per sunki žmogui; atmink – gelbėtojų buvo daug, bet: Gelbėtojas – vienas.
- II. Nėra gelbėjimosi „plano“ – yra tiktai malda.
- III. Prašymo malda ir garbinimo, bet: pašauktas tarnystei net maldaudamas garbina.
- IV. Yra kontempliacija: išblukę vaizdiniai, sudilusios sąvokos, bežadės idėjos; ir yra „tamsi tikėjimo naktis“ – sielai ne-geidžiant, ne-valdant ir ne-mąstant.
- V. Tikėjimas – kelias, bet: jokio ypatingo tikėjimo „kelio“ nėra.
- VI. Tapk tuščias: šis pasaulis – lūkesčių vieta ir laikas.
- VII. Nesididžiuoki dvasios dovanom – nuteisina klusnumas dvasiai.
- VIII. Nėra tiesai žodžių: žodžiai – žmonių paikystė, – Gyvybė yra mūsų tarpe, idant sveikai išsitiestume.

LIETUVIŲ PĖDOS ARABŲ DYKUMOS SMĖLYJE

Jei nesame artimi giminaičiai, vaikystės draugai ar verslo partneriai, vieni apie kitus sužinome tik iš nuogirdų, laikraščių ar paskalų. Tiesa, šiais laikais daug smagių dalykelių ne tik apie kitus, bet ir apie save galime sužinoti iš interneto, ypač iš komentarų, – šiuolaikinės technologijos tam atviros. Tačiau yra ir kitas – patikimesnis – būdas sužinoti tai, ko tau visai nereikia.

Susidėjus keisčiausioms aplinkybėms, esu sutikęs įvairių žmonių. Tarp jų buvo protingų ir nelabai, juodų ir baltų, plaukuotų ir nuplikusių, azerbaidžaniečių, Naujosios Zelandijos maorių ir Etiopijos krikščionių, gruzinų ir rusakalbių armėnų, nacistinių pažiūrų prancūzų ir pavojingai išsilavinusių alžyriečių, ūmių Dagestano lakių ir Skandinavijos sostinėse gyvenančių eskimų. Vardiju tik tuos, su kuriais ne mažiau kaip savaitė būta drauge – sėdėta, vaikštinėta pamariais, paupiais ir kalbėta.

Šalia minėtųjų pasitaikė ir vienas kitas estas, suomis, čiuvašas, latvis, rusas. Dar buvo nesuskaičiuojama galybė lenkų, žydų, ukrainiečių, švedų, vokiečių, danų... Negalėčiau sakyti, kad šiuos žmones pažįstu, nors su kai kuriais palaikau ryšį iki šiol. Tiesa, žinau, kas kuo užsima, kiek vaikų ir kokių nuopelnų turi, kur šiuo metu dirba, gyvena, kelintoje santuokoje vargsta. Tačiau šie faktai nieko bendra su „gilesne“ pažintimi neturi.

O ar galėčiau sakyti, kad pažįstu save? Labai abejoju, nes nedrįstu spėlioti, kaip pasielgčiau dramatiškesnėje situacijoje – išsigąsčiau ir sprukčiau ar įveikčiau savo

baimę ir tapčiau herojumi? Daug kas, žinoma, priklausytų ir nuo avalynės, ir nuo dangaus kūnų išsidėstymo, nuo Mėnulio fazių, nuo dvasinės sveikatos. Taigi, kad galėčiau sakyti „puikiai“ save pažįstantis, turėčiau išbandyti save ekstremaliomis sąlygomis, kokių kasdienybėje būna ne itin daug.

Tačiau vieną kategoriją žmonių, drįsčiau tvirtinti, pažįstu.

Manau, šiek tiek pažįstu lietuvius, ypač atostogaujančius užsienyje.

Ne visus, gink Dieve. Juk tai nevienalytė ir nevienodų galių bendrija. Bet jau ne pirmą dešimtmetį girdžiu šio spiečiaus dūzgesį, atskiriu tik jam būdingą tonaciją, žinau pamėgtą dažnį, kuriuo jie bendrauja tarpusavyje – t. y. apsikeičia ne tik mintimis, bet ir emocijomis. Tiesa, pažįstu tik čia – Lietuvoje – gyvenančius. Emigrantai, specifinis lietuvių porūšis, man yra paslaptis, o aptirpę pažįstami, kuriuos būtų galima pavadinti emigrantais, yra veikiau išimtis nei taisyklė.

Bet šiukštu neapsigaukime. Kad pamatytume lietuvių tokį, koks jis iš tikrųjų yra, reikia tam tikrų sąlygų, atsivėrimui palankių aplinkybių. Tėvynės, sužaliavusios gamtos, išmetamųjų dujų pritvinkusio oro ir krikščionių civilizacijos fone jis užsimaskuoja, neretai tai vaiduoklis išnyksta, nuslėpdamas specifinius savo bruožus, kuriais garsėja ar išsiskiria iš kitų.

Geriausiai lietuvių pažinsi susitikęs su juo svetimose aplinkoje, kur jis jaučiasi galbūt mažiau saugus, tačiau išdidžiai užtikrintas. Be to, šioje „svetimoje“ aplinkoje jis turi būti atsidūręs ne per prievartą ar vargo prispaustas, o savo noru.

Tam ypač tinka kurortas. Žinoma, ne Palanga, ne Giruliai ir ne Latvijos paplūdimys. Tai gali būti Ispanija, Turkija, bet geriausiai – Egiptas, šiais laikais daugeliui prieinamas ir anaipol ne „elitinis“, be to, nutolęs nuo Lietuvos vos per keturias su puse valandos kelio lėktuvu.

Turint galvoje pavydėtinai ilgą Egipto istoriją – klaidžias faraonų dinastijas, suktas žynių intrigas, Amono Ra, Ozyrio, Saulės disko garbinimo kultą, Senąją, Viduriniąją, Naująją karalystę, Šiaurės ir Pietų valdovų antagonizmą – įkyriai smelkiasi mintis, kad šiame krašte per amžių amžius nesilankė tokia gausybė lietuvių kaip dabar. Nuo neatmenamų laikų jie – kantrūs neolito žvejai, sumanūs geležies amžiaus medžiotojai, žalvario ir virvelinės keramikos kūrėjai, sėslūs žemdirbiai, atkaklūs pagonys stabmeldžiai, vėliau uolūs krikščionys, o visai neseniai buvę pusalkaniai *homo sovieticus* – gyvendavo ir mirdavo matę tik Vyslą ir Dauguvą. Smalsesni – Smolenską, Rytprūsius, Gotlando salos krantus. Visi kiti – tik Sibirą, amžinąjį įšalą, Tolimuosius Rytus ir Kazachstano stepes, na, dar Čikagos skerdyklas. O Cheopso ir Gizos piramidės, Luksoro šventyklos jiems buvo užgintas pasaulis. Nors buvo išvežti prie Laptevų, jie amžių amžiais neregėjo Raudonosios ir Negyvosios jūrų, o apie ilgiausią pasaulyje upę Nilą tik pasiskaitydavo vaikystėje.

Ir štai dabar kasdien šimtai, o per metus – tūkstančiai lietuvių, kirtę Juodąją jūrą, 800 km/val. greičiu praskri-dę Baltarusiją, Ukrainą, Rumuniją ir Turkiją, nusileidžia tvankioje Arabų dykumoje, dairosi po Karalių slėnį, fotografuojasi atminimui Tėbuose prie faraonės Chačepsutės ir ją saugančių sfinksų. Subridę į iki tol neįsivaizduojamai šiltą Afrikos žemyno vandenį, pavieniui ir su šeimomis turškiasi, nardo po Raudonąją jūrą – su kaukėmis, vamzdeliais ar akvalangais, pažindami sūriavandenių gelmių fauną, apie kurią prieš porą dešimtmečių nieko nenutuokė, net neįtarė, kad tokia apskritai egzistuoja.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616), pirmasis Lietuvos aristokratas, apsilankęs ne tik Palestinoje, bet ir Egipte, keliavo kupranugariais, o ir pėsčiomis su nešuliais, kęsdamas karštį, taupydamas gėlą vandenį, kurio tada negalėjai dykumoje užsimanęs atsigeriti iš čiaupo.

Šis Egipto gamtos, istorijos ir dabartinės Lietuvos visuomenės susikryžiuavimas verčia galvoti apie pasaulį, materialinių paskatų pastūmėtą atverti iki tol stropiai saugotus, nuo pašalinių slėptus unikalius lobius. Jais grožėtis ir, žinoma, juos komentuoti dabar gali kiekvienas, neišskiriant ir atvykėlių iš Lietuvos.

Kai Vilniaus oro uoste paskelbiama skrydžių į Šarm al Šeichą, Hurgadą ar gerokai brangesnę Tabą, esančią šalia Negyvosios jūros, registracija, vos atsikratę nešulių ir įveikę pasienio pasų kontrolę, lietuviai susispiečia prie įlaipinimo į lėktuvą vartų. Turbūt nostalgiško sovietinių laikų įpročio genami, sustoja į ilgiausią eilę, užuot sėdėję ir ramiai laukę, kol bus pranešta apie skrydį.

Išsirikiavę gentimis – su tėvais, dėdėmis, broliais, seserimis, neišsimiegojusiais savais ir svetimais vaikais, jie staiga pasijunta darni it kumštis bendruomenė, saistoma viešos paslapties, t. y. visi tariasi žinantys, kur ir ko kiekvienas iš jų skrenda.

Šis „slaptas“ žinojimas kursto aistrą sužinoti dar daugiau. Todėl tipinis lietuvis, dešimt ar penkiolika minučių patrypčiojęs eilėje, ima nervingai muistytis, nekantrauti, o po to lyg tarp kitko pasiteirauja šalia stoviniuojantį kaimyną, kur šis nuskrیدęs žada apsistoti, kokiam atseit viešbutyje. Išgirdęs trumpą atsakymą, nenusiramina. Atkakliai kamantinėja: „Kiek kainavo? Vykstate ilsėtis ar „šiaip““?

Tačiau tai ne „šiaip“, o klastingi klausimai. Juos uždavęs, klausėjas įgyja teisę palyginti, o svarbiausia – pasipasakoti apie save.

Tada teks išklausti, kad jis mokėjęs trigubai pigiau, nes nėra toks kvailas ir neišlaidauja tokiems niekams. Jo viešbutis, be abejonės, yra šimteriopai geresnis ir naujesnis – „į tą sąvartyną, kur pats apsistosi, aš daugiau kojos nekelsiu“. Paburnojęs dėl „kraupaus“ aptarnavimo lygio, užsimena apie Hurgados ar Tabos gatvių triukšmus, nepakenčiamus musulmonų papročius ir įpročius,

varganus prabangių kurortų pakraščius, klaikų maistą restoranuose, – žodžiu, paaiškina viską apie tą košmarą, kuris tavęs laukia, kai ten nuvyksi.

Tada šnekusis lietuvis, jau mirtinai prigrąsdinęs bendrakeivį, pradeda pasakoti, ką dar pasaulyje matęs. Per dvidešimt Lietuvos nepriklausomybės metų jis regėjęs iš tikrųjų nemažai. Ne pirmus metus žiemą „vasaroja“ tik penkių – na, keturių – žvaigždučių viešbučiuose. Visada su „viskas įskaičiuota“, toliau nuo šurmulio, arčiau gamtos. Atvykęs į aptvertą, ginkluotos sargybos saugomą teritoriją, randa viską – pavėsį, šilumą, kelis baseinus, šokius, masažų salonus, depiliacijos paslaugas. Ištisą parą gali gerti ir valgyti...

Apie tai pasakodamas, akies krašteliu stebi, ar atidžiai jo klausaisi. Vos pastebės tavo veide nuobodulio ar susierzinimo šešėlį, širdyje amžiams išsižeis, tačiau nesiliaus kalbėjęs, bet dabar jau su gudria sadisto šypsenele lūpų kampučiuose, sarkastiškai bylojančia: „Nors tau ir neįdomu, niekše, vis tiek teks manęs išklaudyti.“

Tad liuvio, vykstančio į kitą kontinentą, nuotaika visada būna pakili.

Po kelių valandų, kai nuskrisite į Hurgadą ar Šarm al Šeichą, viešbutyje, tikėtina, jus apgyvendins su ukrainiečiais ar rusais. Tada puiku! Apsiribojęs mandagiais pasisveikinimais galėsite apsimesti, kad nieko, deja, nesuprantate: „Atleiskit, pamiršau visas svetimias kalbas.“ Bet jeigu apgyvendins „atvirkščiai“, bus blogai, nes kažin ar pavyks įtikinamai suvaidinti, kad esate nebylys.

Lietuviai, trumpam atsidūrę svečioje šalyje, vienas kitam ima jausti broliškus jausmus, kai kurie net pratrūksta netramdoma meile savo artimui. Panašaus priepuolio ištiktas, jau pirmą dieną prie jūsų prilips išsišiepęs iki ausų tautietis, geidžiantis pasidalyti savo pirmaisiais įspūdžiais. Jei bandysite to išvengti aiškindamasis, neva neturite laiko klausytis, būsite įvertintas kaip ypač nemandagus ir nemalonus tipas, todėl visą savaitę visi viešbučio lietuviai durstys jus piktais, kupiniais neapykantos žvilgsniais. O jei išklausysite, bus dar blogiau – kasdien iš pat mielo ryto prie pusryčių stalo būtinai atsiras geidžiančių pasipasakoti, ką jie, vos išėję iš viešbučio, gatvėje pamatė ar sutiko, ant ko užmynė.

Vienam nuėjus prisikrauti lėkštės, prilips kitas, pasišovęs parodyti nusipirktą rankšluostį, atplėštą koralą, kriauklę, kurią pats ištraukė panėręs į dugną. Abejingam likti nevalia, būtina susidomėjus apžiūrinėti kiekvieną panosėn kaišiojamą suvenyrą, vartyti prieš šviesą ir aikčiuoti, koks jis nuostabus.

Tačiau lazda turi du galus. Suuodę, kad jums įdomu, per pietus ir vakarienę pristos kiti, kad pasidalytų išpūdžiais, ką pirkę, išmainę ar pamatę. Tad apie palaimingą vienatvę, nesuinteresuotą žiūrėjimą „į vieną tašką“ galite pamiršti – nuo ryto iki vakaro teks klausytis apie tautiečių kūno įdegį, pergales gatvės derybose ir, žinoma, dvasinę Egipte poilsiaujančio liuvio būseną.

Sugalvojęs eiti pasivaikščioti, būkite ypač akylas. Jei susitiksite liuvį iš viešbučio, nesvarbu, ar sausakimšoje, ar nuošalesnėje gatvėje, jis būtinai prirems jus prie sienos ir pareikalaus pasiaiškinti, kur einate ir ką artimiausiomis valandomis ketinate veikti. Jei miglotai numyksite ar apskritai nieko neatsakysite, tautietis išsižeis mirtinai. Tačiau ir mirtinai išsižeidęs per vakarienę rodys jums savo pėdą, kurią sužeidė jūros ežio spyglys, ar nubrozdytą nykštį.

Net kai Hurgados gatvėje įsimaišysite tarp tūkstančių kitų, „iš matymo nepažįstamas“ lietuvis vis tiek atskirs, kad esate iš Lietuvos. Tada būtinai visa gerkle šūktels žmonai, arabui ar savo iki žaizdų nusvilusiai uošvei, kad antai mato tautietį. Aplinkiniai nustebės, o jis apsidžiaugs, kad yra toks nuovokus. Nors į šį Egipto miestą jau ne pirmus metus kasdien po kelis kartus lėktuvai skraidina šimtus žmonių iš Lietuvos, todėl susitikti liuviškai kalbantį atvykėlį nėra joks stebuklas, bet lietuviai, svetimame kontinente staiga „atradę“ saviškį, nudžiunga kaip robinzonai negyvenamojoje saloje. Vakaris viešbutyje mielai garsina gimtąją kalbą – kuo garsiau šūkauja iš balkonų, klausinėdami apie orą, vandens temperatūrą, tarsi dieną būtų praleidę ne tame pačiame paplūdimyje. Susiburia į tautiečių „klubą“, kur keičiasi nuomonėmis ne tik apie senąją Egipto civilizaciją, bet dalijasi ir intymesnėmis paslaptimis. Viena iš tų paslapčių – skausmingiausi kūno nudegimai. Žiemą temsta anksti, todėl prie vakarienės stalo, kai išryškėja vasarotojų dienos „įdirbis“ besikankinant saulėje, jie ypač mėgsta demonstruoti vienas kitam savo „stigmatas“.

Regis PERRY. Šluojant Vakarų kelią. Egiptas, Giza. 1999. FRAC Franche-Comte, Besançon kolekcija. Iš parodos ŠMC

Tačiau svarbiausias dalykas, vienijantis lietuvius Egipto kurortuose, yra šventas ir amžinas kaip pasaulis nepasitenkinimas „aptarnavimo kokybe“. Lietuviai yra labai reiklūs orui, saulei ir mėnuliui, bet ypač virtuvei.

Jau antrą dieną visi ima raukytis, sutartinai niurzgėti, kad maistas vis „toks pat – nėra įvairovės“. Norėtusi daugiau ir to, ir ano. Sultingesnių vaisių, retesnių daržovių, kokybiškesnės mėsos, egzotiškesnės žuvies.

Vos įžengę į restoraną ir skeptiškai pažvelgę garuojančių patiekalų pusėn, emocionaliausi tautiečiai artistišškai susiima už galvų ir būtinai šūkteli: „O Dieve, ir vėl tas pats!“

Dėsningas dalykas: kuo mišresnė kilmė ir kuklesnis išsilavinimas, tuo aukštesni reikalavimai senajai ir šiuolaikinei Egipto civilizacijai.

Galima spėti, kad žmonės Lietuvoje pripažįsta tik prancūzišką „Chateaux“ ar itin retą Argentinos aukštikalnių „Malbecą“, pusryčiams valgo geldelėse dar spurdančias austres, gurmaniškai paruoštus krabus, sraiges priešpiečiams, savo karališką racioną pajvairindami šviežiais Viduržemio jūros vėžiagyviais ir „ekologiškai“ paskerstais Švedijos Gotlando aviniais... Gal klystu, bet peršasi išvada: lietuviai namuose valgo kur kas skaniau ir įvairiau nei užsienio viešbučių restoranuose.

Vargšai Egipto virėjai! Pasidabinę aukštomis sniego baltumo kepurėmis, jie beveik kasdien sulaukia nepatenkintų lietuvių pastabų, isteriškų pretenzijų. Išsirikiavę prie savo pagamintų patiekalų, jie kantriai išklauso kaltinimus vaizduotės stygiumi, baustina tinginyste, talento stoka, o neretai ir slaptai kėsais tuos lietuvius nu-

nuodyti. Todėl dažnai restorane galima pamatyti, kaip arabas su iškrakmolytu, bet nusvirusiu iš liūdesio baltu cilindru, jausdamasis visapusiškai kaltas, drebančiomis rankomis beria reikiam turistui ryžius ar kloja į lėkštę ką tik pagautą – „ir vėl tą patį“ – upėtakį.

Tą akimirką, it vergai nusižeminę, nenugalėtos civilizacijos įpėdiniai tikisi, kad reikliai išuostęs kepsnius ir garnyrus lietuvius šį kartą bent iš mandagumo burbtels: „Gerai.“ Bet jis tik kažką piktai subamba panosėje ir sėda prie stalo. Šakute demonstratyviai pasiknaisiojęs lėkštėje ir vėl pasišlykštėjęs, su trenksmais pakyla ir eina ieškoti „ko nors padoresnio“.

Iš šalies žvelgiant, galėtų pasirodyti, kad lietuvių nacionalinė virtuvė yra dešimtimis galvų praaugusi ne tik apgailėtiną marokiečių, turkų, libaniečių ar ispanų, bet ir prancūzų, o – taktiškai nutylint – ir italų, kurie su „savo makaronais gali be peilio papjauti“.

Ši fundamentali nuostata suteikia lietuviams dar vieną progą paaimanuoti. Susėdę viešbučio hole ar restorane, jie guodžia vienas kitą dėl „nevalgomo“ maisto ir baisios neteisybės, kurią jiems tenka išgyventi Egipte: „Už ką? Kodėl?“ – klausia jie. Ir vis dėlto slapta džiaugiasi. Trina rankas, gavę galimybę vėl paniurzgėti – lietuviams tai teikia didelį emocijų pasitenkinimą.

Nepamirštami peizažai, horizonte staiga išnyrančios ir vėl išnykstančios smėlio salos, katerių prieplaukos, šiluma ir margaspalvė Raudonosios jūros gyvūnija negali palikti abejingų – ji užkariauja ne tik santūriuosius skandinavus, bet ir lietuvius. Jautresni, sužavėti ne tik gamtos, senovės Egipto relikto, bet ir šiuolaikinių papročių, sumaniai nukelia grįžimo datą, policijoje prasiūšia turistinę vizą ir, papirkę viešbučio administraciją, pasilieka čia ilgesniam laikui. Keletui mėnesių, metams ar bent peržiemoti.

Viešbutyje įsikūrę kaip namuose ir išsaugoję visas svečių privilegijas, atvykstantiems iš Lietuvos neišmanėliams jie teikia ne tik naudingą informaciją, bet ir gido, masažo, net erotines paslaugas.

Tvirtų sprandų vaikinai, tarsi Maugliai aplipę kriauklelių vėriniais, laukia iš Lietuvos atvykstančių vienišų mamų ar šiaip nuotykiams godžių turisčių, kurioms prisistato „instruktoriais“. Šios, išsiilgusios dėmesio ir

sužavėtos retos galimybės pabendrauti su tautiečiais smėlynų fone, neretai iškart leidžiasi „instruktuojamos“, savo atžalas apdairiai išsiuntusios „pasivaikščioti“. Šie valandų valandas tarsi vaiduokliai slankioja tamsoje aplink baseiną, restoraną, viešbučio korpusus, įsisąmonindami seną tiesą: kaip danguje, taip ir žemėje, t. y. svetur tas pats, kas namie...

Nenuspėjamo amžiaus, dažniausiai nutukusios damos apsilupusiomis nosimis teikia lietuviams ne tik masažo ir paskalų, bet ir būrimo paslaugas. Todėl smalsiausi, užuot maudęsi Raudonojoje jūroje, deginęsi plažėje, skaitinėję „Ramzį. Kadeto sūnų“, spokso į kortas ir laukia, kol aiškiaregė, pritaikiusi nuolaidą, išburs jiems ateitį.

Strimgalviais lekiant dienoms, į savaitės pabaigą lietuviai, būdami bendruomeniški, jau viską žino vieni apie kitus.

Artėjant išvykimo laikui, jie darosi ypač artimi, nes jau yra parodę saulės nudegintus kūnus, nupaveikluotas nuotraukas, išsipasakoję gyvenimus. Galima nugirsti, kaip susibūrę kur nors po palme vienas kitam pakauždomis dėkoja už paslaptingas paslauges, smagų vakarėlį, kai ėjo žiūrėti „programos aname viešbutyje“.

Tačiau dieną prieš išvykstant, klegesys prityla. O atvykę į oro uostą, visi pabyra po skirtingus kampus.

Lėktuvui pakilus, daugelis apsimeta miegantys ar mirtinai pavargę.

Po keturių su puse valandos lėktuvui nusileidus Vilniaus oro uoste, lietuvius ištinka visuotinė amnezija. Laukdami багаžo, jie trypčioja, nekantriai dairosi į šalis ir talentingai vaizduoja, kad vienas kito akyse nėra matę. Į kaimyną, su kuriuo sėdėta viešbutyje prie vakarienės stalo ir sočiai liežuvauta, net pažvelgti nenori.

Vos sulaukę savo lagaminų, prasibrovę stveria juos kuo greičiau ir lekia pro vartus, kad tik netektų tarpduryje susidūrus su kuo nors atsiveikinti.

Sėkmingai pasprukę, puola į atvykusį pasitikti automobilį ir dumia tolyn vieni nuo kitų, kad netrukus, prisijungę prie interneto, galėtų papasakoti ir pakomentuoti, ką dar – be lietuvių – matė Egipte. ■

APIE TIKROVĖS RIBAS IR DAILĖS SANTYKĮ SU IDEOLOGIJA

Vis dar nerimsta diskusijos dėl Nacionalinės dailės galerijos nuolatinės ekspozicijos. Ginčijamasi ne tik dėl to, ar ji gera, ar vidutiniška, ar visai prasta, bet ir klausiami, kas yra jos autorius, kam adresuoti priekaištus. Esą, nors koncepciją kūrė kuratorės Lolita Jablonskienė ir Jolita Mulevičiūtė, bet jų sumanymą savaip modifikavo Lietuvos dailės muziejaus, kuriam pavaldi NDG, direktorius Romualdas Budrys. Žodžiu, pasitvirtino senas posakis: sėkmė turi daugybę tėvų ir motinų, o nesėkmė visada našlaitė...

Bandydami išsiaiškinti situaciją, KB pakvietė pasikalbėti NDG direktorę **Lolitą Jablonskienę**, vieną iš nuolatinės ekspozicijos sudarytojų **Jolitą Mulevičiūtę** ir dailės kritikus – **Linarą Dovydaitytę**, **Viktorą Liutkų**, **Agnę Narušytę**. Pokalbio moderatorius – **Kęstutis Šapoka**.

Kęstutis Šapoka: Pradėsime nuo to, kad Nacionalinė dailės galerija yra neiginčijama vertybė, pasak Stasio Goštauto, – tai „džiaugsmas amžiams“, o nuolatinė ekspozicija nėra amžiams „išalusi“, ji keisis. Dėl to turbūt niekas nesiginčys. Bet vertėtų aptarti, kokia ji yra dabar ir kokių pokyčių laukiama. Kokia buvo NDG nuolatinės ekspozicijos vizija? Ar tą viziją ir atspindi dabartinė ekspozicija?

Lolita Jablonskienė: Į šitą klausimą – ar kolektyviai, ar vieningai buvo kuriama ekspozicija, ar buvo įvairių nuomonių ją formuojant – aš jau esu atsakiusi *Šiaurės Atėnuose*. Norėčiau, kad būtų paminėta, jog aš jau antrą kartą atsakau į tą patį klausimą. Taigi – Nacionalinės dailės galerijos ekspozicija buvo kuriama kolektyviai, nors pirmiausia jos viziją formavom mes su Jolita Mulevičiūte kartu.

Jolita geriau išmano XX a. pirmąją pusę ir jai teko aprėpti tuos laikotarpius, aš gilinausi į vėlesnius. Savo idėjas nuolatos aptardavome su Lietuvos dailės muziejaus rinkinių saugotojomis, kurios geriausiai žino turimas kolekcijas, nes, kad ir kokių turėtum idėjų, remdamasis dabartinėmis Lietuvos dailės istorijos vizijomis, bet, jeigu neturėsi tam reikiamų kūrinių, toli nenuėsi.

Vis dėlto nuolatinės ekspozicijos vizija yra kolektyvinis kūrinys. Buvo įvairių nuomonių, ne visos idėjos sutiktos tikrai galvų linksėjimu, siūlyta pastiprinti vieną periodą, papildinti kitą ir panašiai. Dabartinis ekspozicijos variantas atspindi Lietuvos dailės muziejaus rinkinį, o ekspozicijos struktūra yra išlikusi tokia, kokia buvo suformuota koncepcijoje. Devynios pagrindinės temos išdėstytos chronologiškai, tačiau su specifiniais teminiais akcentais, kurie mums atrodė reikšmingi. Tiesa, eksponavimo procese ekspozicija šiek tiek nutolo nuo koncepcijos. Kai kūriniai vienaip ar kitaip sugretinami arba priešpriešinami erdvėje, vieną kabinant greta kito, tam tikras naratyvas, kurio sieki kurdamas koncepciją, gali arba išryškėti, arba susitraukti, nublankti. Vis dėlto struktūra, pasakojimas kai kur išlikęs labai panašus arba lygiai toks, koks buvo sumanytas. Aš nenoriu pasakyti, kad kieno nors pikta valia viskas buvo imta ir pakeista. Net jeigu pati viena būčiau dėlėjusi kūrinius, erdvinis pasakojimas vis tiek skirtųsi nuo pirminės vizijos.

Jolita Mulevičiūtė: Yra idėja ir yra ekspozicija. Na, pavyzdžiui, imame sakinį ir iš jo išbraukiame kablelį

arba vieną žodį pakeičiame kitu – sakinys lyg ir tas pats, bet jo prasmė gali pakisti. Santykis tarp ekspozicijos koncepcijos ir jos realizavimo yra toks pat subtilus. Todėl sakyti, kad dabartinė ekspozicija visiškai neatitinka projekto, negalime, lygiai taip pat negalime sakyti, kad ji tą projektą atitinka.

Kokie buvo pradiniai kriterijai? Kai pradėjome svarstyti nuolatinės parodos idėją, tapo aišku, kad įvairūs žmonės ekspoziciją įsivaizduoja visiškai skirtingai. Tarkime, dailininkai, ypač vyresnės kartos, ekspoziciją įsivaizduoja kaip jiems atpažįstamų, kadaise padariusių įspūdį kūrinių kolekciją, jiems artimų grupuočių veiklos, parodų, kuriose patys dalyvavo, rekonstrukciją. Kiti norėjo pamatyti atgaivintus savo jaunystės laikų muziejinio gyvenimo principus. Buvo menotyrininkų, kurie ekspoziciją įsivaizdavo kaip respublikinių ir Pabaltijo parodų geriausių kūrinių rinkinį. Jiems atrodė, kad jokios problemos čia nėra: juk visi turi žinoti, kurie kūriniai buvo geriausi, kas buvo eksponuojama respublikinėse tapybos parodose, Pabaltijo trienalėse. Daug kas ekspoziciją suvokė kaip savo tyrinėjimų, disertacijų arba magistrinių darbų įgyvendinimą.

Pagrindinis mano pačios noras buvo atsiplėsti nuo modernistinio dailės istorijos kanono, t. y. nuo dailės istorijos kaip stilių raidos sampratos ir permanentinio modernėjimo idėjos. Ne vienas dailėtyrininkas nuolatinę ekspoziciją regėjo kaip tik tokiu rakursu. Modernistinio kanono išvengti sunku, nes jis muziejams yra nepaprastai parankus. Viena, jis yra labai vizualus – parodyti stilius, vadinasi, atskleisti jų priešpriešas, sukurti tam tikrą vaizdinį dramatinį siužetą. Antra, jis įterpia mūsų dailės istoriją į vakarietiškos dailėtyros naratyvus, tiesa, kartais net nesusimąstoma, ar jie mums tinka. Trečia, šis kanonas yra labai pozityvus, nes nuolatinio tobulėjimo ir modernizacijos vaizdinys muziejų sales pripildo vienareikšmio teigiamo turinio. Kiekvienam nacionaliniam muziejui tai patogu, nes jo nuolatinė ekspozicija paprastai nėra ta vieta, kur keliami prieštaringi, nacionalinei savivokai netgi pavojingi klausimai.

Taigi modernistiniu kanonu grįsta ekspozicija vizualiai nenuobodi, nes yra dramatiška ir žiūrovus gundo už kiekvieno kampo tykančiais vis naujais vaizdiniais

nuotykiiais, be to, ideologiškai pozityvi, nes leidžia individui pasijusti prasmingos istorijos kūrėju, progresyvios visuomenės nariu ir pasaulio bendruomenės dalimi. Todėl šita koncepcija yra sunkiai įveikiama, ir mums galbūt nepasisekė jos permodeliuoti, bet stengėmės tai daryti. Ekspozicijos skyrius grupavome ne pagal stilius, bet bandėme formuluoti tam tikras istorines kultūrinės problemas. Buvo siūlymų daryti „monolitiškas“ dalis, pavyzdžiui, vieną skyrių skirti tik abstrakčiai arba tik ekspresionistinei tapybai. Mes norėjome, kad skyrių sandara būtų sudėtingesnė, kad išryškėtų vidinės priešpriešos, tiek socialinės, tiek kultūrinės, meninės. Pavyzdžiui, pirmajame skyriuje susiduria lenkiškoji ir lietuviškoji dailė, tautinė ideologija ir estetizmas, simbolizmas ir realizmas. Antrajame skyriuje akcentuojamas kartų klausimas ir taip toliau. Bet iškilo sunkumų, kaip įvaizdinti idėjas, kurios pačios savaime nėra vizualios.

Linara Dovydaitytė: Norėčiau pratęsti Jolitos mintis apie modernistinį dailės istorijos kanoną. Mano galva, šioje ekspozicijoje yra tam tikras atotrūkis tarp struktūros arba koncepcijos ir vizualinio pasakojimo, kurį skaitome vaikščiodami po parodą. Nors mąstant apie nuolatinę ekspoziciją gal ir buvo mėginama atsiplėsti nuo modernistinės dailės istorijos rašymo tradicijos, tačiau vizualinis naratyvas yra aiškiai paremtas modernizmo, o dar tiksliau – socialistinio modernizmo kanonu.

Visų pirma, kaip jau yra sakę dauguma recenzentų, ekspozicija yra pergrūsta, joje nesudėlioti prasminiai akcentai, neišskirti nei svarbesni dailininkai, nei reikšmingesni kūriniai. Tokia lygiavos principu paremta eksponavimo logika primena sovietmečio parodų organizavimo būdą. Šiuo požiūriu dabartinė ekspozicija remiasi ne modernistine „baltojo kubo“ estetika, kuri labai sureikškina meno kūrinių, o kartu ir izoliuoja jį, uždaro savyje, bet veikia socialistinio modernizmo paveldu.

Antras dalykas, kuris krinta į akis, yra tai, kad kūriniai eksponuoti, ypač antroje ekspozicijos dalyje, vadovaujantis grynai modernistiniu vizualinio panašumo principu. Pavyzdžiui, aštuntoje salėje „Tikrovės ribos“

vienas šalia kito rodomi abstraktūs Juzefos Čeičytės, Kęstučio Zapkaus ir Kazimieros Zimblytės paveiksiai. Vaizdiniu požiūriu toks sugretinimas atrodo pateisinamas, tačiau kokį kultūrinį ir istorinį pasakojimą perskaito žiūrovas, matydamas vienoje vietoje ir sovietmečiu draustus „tyliojo modernizmo“ kūrinius, ir visai kitokias prasmes turintį tarptautinės abstrakcijos pavyzdį? Ką bendro su Čeičyte ir Zimblyte turi Zapkus, padaręs poveikį jau visai kitai, nepriklausomybės metais debiutavusiai dailininkų kartai, kuri, beje, ir pristatoma kitoje salėje „Atviri kūriniai“?

Taigi, dauguma kūrinių yra iškabinti neatsižvelgiant į istorinį ir kultūrinį jų sukūrimo kontekstą. Vienas iš labiausiai kliūvančių dalykų yra išėivijos meno rodymas pramaišiu su kūriniiais, sukurtais Lietuvoje. Nežinau, kaip būtų geriau – integruoti ar atskirti išėivijos meną, tačiau dabar skaitant ekspozicijos vizualinį pasakojimą tikrai neįmanoma suprasti, kad, pavyzdžiui, Amerikoje gyvenusio Kazio Varnelio optinė tapyba buvo sukurta visiškai kitokiomis aplinkybėmis ir kitomis intencijomis, nei šalia rodoma vizualiai panaši Vlado Urbanavičiaus skulptūra.

Dar vienas šios ekspozicijos bruožas, kurį irgi siečiau su modernistinio mąstymo tradicija, yra tai, kad joje remiamasi gana ryškia žanrų hierarchija – dominuoja tapyba, kurią papildė grafika, skulptūra ir kelios, atrodo, atsitiktinai papuolusios fotografijos, kurių paskirtį šioje ekspozicijoje suprasti gana sunku. Akivaizdi ir stilių hierarchija. Jolita jau užsiminė, kad modernistinis kanonas leidžia per meninių stilių kaitą įvaizdinti nuolatinį progresą, optimistinį žengimą pirmyn. Įprasta, kad XX a. modernaus meno ekspozicijose progresą ženklina perėjimas nuo realizmo prie abstrakcijos. Būtent tokią schemą matome ir šios ekspozicijos antroje dalyje, kuri pradėdama socialistinio realizmo darbais, o baigiama pačiais abstrakčiausiais kūriniiais, prieš peršokant prie šiuolaikinio meno.

Modernistinis dailės istorijos rašymo ir eksponavimo būdas yra paremtas meno autonomijos idėja, pagal kurią meno suvokimui kontekstas nereikalingas, užtenka paties kūrinio. Šioje ekspozicijoje šiek tiek kontekstinių žinių suteikia tik puikiai parašyti kiekvienos salės aiš-

kinamieji tekstai, tačiau jokios papildomos informacijos nei apie dailininkus, nei apie atskirus kūrinius nėra. Vaikščiodamas po ekspoziciją žiūrovas nieko nesužinos nei apie rodomų kūrinių atsiradimo aplinkybes, nei apie darbų ikonografiją, nei apie juose slypinčias kultūrinės nuorodas. Toks meno autonomijos idėją įtvirtinantis muziejinio mąstymo būdas yra socialiai nuostolingas, nes orientuojamasi tik į vieną, aiškiai apibrėžtą muziejaus lankytojų grupę, kuri kultivuoja „aukštąją“ kultūrą ir turi pakankamą humanitarinį meninį išsilavinimą, kad ją suprastų. Nesuteikdamas papildomų žinių meno kūriniams suvokti, šis muziejinis diskursas savotiškai atriboja ir išstumia visas kitas socialines grupes.

Jolita Mulevičiūtė: Norėčiau patikslinti. Istorinė ekspozicijos dalis baigiasi salėje, pavadintoje „Tikrovės ribos“. Šis skyrius buvo suplanuotas iš dviejų lygiaverčių dalių – vadinamosios fotorealistinės dailės ir abstrakcijos. Anaipatol neketinome tiesiog iliustruoti realizmo ir abstrakcionizmo priešpriešos, kaip teigiama vienoje *Kultūros barų* recenzijoje. Atvirkščiai, norėjome parodyti, kad vėlyvojo socializmo laikotarpiu daiktinis vaizdas iš dalies perėmė abstrakcijos funkciją, o abstrakčią dailę pradėta traktuoti kaip realistinę ir kad šis reiškinys turėjo specifines vietines socialines priežastis. Kad pirminė idėja liko neaiški, tikriausiai iš dalies kaltas aiškinamasis tekstas. O dar kaltesnis eksponavimo būdas, pakeitęs vizualinio pasakojimo akcentus.

Agnė Narušytė: Kaip minėjo Jolita, kiekvienas dailėtyrininkas, kiekvienas menininkas šitą vizualinį pasakojimą įsivaizduoja savaip ir mes čia darome tą patį – aptarinėjame savus Lietuvos dailės įvaizdžius. Išklausiusi ekspozicijos rengėjų argumentus, supratau, kad kontekstinės informacijos kai kur vis dėlto trūko, nes ne visada galėjau atspėti kuratorių intencijas. Pavyzdžiui, Jolita sako, kad kurdama ekspoziciją bandė atsiplėšti nuo stilistinės analizės ir modernistinio kanono, bet aš, apžiūrinėdama parodą, kaip tik susidariau įspūdį, kad nuo jo neatsiplėšta ir kad jau laikas būtų į dailės istoriją pažvelgti kitaip. Įdomu, kodėl įvyksta toks kuratoriaus ir žiūrovo nesusikalbėjimas? Kuratorėms atrodo, kad pavyko išvengti įprastų naratyvų, o mudviem su Linara užkliuvo tas

pats modernistinis dėstymo principas, kai kontekstas numanomas, bet neįvardijamas.

Linara apie tai kalba kaip muziejaus institucijos kritikė, o aš bandžiau pažvelgti iš publikos, kuri nebūtinai žino kontekstą, poziciją. Pirmą kartą nuolatinę ekspoziciją mačiau netrukus po jos atidarymo. Kadangi trejus metus gyvenau Didžiojoje Britanijoje, esu paveikta tos šalies muziejų lankymo patirties. Ten bent jau didžiausi nacionaliniai muziejai išskirtinai daug dėmesio skiria kontekstui, siekia, kad ekspozicija būtų patraukli žiūrovams, neturintiems specialaus menotyrinio išsilavinimo. Yra netgi darbuotojai, kurių užduotis – menotyrininkų naratyvus patraukliai ir suprantamai pateikti visuomenei. Man atrodo, kad NDG nuolatinėi ekspozicijai to trūksta. Pavyzdžiui, kiekvienos salės temą pristato puikūs, gilūs tekstai, bet net man reikėjo „padirbėti“, kol juos perskaičiau, nes tai – knyginiai tekstai, kuriems reikia namų ar bibliotekų tylos, o galerijos erdvėje, kur šmirinėja daugybė žmonių (tai buvo vasarą), į juos įsigilinti sunku. Žinoma, aš galėjau ir neskaityti – įstengčiau tarpus tarp kūrinių užpildyti savo patirtimi, kuratorių intencijas atspėti iš kūrinių sekos. Bet jei norime, kad mūsų idėjas suprastų ir tie, kas neturi meninio išsilavinimo, jas reikėtų pateikti paprasčiau, papildant kontekstine informacija – duoti raktą į nepažįstamą meno pasaulį.

Pavyzdžiui, man buvo įdomu parodoje atrasti seniai matytus darbus, pajusti sovietmečio dailės gyvenimo dramą ir turtingumą, – visa tai spėjau primiršti, nes ilgą laiką nebuvo nuolatinės ekspozicijos. Bet po parodą vaikščiojau su svečiu iš Škotijos ir iš jo reakcijų supratau, ko trūksta. Mačiau, kaip jis, patyręs parodų lankytojas, nors neturintis nieko bendra su menu, mėgino skaityti minėtus tekstus anglų kalba, bet įveikdavo tik pusę – ne todėl, kad jie būtų parašyti prasta anglų kalba, bet todėl, kad patys tekstai yra sunkiasvoriai. Apžiūrinėdamas kūrinius jis daug ko negalėjo suprasti. Sako: „Matau, kad štai čia pavaizduotas kažkoks svarbus ir tragiškas įvykis, bet man neaišku koks.“ Tas įvykis – tai Pirčiupių tragedija, jei būtų parašyta, kas ir kada ten įvyko, jis galėtų suvokti kūrinio reikšmę, siedamas jį su savo patirtimi. Nacionalinė dailės gale-

rija, manau, skirta ne tik mums, bet ir lankytojams iš svetur. Todėl norėdami, kad mus suprastų ir įvertintų, turėtume kai ką jiems paaiškinti. Be to, ką apie meno kūriniuose vaizduojamus dalykus žino jaunosios kartos lietuvių žiūrovai?

Viktoras Liutkus: Pirmiausia taip pat norėčiau paklausti, ar manote, kad pavyko atsiplėšti nuo modernistinio kanono? Antra, kiek liko iš pirminio koncepcijos sumanymo ir kiek prieš pat atidarymą atsirado visiškai naujų ekspozicijos pakeitimų? Toks aiškumas labai praverstų. Kalbėtume, žinoma, vis tiek apie tai, ką NDG salėse matome, bet žinotume ir tai, kas buvo sumanyta, o lygindami viziją su jos realizacija galbūt suprastume ir sprendimų logiką.

Neseniai ekspoziciją apžiūrėjau dar kartą, apukau kelis ratus ir man pasirodė, kad per meno istoriją einu tarsi kažkam iš paskos. Pirmosiose keturiose salėse ta istorija teka labai lėtai, kūrinių daug, kartojasi tie patys autoriai. Maždaug nuo šeštos, septintos salės, kai atsiranda daugiau kūrėjų, vieno autoriaus kūrinių mažėja, ekspozicija tirštėja, galvoje pradeda tiesiog gausti ir dailė, ir laikas, kuriam ji atstovauja. Ypač paskutinėse salėse, „Tikrovės ribose“. Tai nulemta, man atrodo, pačios pastato konstrukcijos. Yra daugybė puikių straipsnių ir leidinių, kurie paaiškina, kodėl kartais architektūra agresyviai sutramdo dailę, bet kokį jos modulį, o kartais pati prisitaiko, padėdama vienokiu ar kitokiu būdu ją atskleisti. Manau, NDG pastatas diktuoja savo sąlygas. Reikia visų pirma sutilpti – salės yra palyginti nedidelės, suskaidytos į labai aiškius architektūrinius segmentus.

Man nėra priimtinas požiūris, esą naujosios dailės galerijos ekspozicija turėtų reflektuoti tai, kas prieš ke-liolika metų buvo rodoma Rotušėje, nes dabar yra jau visai kitos sąlygos, visai kita aplinka, kitoks ir mūsų pačių požiūris. Užaugo nauja menotyrininkų karta, ateina nauji žiūrovai, išprusę, apvažinėję gausybę pasaulio muziejų. Man pasirodė, kad tas dailės lėtumas pirmosiose salėse yra atkeliavęs iš Rotušės, o paskui, jau mūsų laikais, viskas pradeda tarsi garsiau skambėti.

Visiškai sutinku su Linara, kad liko neišspręstas klausimas, kaip įterpti išėivijos dailę į šitos galerijos

diskursą. Daryti smulkius prielipus prie socialistinio laikotarpio dailės, kaip pasielgta su vienu Viktoro Pe-travičiaus grafikos darbu, o dar keisčiau – su Vytauto Kazimiero Jonyno skulptūra? Ką ji reiškia septintojo ir aštuntojo dešimtmečių Lietuvos dailei, negaliu atsekti. Arba kaip suprasti, kodėl neparodytas nė vienas Vikto-ro Vizgirdos kūrinys? Kuo čia tada išsiskiria Jonynas? O kodėl tada nėra Antano Mončio? Tai labai keista, nes pirmoji išeivijos paroda Lietuvos dailės muziejuje buvo Vizgirdos. O po karo Vizgirda, mano galva, pa-darė naują tapybos šuolį. Kodėl jis užmirštas? Išeivijos dailė – didžiulis turtas, mūsų kultūros dalis. Sutinku su pastaba dėl Urbanavičiaus ir Varnelio kūrinių sugreti-nimo – vizualiai panašu, bet sukurta visai kitokiomis aplinkybėmis ir mąstysena visai kitokia. Zapkus irgi ne pora nei Čeičytei, nei Zimblytei – jo kūriniai, žinant kontekstą, turėtų visai kitur kabėti.

Ne tragedija, kad tokie dalykai išryškėja, kiekviena nauja ekspozicija turi ligų, kuriomis reikės persirgti. Tiek mūsų Nacionalinei dailės galerijai, tiek estų KUMU. Yra be galo sunku iš tokios gausybės darbų su-lipdyti ką nors įdomaus, patrauklaus. Reikėtų drąsiau mažinti apimtis. Šita ekspozicija labai tiršta, perkrauta. Kai ant vienos sienos kabo dešimt *eidukevičių*, sunku tokį užmojų suprasti. Galima tada ir atskirą kelių au-torių salę daryti, laužant, kapojant laikotarpius. Vietoj vienuolikos temų gal užtektų kokių penkių, išsklei-džiant jas plačiau. Jokių būdu nereikėtų formaliai skirs-tyti: čia abstrakcija, ten ekspresionizmas, čia konstruk-tyvizmas, o ten išeivija. Gal iš pradžių tai intriguotų, bet galop nusibostų.

Agnė sakė, kad sales pristatantys tekstai yra pernelyg intelektualūs. Reikia būti gerai pakaustytam, kad ras-tum paralelių tarp to, ką perskaitei, ir to, kas rodoma. Pavyzdžiui, salėje „Mokytojai ir mokiniai“ pradedi gal-voti apie Kauno meno mokyklą, Justiną Vienožinskį, Adomą Galdiką... Bet Galdikas pristatomas, jei neklys-tu, su tapyba ir tada kyla klausimas, kodėl gi jo moki-niai Kauno meno mokykloje buvo Marcė Katiliūtė, kiti grafikai?..

Lolita Jablonskienė: Galdiko grafikos darbų yra vie-na sale aukščiau, prie „Naujojo meno“.

Viktoras Liutkus: Bet tada jis buvo jau nebe mo-kinys ir ne mokytojas, jis jau kitoks. Arba kodėl čia kabo Povilo Puzino, kuris nebuvo nei Kauno meno mokyklos autorius, nei mokinys, 1939 metų „Rudens peizažas“? Šalia jo reikėtų kokią Purvytį kabinti, kad paaiškėtų jo buvimas tame kontekste. Bet čia smul-kmenos, jas lengva pataisyti. Vizualiai man užkliuvo ir eksponavimas – kūriniai atrodo šiek tiek pasmukę žemyn. Gal aš pats išaugau... Nelabai mėgstu ties keliais matyti Čiurlionio paveikslo rėmą...

Lolita Jablonskienė: Prašau atkreipti dėmesį, kad Lietuvos dailės muziejuose kūriniai visada kabinami tokiame aukštyje.

Viktoras Liutkus: Vizualinę pusę galima susty-guoti.

Lolita Jablonskienė: Norėčiau pakalbėti apie tai, ką galvoju kiekvieną dieną vaikščiodama po sales, skaity-dama, kaip vertinama ši ekspozicija. Esu apytikriai su-siformavusi dvi mąstymo linijas. Viena būtų erdvinio naratyvo linija. Kuriant ekspoziciją, aprėpiančią šimtą metų, linijinis pasakojimas, susikonstruotas galvoje, labai skiriasi nuo to, kuris susidėlioja erdvėje. Nesu la-bai patenkinta ta sienų, kurias pasistatėme ekspozicijos salėse, architektūra. Ji, deja, neleido atskleisti sumanyto pasakojimo visumos. Tai esminis momentas, manau, laikui bėgant, kai turėsime tam lėšų, reikės pakoreguoti šią architektūrą ir pasižiūrėti, kaip tada suskambėtų tas pasakojimas, kuris yra pristatomas dabar.

Antroji linija – tai kolegijų pasisakymuose suskam-bėjusi konteksto nostalgija, pereinanti į melancholiją. Sykį toli nuo Lietuvos skaičiau pranešimą, taikydama Alfonso Andriuškevičiaus įvestą kategoriją – seminon-konformistinė dailė. Vienas iš klausytojų replikavo, kad sąvoka seminonkonformizmas yra sąvokos semikon-formizmas atitikmuo. Niekada nebuvo apie tai susi-mąsčiusi. Tas pats ir čia: jeigu kalbame apie kontekstą, kuris papildė dailės ekspoziciją, vadinasi, kalbame ir apie dailę, kuri papildė kontekstą. Esu mačiusi tikrai nemažai parodų, kurios integravo socialinio ir kultū-rinio konteksto elementus, išryškinančius kokią nors vieną aspektą. Tačiau gerų muziejinių ekspozicijų, ku-riose būtų rastas balansas tarp konteksto ir dailės kūri-

nių, dar neteko matyti, nes dažniausiai dailės kūriniai tik aiškina arba iliustruoja kontekstą. Nebuvo taip, kad kontekstas juos papildytų. Nesu prieš, kad būtų pateikta alternatyva modernistiniam ekspozicijos variantui. Bet kai kalbame apie kontekstą, tarsi turime omenyje, kad jis yra vienaprasmiškas dalykas, kad nėra skirtingų tiek XX a. I pusės, tiek sovietmečio, ypač jo, konteksto interpretacijų. Tarsi viskas būtų absoliučiai aišku. Tai sakau ne oponuodama jums, tiesiog nemanau, kad socialinio ir kultūrinio konteksto integravimas į dailės kūrinių ekspoziciją yra universalus vaistas. Galbūt placebo, išsklandantis nerimą, bet ne panacėja.

Kai galvojame apie vizualinę ekspozicijos pobūdį, iš pradžių svarstėme, gal reikėtų įrengti vitrinas su kontekstą atskleidžiančiomis fotografijomis, su objektais, net ne dailės ar ne profesionaliosios dailės... Tačiau tam realizuoti reikėtų ir didesnio, ir įvairesnio kolektyvo. Be to, nebuvo ir vidinio pojūčio, kad dabar jau tikrai galime ir turime parengti *kontekstinę* ekspoziciją, nes pats kontekstas yra dar neaiškus ir nežinia, kaip jį suvaldyti, kad nepradėtų groti pirmuoju smuiku.

Linara Dovydaitytė: Lolita, užsiminei, kad neturėjote vidinio jausmo ar įsitikinimo būtinai daryti kontekstinę parodą...

Lolita Jablonskienė: Čia ne paroda. Tai, apie ką kalbame, yra *ekspozicija, parengta iš LDM rinkinio*, ir ji turi tam tikrų apribojimų. Paroda yra atviras žanras, o šitas darinys yra limituotai atviras.

Linara Dovydaitytė: Ar tai reiškia, kad pritari LDM direktoriui Romualdai Budriui, taip pat akcentavusiam, kad tai ne paroda, o ekspozicija, ir todėl jos negalima nei kuruoti, nei režisuoti?

Lolita Jablonskienė: Aš nesakiau, kad ji nekuruojama ir nerežisuojama, bet turime suvokti žanro specifiką. NDG matome ekspoziciją, parengtą iš LDM kolekcijos.

Linara Dovydaitytė: Taip, aš suprantu, iš ko ji parengta. Kai sužinojau, kad NDG nuolatinę ekspoziciją rengi tu, Lolita, kartu su Jolita Mulevičiūte, tikėjau būtent *kontekstinės* ekspozicijos, nes jūs abi priklausote tai menotyryninkų kartai, kuri, nagrinėdama Lietuvos dailės istoriją, pradėjo gilintis į kontekstą, o ne į paski-

rus meno kūrinius, nuo stilistinės analizės perėjo prie kontekstinių tyrimų.

Aišku, kontekstas, kaip pati minėjai, nėra vienaprasmiškas. Tačiau šioje ekspozicijoje jo nėra nemėginta pristatyti. Taip tarsi iliustruojamas klasikinis apibrėžimas, kad muziejus iš esmės yra *akontekstuali* erdvė, institucija, izoliuojanti objektus nuo tikrovės. Tačiau šiuolaikinės muziejinės praktikos labai dažnai ir įvairiais būdais bando tą kontekstą susigrąžinti. Vienas iš paprasčiausių būdų tai padaryti yra informacinių tekstų pateikimas kartu su meno kūrinių. Kita išeitis, kuria pasinaudojo, tiesa, labai epizodiškai, KUMU muziejus Taline, yra istorinių fotografijų eksponavimas. Esama ekspozicijų, kuriose vadinamosios aukštosios dailės kūriniai yra rodomi kartu su taikomosios dailės pavyzdžiais ir apskritai su kitais vizualiosios kultūros artefaktais: kino filmais, pastatų maketais, buitines reikmenų dizaino pavyzdžiais ir pan.

Lolita Jablonskienė: Ar tau yra tekę matyti muziejuje tokią nuolatinę ekspoziciją?

Linara Dovydaitytė: Viena iš man labiausiai patikusių yra Čekijos nacionalinės galerijos ekspozicija, kurioje dailė yra rodoma kaip materialiosios kultūros dalis. Kalbu apie nuolatinę ekspoziciją Prahos *Veletržní palác* – ten paveikslai yra eksponuojami kartu su kėdėmis, automobiliais, architektūriniais maketais ir pan. Vaikstant po tokią parodą lengva pajusti, kokios idėjos sklandė vienu ar kitu laikotarpiu įvairiose vizualiosios kultūros srityse, tai praturtina ir dailės kūrinių suvokimą.

Lolita Jablonskienė: Manai? O kodėl tada paroda „Šaltojo karo modernizmas“, kuri kaip tik ir yra kontekstinio dailės kūrinių rodymo pavyzdys ir kuri man atrodė labai adekvati, sulaukė nemažai kritikos, esą kontekstas tiesiog prarijo dailės kūrinius? Rasti balansą tarp konteksto hipertrofijos ir dailės kūrinio skurdumo yra labai sudėtinga.

Linara Dovydaitytė: Sutinku, kad problema ne iš lengvųjų, bet ją galima bent pabandyti spręsti. Šiuo atveju spręsti nėra ko, nes NDG ekspozicija yra tiesiog nekontekstinė.

Lolita Jablonskienė: Be jokios abejonės.

Agnė Narušytė: Lolita, kai sakei, kad jau kūriniai pradeda iliustruoti kontekstą, o ne atvirksčiai, turbūt ir turėjai omenyje „Šaltojo karo modernizmą“?

Lolita Jablonskienė: Ne, turėjau omeny tokius muziejus, pavyzdžiui, kaip žydų muziejus Berlyne. Tai nėra dailės muziejus, bet tai yra vienas iš naujų muziejinės ekspozicijos tipų, kurie daug kam imponuoja, bet aš rezervuotai vertinu informacinio-pramoginio pobūdžio ekspozicijas.

Agnė Narušytė: Norėčiau kaip ir Linara šiek tiek apginti konteksto reikalingumą. Manychiau, meno kūriniai įgyja prasmę tik konkrečiame kontekste. Galima įsivaizduoti suvokėją, susižavėjusį kūriniu, apie kurį jis absoliučiai nieko nežino. Bet netgi stiliaus atpažinimas kūrinį jau įrašo į stilių istoriją ir suteikia jo vertinimui kontekstą. Aišku, neįmanoma, o ir nereikia, objektyviai atkurti viso konteksto, bet paroda tampa įdomi tada, kai pasakoja ne tik patys kūriniai, bet ir su jais susiję faktai, atskleidžiantys kontekstą.

Lolita Jablonskienė: Be abejo, pasakoja. Aš tik sakau, kad negalima nuolatinės ekspozicijos, paremtos kolekcija, lyginti su paroda, kai yra visiškai laisvai pasirenkami kūriniai ir galima tą pasakojimą vienaip ar kitaip išplėtoti.

Agnė Narušytė: Bet tai vis tiek yra pasakojimas, šį kartą apie LDM kolekciją. Beje, galime pasiremti ir kitų nedidelių šalių, kurios nebuvo meno centrai, patirtimi. Neseniai lankiausi KUMU, kurį čia visi mini – ten pateikta nemažai tekstų, bet jie sudėti į „kišenes“ ir jų nematai, reikia specialiai ieškoti. Ateini į salę, kabo paveikslai, šiek tiek panašūs į lietuvių, šiek tiek į matytus kažkur Europoje, ir, kai nieko konkretaus nežinai apie jų „gyvenimą“, tai yra tiesiog tam tikros dailės krypties pavyzdžiai. Bet, kai mus po ekspoziciją vedžiojusiai direktorei Sirjei Helmei uždavėme keletą klausimų ir ji pradėjo pasakoti apie menininkus, kodėl ir kokiomis aplinkybėmis jie tuos paveikslus kūrė, kodėl jie sukabinti tokia, o ne kitokia tvarka, staiga pasidarė įdomu, nes dabar tai buvo jau ne kitų kontekstų pavyzdžiai, bet savaime reikšmingi laiko ženklai.

Lolita Jablonskienė: Tikrai sutinku. Kaip pavyzdį pasakysiu: svarstėme, gal salėje „Naujasis menas“ rei-

kėtų eksponuoti ką nors iš tradicinės medžio drožybos. Juk liaudies menas tada neabejotinai darė poveikį. Bet paskui pradėjau galvoti, ar kartais kontekstas neįkalina kūrinių, primesdamas jiems tokią prasmę, kokią mes užduodam? Jeigu konteksto dėlei šalia Viktoro Petravičiaus, Pauliaus Augiaus Augustinavičiaus pastatome lietuvių liaudies skulptūrą, tada į jų grafiką siūlome žiūrėti tik per folklorinę prizmę. Ir viską šiek tiek supaprastiname. Į Vizgirdą, į Antaną Samuolį irgi galima žvelgti per folklorinius akinius, bet galima pasižiūrėti ir visai kitaip. Tarkim, atvažiuos žymus Matisse'o specialistas ar gerbėjas, pamatys Vizgirdos „Vyrą ir moterį“ ir sakys: „Toks prancūzas, bet kodėl prie jo pastatytas šitas balvonas?“ Tokios mintys sukasi man galvoje, kai svarstau apie kontekstinius akcentus dailės ekspozicijose.

Jolita Mulevičiūtė: Pritarčiau pastaboms, kad ekspozicijoje galėtų būti tekstų, aiškinančių atskirus kūrinius ar jų grupes. Tai praplėstų ekspozicijos interpretacijos erdvę.

Lolita Jablonskienė: Apie atskirus menininkus taip ir buvo galvota nuo pat pradžių, bet ta medžiaga dar nėra parengta.

Kęstutis Šapoka: Man irgi atrodo, kad ekspozicijoje susiformavo tarsi du naratyvai, kaip Linara minėjo, – tekstinis ir ekspozicinis. Tekstinis naratyvas bando ekspoziciją kontekstualizuoti, bet ekspozicinis naratyvas neigia tekstinį kontekstualizavimą. Tekstai, mano galva, šiek tiek prasišlenkia su ekspozicine logika. Ekspozicinis naratyvas tarsi sako, kad per visą XX a. Lietuvos dailė koncentravosi į formos paieškas, jokių – nei istorinių, nei politinių ar kokių nors kitokių – kontekstų nebuvo. Tada tampa ypač svarbus eksponavimo dizainas, nes kartais techniniai dalykai, tam tikri techninio pateikimo aspektai kaip tik ir sukuria ideologinį foną, pamušalą.

Užduosiu porą techninių klausimų. Pirma, ar sovietinei socrealizmo salei reikia politiškai angažuotos pozicijos, ar tą socialistinį realizmą galima pateikti tiesiog kaip formos paiešką? Antra, kodėl dešimtojo dešimtmečio dailė, kurios vertinimui dar trūksta kritinio atstumo, jau pateikiama kaip įšalusi klasika? Šiuolaikinė dailė, pateikiama kaip modernizmas, atrodo nebyli.

Pavyzdžiui, Stanikų kūrinys ar Lukensko žvaigždės... Kontekstinė dailė čia pateikiama kaip akontekstinė...

Linara Dovydaitytė: Ne tik šiuolaikinė, bet ir visa dailė šioje nuolatinėje ekspozicijoje atrodo nebyli...

Viktoras Liutkus: Tai vėl grąžina mus prie klausimo, kiek dabartinė ekspozicija yra nutolusi nuo pradinės vizijos, nes į ją vis tiek neatsakyta...

Jolita Mulevičiūtė: Aš, regis, atsakiau.

Viktoras Liutkus: Tu sakei, kad galvoje turėjai susidėliojusi virtualią viziją...

Jolita Mulevičiūtė: Taip, bet tai visai kas kita!

Viktoras Liutkus: ...ir ateini į realią...

Jolita Mulevičiūtė: Tarkim, ketvirtojoje, neoklasicizmo salėje lenkų kūrinių turėjo būti dukart daugiau. Liko tik pusė to, kas buvo atrinkta...

Lolita Jablonskienė: Nuo pat antrosios salės buvo atrinkta fotografijų, bet kai kur jų apskritai neliko, kai kur labai smarkiai sumažėjo.

Agnė Narušytė: O kodėl neliko?

Lolita Jablonskienė: LDM direktorius pasirinko kitą variantą.

Agnė Narušytė: Va ir atsakei.

Jolita Mulevičiūtė: O, beje, Viktorai, tavo paties teiginiai prieštaringi. Iš pradžių sakei, kad ir to nėra, ir to nėra, ir Vizgirdos nėra, o išvadą padarei visiškai priešingą: „Perkrauta, visko per daug, reikėjo mažinti, reikėjo iš devynių temų padaryti penkias.“

Viktoras Liutkus: Nesupratai minties. Sakiau, kad Petravičius ir Jonynas atsidūrė ne ten, kur reikia... Ir tai kiek absurdiška.

Jolita Mulevičiūtė: Lengviausia būtų įrengti atskirą išeivijos salę, tokį indėnų rezervatą, ir tegu sau būna, juk išeiviai gyveno visai kitame pasaulyje. Mes bandėme atsisakyti šio stereotipo, panašiai kaip ir „Didžiosios tradicijos“ salėje. Pavyzdžiui, ar galima suporuoti tarpukario Vilniaus lenkus su Kauno lietuviais vienoje erdvėje? Daugybė profesionalų sakys: „Jokiu būdu!“ Tai yra iš tikrųjų skirtingų kultūrų dailė, paremta skirtingais įkvėpimo šaltiniais, tiesa, ir vieniems, ir kitiems buvo svarbi klasikinė tradicija. Mes nutarėme, kad darome Lietuvos, bet ne Vilniaus ir Kauno, ekspoziciją, todėl lenkų ir lietuvių autorius reikia eksponuoti kartu.

Žinoma, proporcija turėtų būti kitokia, išdėstymas irgi kelia daug abejonių... Vadovaujantis atskyrimo logika, Prano Domšaičio apskritai niekur nebūtų galima įterpti, nes jis yra iš visai kitos kultūros nei arsininkai. Arba Vytautas Kairiūkštis... Tada reikia visus atriboti, kad, neduok Dieve, jie nesusidurtų. Mūsų požiūris kitoks. Pavyzdžiui, buvo toks trumpas tarpsnis, septintasis dešimtmetis, kai modernizmas skleidėsi tiek anapus geležinės uždangos, tiek ir čia, Lietuvoje, todėl ir išeivius, ir Lietuvoje gyvenusius dailininkus nutarėme rodyti drauge. Kitas reikalas – kaip tai padaryti. Sutinku, kad jokiu būdu negalima Viktoro Petravičiaus kūrinių kabinti šalia Stasio Krasausko. Ir čia jau iš tikrųjų iškyla konteksto problema. Mintis nedaryti rezervato yra gera, bet neaišku, kaip zonuoti, kaip išdėstyti, kaip pateikti kontekstą.

Lolita Jablonskienė: Čia jau lemia erdvinio pasakojimo rišlumas. Pritariu Jolitai, kad su išeivijos daile norėta pasielgti prasmingai. Dabartinis rezultatas nėra idealus, bet, ekspozicijos erdvę pakoregavus, manau, ji sušvytėtų.

Linara Dovydaitytė: Iškart po NDG atidarymo girdėjau kritinių pastabų, kad nuolatinė ekspozicija atrodo labai nacionalistinė. Iš pradžių nesupratau kodėl, juk štai parodyti ir tarpukario lenkai, tiesa, visiškai ne-reprezentuoti tarpukario Kaune kūrę žydai...

Lolita Jablonskienė: Nes jų kūrinių mes neturime.

Linara Dovydaitytė: Tačiau kai kuriuos kūrinius skolinotės...

Lolita Jablonskienė: Deja, galimybės ribotos, ir Kaunas, ir Šiauliai, suprantama, rūpinasi savo ekspozicijų savitumu.

Linara Dovydaitytė: Taigi man pasidarė įdomu, kodėl ši paroda atrodo nacionalistinė. Pasvarsčiusi supratau, kad būtent bandymas visus, ar tai būtų lenkai, ar išeiviai, įpinti į vieną labai vientisą vizualinį pasakojimą ir suteikia tą nacionalistinį atspalvį. Trūksta nuorodų, kurios paaiškintų, kaip tokie skirtingi dalykai atsiranda viename naratyve.

Lolita Jablonskienė: Iš Lietuvos dailės muziejaus turimos kolekcijos neįmanoma suformuoti pasakojimo, kuris nebūtų plačiąja prasme tautinis. Tokia šio

rinkinio prigimtis – jame yra tik Lietuvoje kūrusių menininkų kūriniai. Net jeigu jie ne lietuviai, o žydai, rusai, lenkai ir t. t., jų kūriniai vis tiek yra apie Lietuvą – tai rodo motyvai, ikonografija. Taigi tam tikra nacionalizmo dozė yra neišvengiama, net jei NDG ekspozicija būtų papildyta kūriniais iš kitų Lietuvos muziejų. Nebent pasiskolintume eksponatų iš kitų šalių. Bet tada atsirastų pavojus nukrypti stilistinio pasakojimo link. Užsienio autorių moderniojo meno kūrinių beveik neturime. Tokia kolekcionavimo Lietuvoje specifika.

Agnė Narušytė: Lietuvos muziejai renka tik lietuvių meną, Latvijos – tik latvių, Estijos – tik estų. O Suomija, Švedija perka viso pasaulio meną, ne tik švedų ar suomių...

Viktoras Liutkus: Latviai mus jau pralenkė. Latvijos šiuolaikinio meno muziejus už *norvegų* pinigų supirkinėja lietuvius.

Linara Dovydaitytė: Norėčiau grįžti prie anksčiau užduoto, bet neatsakyto klausimo, kodėl NDG nuolatinėje ekspozicijoje nėra normaliai reprezentuotas socialistinis realizmas...

Lolita Jablonskienė: Ką reiškia *normaliai*?

Linara Dovydaitytė: Salėje „Dailė ir ideologija“ pasigedau daugelio socialistinio realizmo kūrinių, kurie LDM rinkinyje tikrai yra. Man atrodo, nepavyko parodyti socrealizmo kaip tam tikros doktrinos, nuo kurios atsipyrus arba kuriai priešinant dar keletą dešimtmečių plėtojosi dailės procesai. O gal to nė nebuvo siekiama? Kaip suprantu, toje salėje mėginama atskleisti, kaip lietuvių menininkai priešinosi socrealizmui, o ne kokį socrealizmą jie kūrė. Tačiau, jei bandoma atskleisti pasipriešinimą, tai logiška būtų parodyti, kam priešintasi. Galbūt vertėjo eksponuoti daugiau ideologinių skulptūrų ir panašių dalykų, juk ši primesta doktrina tiesiogiai ir netiesiogiai paveikė net pusės šimtmečio kultūros procesus.

Jolita Mulevičiūtė: Tų skulptūrų turėjo būti daugiau ir kitokių, nei dabar rodomos. Visa galinė siena turėjo būti kaip kilimu padengta socrealizmo doktrina iliustruojančiais paveikslais. Deja, sumanymui nebuvo lemta tapti realybe...

Prisipažinsiu, neturiu tvirtos nuomonės, ar nuolatinėje ekspozicijoje turėtų būti rodomi okupacinius simbolius ir svetimos valstybės ženklus reprezentuojantys kūriniai (apie tai buvo daug diskutuojama). Galbūt jiems tinkamesnė vieta – keičiamos parodos? Problemų dėl to kyla ir Vakaruose – ką verta, o ko neverta rodyti nuolatinėje nacionalinio muziejaus ekspozicijoje, kuri atrinktam kūriniumi neišvengiamai suteikia vertybiškumo aurą, jis tampa jei ne menine, tai bent jau socialine vertybe ir gali įgyti visai kitokią, nenumatytą reikšmę. Antai ginčijomės, ar verta eksponuoti Vytauto Mackevičiaus „Apasionatą“, vaizduojančią Leniną. Mano manymu, pernelyg paprasta eskaluoti ikonografijos aspektą. Štai čia ir vertėtų prisiminti istorinio konteksto svarbą, nes tuo metu šis Mackevičiaus paveikslas jau buvo tik nuvalkiota retorinė figūra ir nedarė reikšmingesnės įtakos tokių vaizdų persisotinusiai lietuvių dailei ir visuomenei.

Šią salę pristatančiame tekste bandoma išvengti trafaretų ir teigiama, kad dailininkai nei priešinosi, nei kolaboravo. Paprastai mūsų dailėtyroje cirkuliuoja du stereotipai: vienas eskaluoja priešinimosi idėją (esą visi priešinosi, todėl taip negrabiai tapė ar darė tokias juokingas skulptūras), kitas teigia, kad dailininkai aktyviai ir sėkmingai prisitaikė prie naujojo režimo. Archyviniai dokumentai šių koncepcijų nepagrindžia. Mano manymu, daugybė dailininkų nei priešinosi, nei kolaboravo. Kultūrinio, politinio ir socialinio virsmo sąlygomis jie buvo tiesiog neįvaldę naujosios kultūros kodo. Jie nesuprato jo, neturėjo reikiamų įgūdžių ir, bandydami išlikti, stengėsi kaip nors susiorientuoti. Kolaboravimas, kaip racionali, sisteminga, be to, kad ir kaip paradoksalu, *formali* veikla, gerokai aktualesnis tapo vėliau, nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos. Pokario dailei kur kas didesnė problema buvo kultūros virsmas ir naujo integruojančio kultūrinio kodo paieškos. Žinoma, lietuvių dailėtyrai didelę įtaką daro Vakarų menotyros schemas, suformuotos „klasikinių“ totalitarinių valstybių patirties pagrindu. Jas tiesmukai taikant šiam pereinamajam Lietuvos istorijos tarpsniui, niveliuojama daugiasluoksni vietinė specifika.

Lolita Jablonskienė: Pirmiausia, jeigu būtume padidinę ekspozicinį plotą, skirtą stalinizmui, būtų tekę sumažinti plotą, skirtą septintajam dešimtmečiui – „Reikšmingai formai“. Viską lemia paprastos, objektyvios priežastys. Jei tu, Linara, sakai, kad žinai, kokių kūrinių esama muziejaus rinkinyje, tada turi žinoti ir kokio jie dydžio. Net iš tų kūrinių, kuriuos atsivežėme į Nacionalinę galeriją, ne visi tilpo šiose salėse. Tai irgi objektyvi priežastis.

Antra, keletą kartų minėjote KUMU, kaip supratu, kalbėdami apie naują – antrąją – estų ekspoziciją. Pirmojoje buvo ypač ryškiai akcentuotas stalinizmo laikotarpis. Antrojoje jo beveik nebeliko, nes iš stalinizmo eksponatų buvo sudaryta atskira paroda ir dabar kaip sovietinės Estijos suvenyras ji rodoma Švedijoje, kitose šalyse, kur, beje, sulaukė didelio populiarumo. Jolita pateikė tokio saikingo mūsų pasirinkimo teorinį paaiškinimą, bet ir, paprasčiau žiūrint, išplėtota stalininio laikotarpio ekspozicija keltų du pavojus: pirmas – ji galėtų virsti kontekstu. Maždaug kaip tu, Linara, sakei: reikia parodyti, kokį svarbų vaidmenį sovietinė ideologija atliko XX a. II pusėje. Bet tai būtų grynai konteksto palaikymo eskadronas! Antras pavojus – ji galėtų tapti suvenyru iš posovietinės šalies. Turint omeny šiuos tris dalykus – erdvinį apribojimą, nenorą, kad tai taptų suvenyru iš Lietuvos, ir siekimą, kad visos ekspozicijos salės atliktų panašų vaidmenį, kad nė viena netaptų vien konteksto atramos tašku, – buvo pasirinktas dabartinis variantas.

Agnė Narušytė: Egzistuoja skirtingi požiūriai, kas buvo tas socialistinis realizmas. Sutinku, gal būtų negerai, jei tam tikras dailės tarpsnis staiga taptų vien kontekstu. Bet ar iš tikrųjų negerai? Tai irgi klausimas, į kurį vienareikšmio atsakymo nėra. Vis dėlto ir socrealistinė dailė buvo reiškinys, todėl, jeigu negalėsime jos pamatyti, ilgainiui pradėsime kalbėti nežinodami, apie ką kalbam. Atmintis po truputį išsitrina, imsime remtis kažkur perskaitytais teiginiais, kurie pamažu virs beprasmėmis klišėmis, mitais, o juos bus sunku patikrinti, jei nuolatinė ekspozicija tokį meną ignoruos. Jolita sakė, kad, pavyz-

džiui, Mackevičiaus „Apasionata“ Lietuvos kultūrai neturėjo jokios reikšmės, nesvarbu, kad šis paveikslas buvo nuolatos reprodukuojamas žurnaluose, albumuose. Aš suprantu, kad jūs kalbate apie aukštąją kultūrą (geriausi meno kūriniai ir t. t.), bet publikacijos irgi yra kultūra, vadinasi, tam tikrą svorį tas kūrinys vis dėlto turėjo.

Lolita Jablonskienė: O koks būtų adekvatesnis sprendimas – rodyti minėtąjį Mackevičiaus paveikslą ar knygas, kuriose jis reprodukuotas?

Agnė Narušytė: Gal net ir jas.

Jolita Mulevičiūtė: Mackevičiaus „Apasionata“ neturėjo reikšmės ne todėl, kad aš neva skirstau kultūrą į aukštąją ir žemąją, bet todėl, kad tuo metu, kai šis paveikslas nutapytas, tokie kūriniai vizualiai ir ideologiškai buvo jau nusidėvėję. Jis nei plastiškai, nei ikonografiškai nebuvo reiškinys, kuriam norisi priešintis.

Agnė Narušytė: Tikrai nebuvo tas, kuriam norisi priešintis?

Jolita Mulevičiūtė: Ne. Tai buvo jau rutina.

Agnė Narušytė: O gal norėjosi priešintis rutinai?

Jolita Mulevičiūtė: Silvestro Džiaukšto „Šūviai iš miško“ buvo tikrai įtakingas paveikslas. Dar galbūt rastume ką nors tokio ideologiško, kas sukrėtė visuomenę, sukėlė jos reakciją, bet tik ne minėtasis Mackevičiaus kūrinys...

Viktoras Liutkus: O turėjo sukrėsti? Ta socialistinė visuomenė ir pati tokia buvo.

Lolita Jablonskienė: Apskritai socialistinio realizmo tema yra įdomi ir aš manau, kad NDG darys rimtesnę jam skirtą parodą. Nežinau, kas ją darys, bet jeigu man tektų bendradarbiauti, manęs nedomintų tik Lietuvos socialistinis realizmas. Mane tai domintų kaip platesnis reiškinys tiek Baltijos šalių, tiek Sovietų Sąjungos, tiek Šiaurės šalių, Prancūzijos ir Italijos kontekste.

Kęstutis Šapoka: Tokia lyginamoji paroda būtų labai prasminga. Ačiū, Lolita, už intriguojantį pažadą, o visiems dėkoju už pokalbį. ■

Parengė

Dovilė ALEKSANDRAVIČIŪTĖ ir Vaida MARKEVIČIŪTĖ

DABARTIES AKISTATA SU PRAEITIMI

Kęstučio Grigaliūno „Mirties dienoraščiai“

Atmintis – tai procesas, ji nuolatos atgyja ir laukia atsako. Antraip praeities pėdsakai nepastebimai nusėstų archyve, visada esančioje, bet dažniausiai užmirštoje saugykloje, kupinoje atsitiktinių liekanų, atspindinčių ankstesnius visuomeninius ryšius. Jų atminimą saugo pastatai, kraštovaizdžiai, bibliotekos, muziejai, parduotuvių vitrinos, elektroninė medija ir net gyvenimo kasdienybė, kur susikerta pažįstamų ir nepažįstamų žmonių keliai. Vieno žmogaus atmintis yra kito žmogaus archyvas.

Richard Candida Smith

Šiuolaikinio meno centre veikianti Kęstučio Grigaliūno paroda „Mirties dienoraščiai“ tęsia menininko pradėtą ciklą, skirtą tyrinėti atminčiai, kuri turėtų išsaugoti praeitį ir viską, kas patirta, tačiau dažnai skendi amnezijos miglose. Šįkart konceptualaus meno kūrėjo akiratyje atsidūrė viena skaudžiausių Lietuvos istorijos temų – sovietų represijų aukos. Fotoinstaliaciją sudaro daugybė žmonių veidų, trumputės biografijos ir gūdi istorinę atmintį saugančio archyvo atmosfera. Tai meditacinė erdvė, žadinanti prisiminimus ir emocijas, tirpdanti visuomenę sukausčiusį neįtarumo ir užmaršties ledą.

Ši instaliacija yra viena iš tų sąmoningai sukurtų *atminties vietų*, kurios, pasak Pierre'o Nora, atgaivina ir sutvirtina tapatumą. Tokių *vietų* poreikis didėja, nes pa-

viršutiniškumo kultas, masinės kultūros įsiviešpatavimas ir kiti globalizacijos skatinami reiškiniai visuomenės atmintį daro vis seklesnę.

Atminties vietos skiriasi nuo memorialinių paminklų ar muziejinių ekspozicijų, savaip užrakinančių ir įkalinančių praeitį istorijoje. Apskritai atmintis yra istorijos antonimas. Atmintis yra gyvenimo dalis, ji nepaliojama sklinda, maitinama prisiminimų, bet gali ir užsnūsti užmaršties miegu, kol ją kas nors vėl prikelia. Atmintis yra jausminga ir kerinti, nes iškelia iš praeities tai, kas aktualu dabarčiai, todėl turi net sunkiai nusakomo sakralumo. Kitokia yra istorijos užduotis – ji siekia problemiška atkurti praeitį, kurią apibrėžia kaip nebeegzistuojantį dalyką. Net ir praeitį suaktualinanti istorija vis tiek yra praeities

reprezentacija, proziškas paprastai būna ir intelektualinis jos pasakojimas, nes siekama atskleisti kuo tikslesnius istorinio įvykio bruožus, nustatyti priežastinius ryšius¹.

Šiuo požiūriu Kęstučio Grigaliūno „Mirties dienoraščiai“ yra paveiki *atminties vieta*, praeitį susiejanti su dabartimi. Prisiminimus sužadina konkretūs laiko ženklai: į šilkografiją perkeltos represuotų asmenų nuotraukos ir menininko ranka perrašytos biografijos. Bet koks bandymas papasakoti apie šią dokumentinę instaliaciją tikriausiai būtų banalus, bet ji neabejotinai yra alternatyvi erdvė įprastoms memorialinėms vietoms, kurias sudaro „ženklinantys akmenys ir amžinybės iliuzijos“². „Mirties dienoraščiai“ tarsi išplėšia praeitį iš konkretaus istorinio laiko ir skatina mąstyti apie praradimo skausmą, žmogaus kančią, bejėgiškumą ir antihumanizmą.

Jei atsiminimai nėra perduodami iš kartos į kartą, didelė visuomenės ir tautos atminties dalis išsitrina, lieka tik *išmoktoji* istorija, todėl dažnai su ja tapatinama ir atmintis. Meninis atminties perdavimo būdas yra ypač paveikus emociškai. Grigaliūnui pavyko naujai atskleisti archyvinių fotografijų išsaugotą atmintį, bylojančią apie smurtą ir prievartą, kuriuos vieni žmonės naudojo prieš kitus.

Instaliacija tarsi ištirpina laiko kontūrus ir atveria dar neįvardytas patirtis. Meniška surežisuota dokumentika neidealizuoja ir nedramatizuoja istorijos, o tiesiog vaizdais atveria dabarčiai praeities *tikrovę*.

Pagal raidyną surūšiuotos fotografijos tarsi sako, kad atmintis iš esmės yra archyvinė. Ji susijusi su materialiais ženklais, su atvaizdais, su praeities liekanomis dabartyje ir t. t. Išlikę konkretūs ženklai ne tik sužadina prisiminimus, bet ir kelia klausimą, kokius archyvus sukurs dabartis. Pasak Michelio Foucault, institucionalizuota atmintis – tai „antiatmintis“, nes ji glūdi uždaryta ir yra nebyli tol, kol kas nors jos nepažadina ir nepaverčia belaike esatimi.

Grigaliūnui svarbi ne tik kolektyvinė, bet ir unikali asmeninė atmintis, kuri nėra vien istorijos prisiminimas, kartu tai ir psichologinis klodas. Individuali atmintis sustiprina kolektyvinę ir padeda išsaugoti bendruomenės tapatumą. Siekis prisiminti kiekvieną ir raginimas, kad prisimintų kiekvienas, sukelia tam tikrą emocinės atsakomybės jausmą, o vaizdinis sovietinio genocido aukų archyvas sukuria daugiasluoksnį prasmų lauką.

Lietuvos ypatingojo archyvo bylose surastas represuotų asmenų nuotraukas grafikas perkėlė į šilkografijos atspaudus – instaliacijoje istorinė atmintis apsieiškia konkrečių žmonių veidais. Išdidinti atvaizdai sukabinti vienas prie kito ir susisteminti pagal dokumentų rinkinio „Lietuvos gyventojų genocidas“ I tome pateiktą 1939–1941 m. aukų sąrašą. Toks sistemiškumas labai svarbus, nes atskleidžia sistemiską, sovietų valdžios įteisintą, represinių struktūrų vykdytą tautos naikinimą. Prie fotografijų – glaustos menininko ranka užrašytos biografijos. Raudonu pieštuku pabrėžti žodžiai „sušaudytas“, „nukankintas“, „mirė“.

Fotografijose matome standartiškai iš priekio ir iš šono nufotografuotų kalinių veidus. Tai represinių struktūrų „suteikta“ asmens tapatybė. Fotografija buvo totalitarinės sistemos instrumentas *par excellence*, ji labai tinka politinei propagandai skleisti, nes „manipuliacija slypi jau pačioje fotografijos prigimtyje, be jos ji tiesiog neegzistuoja“³. Fotografija „įteisino“ ir žmogaus kaip *kalinio* statusą okupuotame krašte, įtikinamai klastodama jo tapatybę.

Parodoje eksponuojami standartizuoti portretai verčia susimąstyti apie asmens tapatybės fiktyvumą. Nors oficialiosios fotografijos yra laikomos pačiais objektyviausiais žmogaus atvaizdais, tačiau, pasak Susan Sontag, bet kokia fotografija tipizuoja pasaulį ir paverčia jį vaizdine pseudotikrove⁴. Iš nuotraukų, rastų Lietuvos ypatingajame archyve, matome, kad „oficialios“ tapatybės buvo sufabrikuotos. Fotodokumentai atskleidžia, kad tapatybė yra politinių galių konstruktas.

Rezistencijos ir tremties tema naujai suskamba šiuolaikinėje kūryboje. Paminėtini literatūros kūriniai: Sigitos Parulskio romanas „Murmanti siena“, Mariaus Ivaškevičiaus pjesė „Malyš“, Leonardo Gutausko romanas „Sapnų teologija“. Paklaustas, kodėl ėmėsi tremties temos, Sigitas Parulskis atsakė, kad kūryba istorinei patirčiai suteikia kūną: „Aš labai gerai atsimenu laiką, kai pasirodė Dalios Grinkevičiūtės knyga, pasipylė tremtinių prisiminimai. Tai buvo labai šiurpūs ir kartu labai įdomūs tekstai. Atsirado tokia patirties zona, apie kurią daugelis nė nežinojome, nesuvokėme, ką yra patyrę žmonės, gyvenantys šalia mūsų, su mumis. Bet anksčiau ar vėliau ateina laikas sukurti [apie tai – red.] ir grožinius tekstus.“⁵

Kęstučio GRIGALIŪNO. „Mirties dienoraščių“ fragmentas

Epistemologinis posūkis juntamas ir vizualiniame mene (paminėtinas Gintaro Makarevičiaus dokumentinis videofilmas „Sibiro testamentas“, sukurtas 2008). Archyvinė medžiaga duoda impulsą kūrybai ir atrandamos naujos sukrečiančios tų tragiškų įvykių vaizdavimo perspektyvos.

Interpretuodamas represijų temą, Kęstutis Grigaliūnas remiasi konceptualiojo meno kūrėjų – Josepha Beuyso ir Christiano Boltanskio stilistika, kuri leido jiems įvaizdinti Holokausto siaubą, pasitelkiant archyvinę medžiagą ir kitus išlikusius tikrovės ženklus. Prancūzų menininkas Christianas Boltanskis yra sakęs, kad meną ir fikcijas reikia palikti nuošalėje, kai kalbama apie Holokaustą, mirtį ir daugybės žmonių sunaikinimą. Reikia, kad apie tai būtų pati tikrovė. Kurdamas praeitį prakalbinančias *atminties vietas*, Boltanskis įtvirtino požiūrį, kad tik kiekvieno iš mūsų reflektyvus indėlis sudarys tvirtą kolektyvinės atminties pagrindą. „Visada siekiu, kad mano kūrinys atsispindėtų daugybė žmonių: tūkstančiai žuvusiųjų, tūkstančiai išlikusių objektų, begalinis sąrašas, – pabrėžė Boltanskis. – Stengiausi pavaizduoti skaičių ir kartu atskleisti kiekvieno žmogaus unikalumą. Tai labai svarbu. Nors esame panašūs, esame unikalūs. Tad šiuo požiūriu tikrai prisimenami visi.“⁶

Grigaliūnas šią nuostatą perkelia į lietuvišką dirvą. „Mirties dienoraščiuose“ ir kituose meniniuose projek-

tuose jis pirmiausia kalba apie „mažąją“ atmintį, asmeninius prisiminimus, sutelkia dėmesį į konkretaus žmogaus likimą. Parodos sienas užtvindžiusios archyvinės nuotraukos atskleidžia represijų ir žudynių, kurios buvo tapusios kasdienybe, mastą. Grigaliūnas, kaip ir Boltanskis, įvaizdina žmogaus unikalumą, gyvenimo prasmę ir mirties beprasmybę, žmogiškumą, išsaugotą net tais nežmoniškais laikais. Atskleidžia atsitiktinumą ir lemties ženklus. Meta iššūkį užmarščiai ir istorijoje vyraujančiam herojų kultui.

„Mirties dienoraščiai“ neretušuoja, nemistifkuoja ir nesakralizuoja praeities. Grigaliūnas sutelkė dėmesį ne į estetinę, o į konceptualią formą, kaip tam tikrą *minties skulptūrą*. Represuotųjų nuotraukos su neretušuotais įbrėžimais ir dėmėmis virsta sukrečiančiu *kalinių visuomenės* portretu. Perkelti į grafiką, išdidinti šie fotodokumentai verčia žvelgti gilyn per atspaudą filtrą ir anapus jo ieškoti autentikos. Tai suteikia atspaudams savotiško simbolizmo. Juk panašiai – per laiko filtrą – žvelgiame ir į praeitį, kad apčiuoptume autentiškus jos kontūrus.

Kęstučio Grigaliūno „Mirties dienoraščiai“ priskirtini epistemologiniam Lietuvos kultūros posūkiui – siekiama išlaisvinti kolektyvinėje sąmonėje glūdinčius istorinės atminties vaizdinius, kad įvyktų dabarties akistata su praeitimi. Ji padės atskleisti ir suvokti egzistencinę ir filosofinę pasipriešinimo okupaciniam režimui esmę, o tai yra išskirtinai svarbi tautos tapatybės dalis. ■

¹ Pierre Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire, Representations*. Special Issue: Memory and Counter-Memory, 1989, Nr. 26, Spring, p. 8–9.

² Ten pat, 1989, p. 12.

³ Victor Burgin, *Art, Common Sense and Photography, Visual Culture: a Reader*. Ed. By Jessica Evans and Stuart Hall, London: Sage Publications, Inc., 2007, p. 41.

⁴ Sontag Susan, *The Image-world, Visual Culture: a Reader*. Ed. By Jessica Evans and Stuart Hall, London: Sage Publications, Inc., 2007, p. 80–94.

⁵ Pokalbis su rašytoju Sigitu Parulskiu „Kaip dangumi teka laikas“, *Literatūra ir menas*, 2009-02-27, nr. 3226, p. 3.

⁶ Christian Boltanski *Pentimenti*. Ed. by D. Eccher, Milan, 1997, p. 66.

Antanas MARTINAITIS. Judita. 1986. Kartonas, aliejus; 74x92. Iš parodos „Lietuvos aidas“ galerijoje.

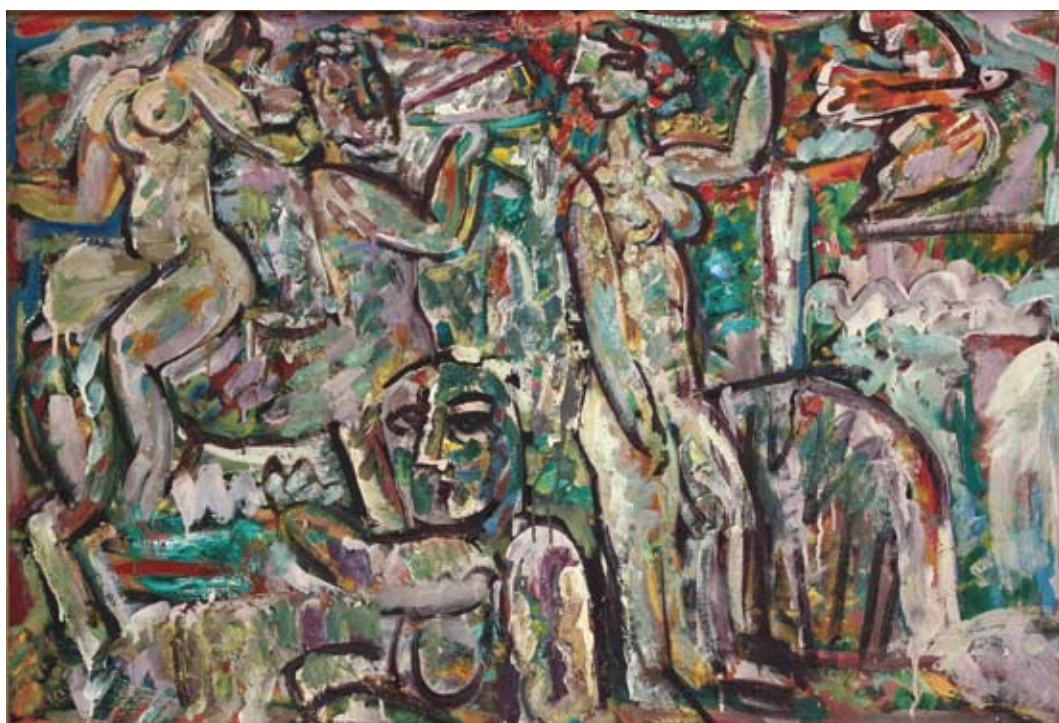
Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

„Taip! Gyvenimas išmoko klausytis tik savo balso, tik savo...“ – laiške mamai rašė Antanas Martinaitis 1962 m. Dabar ištraukos iš tapytojo laiškų kartu su jo kūrybinių reprodukcijomis, eilėraščiais ir asmeninėmis nuotraukomis sugulė į albumą „Antanas Martinaitis“. Jį išleido „Lietuvos aidas“ galerija, šio menininko kūrybą įtraukusi į ilgalaikę leidybinę ir parodinę savo programą.

„Martinaitis – vienas iš didelių XX a. kūrėjų, tokių kaip Oskaras Kokoschka, Albertas Parisas Güterslohas arba jo amžininkai Günteris Brusas, Martinas Disleris, kurių tapytojo talentas varžėsi su jų pačių rašymo aistra ir sugebėjimais“, – albumo įžangoje rašo Raminta Jurėnaitė. Skaitykite, kas jo ir apie jį parašyta, kad geriau pažintume didį lietuvių tapytoją.

Antanas MARTINAITIS
Kompozicija. 1985
Drobė, aliejus; 50x64

Antanas MARTINAITIS
Siautėjimas. 1976
Drobė, aliejus; 78x115

MARTINAITIS – DISCO „TĖVAS“

Antano Martinaičio (1939–1986) tapyba

Alfonsas Andriuškevičius prieš du dešimtmečius Antaną Martinaitį šmaikščiai pavadino Šarūno Saukos... tėvu! Tai buvo akiplėšiška, nes susieti šiuos iš pažiūros tokius skirtingus tapytojus atrode neįmanoma. Tačiau Andriuškevičius taip meistriškai atliko „tėvystės testą“, kad šių dailininkų „giminystės ryšiai“ tapo akivaizdūs, nors daug kas iki šiol tuo netiki. Martinaičio kūryboje buvo aptiktos universalijos – ne tik solidi arsiška kilmė, bet ir įtaka, davusi impulsą to meto gana drastiškoms tapybos naujovėms. Toji įtaka jaučiama net ir šiandien – juk galime toliau braižyti giminystės medį ir aiškintis, kieno „tėvai“ yra Šarūnas Sauka, Henrikas Natalevičius, Mindaugas Skudutis arba a. a. Raimondas Slizys...

Atlikime dar vieną panašų, bet šįkart atvirkštinį, judesį, ne tiek stengdamiesi atrasti ką nors naujo, kiek savotiškai papildydami arba interpretuodami jau atliktąjį, t. y. pabandykime Martinaičio ir keleto jo amžininkų kūrybos *universalume* aptikti istoriškai konkrečios epochos arba stiliaus bruožų.

Minėtame tekste „Martinaitis – Saukos tėvas“ Andriuškevičius paneigė dvi tuometinės mūsų dailėtyros klišes, neva dailininko kūrybos reikšmę atskleidžia tik sąsajos su solidžia (dažniausiai *Ars*) tradicija, o tą priežastinį ryšį galima apčiuopti neva tik griežtai laikantis ekvivalentiškos (tapyba = tapyba, rimtoji kultūra = rimtoji kultūra ir t. t.) reikšmių sistemos. Tačiau originalios Martinaičio kūrybos įtaka išryškėjo stiliaus požiūriu visiškai skirtingų, šiam dailininkui net svetimų tapytojų kūriniuose.

Kalbu apie spalvingą ir prieštarinę *disco* epochą. Žinoma, yra dvi rimtos išlygos – sovietmečiu Lietuvoje nebuvo ir negalėjo būti Vakarams visiškai adekvačios (populiariosios) kultūros, o tikrasis *disco* į Lietuvą atėjo vėlokai, kartu su Sąjūdžiu. Antra – kalbame apie rimtąją kultūrą, tikrąsias vertybes... Bet ir šiuo atveju, remdamiesi Andriuškevičiaus sutraukta priežastinių ryšių grandine, galime teigti, kad šie tokie Vakarų kultūros, jau tada rimtąjį meną vis glaudžiau siejusios su populiariuoju, atgarsiai buvo girdimi ir šiapus geležinės uždangos. O antra – jei sutiksime su kai kurių modernizmo teorijos autoritetų mintimis, kad Dievo ar gamtos apdovanoti, gambiausi menininkai pirmieji intuityviai nujaučia kultūrinės permainas ir perteikia savo epochos dvasią, drąsiai galėsime teigti, kad į jų kūrybą kartu su giliomis metafizinėmis išvalgomis neišvengiamai atkeliauja (nebūtinai tiesiogiai) ir nemažai jų laikmečio populiariosios kultūros nuosėdų, net jei ji geografiškai atskirta.

Kas buvo būdinga *disco* epochai bendrais bruožais, nesigilinant į kilmės ar muzikinių stilių peripetijas? Ji iškilo ir suklestėjo aštuntuoju dešimtmečiu JAV, devintojo dešimtmečio pradžioje paplito ir Europoje. Tai specifinė estetika – rėkšminga, spalvinga, efektinga, manieringa, dažnai paremta nesuderinamų grožio ir bjaurumo kategorijų deriniu, tai hipertrofuotai emocionaliai pasaulėjauta, tai sąlygiškas, simbolinis mąstymas. *Disco* epocha dažnai apibūdinama

„pertekliaus“, „glamūrinės prabangos“, „simbolizmo ir patetiškos romantikos“ sąvokomis, žinoma, turint omenyje prieštarinę tiesioginės prasmės ir kandaus sarkazmo, blizgesio kritikos dermę. *Disco* – tai diskžokėjų, pasikartojančių elektroninių ritmų, *The Bee Gees*, *The Jacksons*, *Boney M* ar *Al Bano & Romina Power Felicità* epocha su ypatinga katarsio atmosfera, pakylėta hipnotine nuotaika, žerinti pigių spalvotų stikliukų ir deimantų spalvomis...

Tačiau grįžkime prie Martinaičio kūrybos. Viena vertus, galime kalbėti apie bendresnę ir iš visos lietuvių tapybos, ypač dekoratyviosios ir taikomiosios dailės, tradicijos ryškiai išsiskiriantį laikotarpį – aštuntąjį ir devintąjį dešimtmečius, su tik jiems būdinga tapybos maniera, menine jausena ir ypatinga nuotaika.

Kas sieja kai kuriuos šio dešimtmečio tapytojus? Pirmiausia spalvinga, neretai rėksminga, ryškiai stilizuota, perteklinė tapybos *maniera*, neigianti nusistovėjusius spalvų derinimo dėsnius. Ypač ryškiai tai pasireiškė Leonardo Tuleikio, Rimo Bičiūno ir Šarūno Šimulyno tapyboje. Kita vertus, devintojo dešimtmečio pradžioje ryškiau prasiveržė kandas sarkazmas ir nihilizmas kaip jaunesniųjų reakcija į klestintį „glamūrą“.

Antano Martinaičio ir Vinco Kisarausko atvejai sudėtingesni.

Ką apie Martinaičio kūrybą sako Andriuškevičius? Pirmiausia jis mini *gyvenimo vešlumo idėją*, netgi savotišką perteklių tiek spalvų (raudona ir auksinė), tiek formos (daugybė sluoksnių), tiek siužeto atžvilgiu. Kalba apie „juslingų kūnų tirštynes“, karnavališkumą ir rituališkumą. Paveiksluose sugyvena ir dangiškas tyrumas, ir demoniškas pradai, veši dviprasmybės: *Matyt, lietuvių dailėje dar nebuvo kito panašaus atvejo, kad demoniškas pasaulio aspektas prisistatytų žiūrovams vilkį tokios visais atžvilgiais gražios, net prašmatnios tapybos drabužiu.*¹

Tekstas baigiamas paradoksaliomis sąsajomis su kraštutinai manieringa ir dekadentiškai puošnia, o kartu sarkastiška Šarūno Saukos tapyba.

Ką gi konstatavo dailės kritikas? Žiūrint šiandienos akimis, pats to nenujausdamas jis aptiko ir apibūdino

disco epochos bruožus, kurie nusėdo kūrinuose gal tik vos įžiūrimu dulkelių sluoksniu (tada ji buvo dar ypač sunku įžiūrėti), bet vis tiek jis byloja apie šio laikmečio išpaudą.

Sąsajos su Sauka ir šiuo atveju atrodo pagrįstos, jei perteklinį Saukos tapybos manierizmą ir jo kūrybinę biografijos apogėjų 1989–1991 metais, kai Lietuvoje tiesiogine prasme suklestėjo populiarioji *disco* kultūra (nuo *Anties*, *Foje* iki Džordanos Butkutės ar *Medaus* muzikoje), suvoksime kaip brandžiojo *disco* stiliaus Lietuvos profesionaliojoje dailėje įsikūnijimą.

Taigi Martinaitį galima būtų traktuoti kaip ankstyvojo arba intuityviojo *protodisco* atstovą („Siautėjimas“, 1976, „Cinoberio vaikystė“, 1981/1983, „Abrakadabra“, 1982–1985, „Magribo šalyje“, 1985–1986). Žinoma, kalbu metaforiškai ir turiu omenyje ne išorinius bruožus – aprangą, šukuosenas, madas ar tiesmuką gyvensenos atvaizdavimą, bet intuityviai nujaučiamą, ore sklandžiusią bendrą epochos pasaulėjautą, mąstymo ir matymo struktūrą, kuri persmelkė visus kultūros lygmenis šalia kitų, gal akivaizdesnių ir adekvatesnių įtakų.

Pavyzdžiui, Leonardas Tuleikis ir Rimas Bičiūnas atstovautų išoriškai spalvingai, dekoratyviajai ankstyvojo (intuityviojo arba numanomo) *disco* kryptčiai, kurią tebekultivuoja iki šiol, taigi jie galėtų būti, sakyme, Giedriaus Kazimierėno „tėvais“. Šarūną Šimulyną galima būtų pavadinti jų bendražygiu tapyboje ir genialiu (kalbu be jokios ironijos) *disco* dvasios įkūnytoju skulptūroje, Birutę Žilytę – knygų grafikoje. O Antaną Martinaitį ir (iš dalies) Vincą Kisarauską, kuris tautinės tapybos tradicijos kontekste tapė rėksmingai ir alogiškai, įteisino pasikartojimus, tiražavimą, pvz., autportretuose, reikėtų laikyti autoriais, kurie perteikė giluminę, metafizinę (nesąmoningai įpindami ir *disco*) žmogiškosios prigimties ir savo laikmečio (kūrybinio klestėjimo dešimtmečių) dvasią. ■

¹ Alfonsas Andriuškevičius. „Martinaitis – Saukos tėvas“. *Lietuvių dailė: 1975–1995*, Vilnius, 1996, p. 180.

Eimunto Nekrošiaus teatro studija „Meno fortas“
Fiodor Dostojevskij. „Idiotas“
Iš rusų k. vertė Pranas Povilaitis
Režisierius – Eimuntas Nekrošius
Scenografas dailininkas – Marius Nekrošius
Kostiumų dailininkė – Nadežda Gultiajeva
Kompozitorius – Faustas Latėnas
Premjera 2009 m. liepos 1 d.

Vlada KALPOKAITĖ

SLĖPYNĖS TARPDURYJE

Pirmasis žingsnis. Užsimerkiame ir skaičiuojame

Didžiausia klaida, ko gero, buvo įsivaizduoti, kad šiose duryse apskritai yra rakto skylutė. Tikėtis, kad gali rasti, laimėti, išsiderėti jų raktą arba pritaikyti visraktį. Tada ramiai atsirakintum, įeitum, pasikabinatum paltą ir skrybėlę, įsitaisytum kėdėje. Dalyvautum pokalbyje, suprastum užuominas ir teisingai į jas reaguotum, vikriai pagautum mestą minties kamuoliuką ir dar vikriau mestum savąjį. Žinotum taisyklės ir turėtum įgūdžių jų laikytis. Patirtum palaimingą dalyvavimo jausmą – esi suprantantis ir suprastas, priimtas. Ne pasyvus, o veikiantis, kuriantis, beveik bendraautoris. Bet viskas yra kitaip. Pro tas duris niekaip nesiseka įeiti. Tiksliau tariant, tarsi ir įeini, bet atsirakintas pasaulis vis tiek yra uždaras, neatpažįstamas. Toks jis yra tol, kol bandai laužtis per tas duris. Kai nebebandai, gali tiesiog įeiti ir pasistengti ne atpažinti, o susipažinti. Tai velniškai sunku, nes susipažinti reikia su tuo, kas susideda iš puikiai (at)pažįstamų dalykų.

Kalbą apie Eimunto Nekrošiaus pastatytą Fiodoro Dostojevskio „Idiotą“ ryžausi pradėti nuo komplikuo to perцепcinio santykio. Iš esmės jį būtų galima apibūdinti taip: pirmąkart toks įskaitomas (ar tai tik regimybė?) spektaklis kažkodėl sukėlė daugiausia klausimų. Tarsi jis kalbėtų kalba, kurios žodžius ir gramatines konstrukcijas puikiai žinai, bet nesuvoki priežasties, kodėl kalbama.

„Idiotas“. Režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS. Spektaklio scena

Rogožinas – Salvijus TREPULIS, Myškinas – Daumantas CIUNIS

Ir dar: bent jau aš per visą spektaklį girdėjau dvi kalbas – Nekrošiaus ir Dostojevskio. Teatro ir literatūros, spektaklio ir romano. Kartais tarp šių kalbų atsirasdavo vienoks ar kitoks santykis, sąskambis, bet dažniau jos abi egzistavo paraleliai, prasilenkdamos ar net disonuodamos. Tiesą sakant, mums, turintiems vienalaikę teatrinę patirtį, atrodo visiškas nonsensas, bent jau šio konkretaus režisieriaus kūrybos kontekste, išskirti literatūrą ir teatrą ar ieškoti jų santykio. Jau senų seniausiai yra atsiradęs ypatingas kūrybinis sąryšis tarp žodžio ir veiksmo, teksto poezijos ir sceninių vaizdų poetikos – vienas panyra į kitą ir atsiranda ypatinga kūrybinė simbiozė, nepaisanti nei hierarchijos, nei inscenizacijos kanonų. To santykio neįstengė apibrėžti ir interpretacijos sąvoka, spektaklis veikiau tapdavo savarankiška terpe, nes literatūros kūrinys buvo tveriamas tarsi iš naujo, kad kartu su kitais elementais sudarytų rišlią visumą.

Keturi „Idioto“ veiksmi privertė susimąstyti, kad Nekrošiaus ir Dostojevskio meniniai pasauliai galbūt yra tiesiog organiškai svetimi vienas kitam, „neišverčiami“ vienas į kitą... Kodėl iš jų dialogo atsiradęs savarankiškas sceninis tvarinys nesuskamba taip stipriai, kad užgožtų romano skambesį? Kodėl niekaip neišsijungia palyginimų mechanizmas, kuris apskritai neturėjo įsijungti?

Neatsakyti klausimai vėl grąžina prie minėtų durų.

Durys šiuo atveju – labai tikslus ir stipriai veikiantis, beje, didžiausias spektaklio scenografijos elementas, puikiai susiejantis nekrošiškojo teatro „kanoną“ (prisiminkime, pavyzdžiui, „Otelą“) su Dostojevskio pasauliui reikšmingu motyvu.

Vienas įtakingiausių XX a. literatūros tyrinėtojų, kalbos filosofas Michailas Bachtinas teigia, kad slenksčio ir jam artimi durų, laiptinės, prieangio ir koridoriaus, juos pratęsiančių gatvės ir aikštės chronotopai yra svarbiausios kūrinių vietos, kuriose išstinka krizės, nuopuoliai, prisikėlimai, atsinaujinimai, praregėjimai, priimami lemiami sprendimai.¹ „Verčiant“ romaną į sceninę teatro kalbą, toks laiką ir erdvę

kraštutiniai koncentruojantis chronotopas (laikoviets, vietlaikis, pabrėžiantis vietos ir laiko nenutrūkstamumą, sąryšingumą) galėtų virsti paveikiu dramatinio veiksmo katalizatoriumi, svertu, šio meninio pasaulio ašimi.

Kol ant tų durų vienas po kito dailiai gula įvairių sceninių tropų (nuo metaforų iki alegorijų) sluoksniai, tirštėja spektaklio laikas, o kartu stiprėja įsitikinimas, kad visi esame įstrigę tarpduryje. Atrodytų, toji egzistenciškai „legali“ ir konceptualiausių potyrių dosni situacija susiklosto nuo pat pradžių, kai kunigaikštis Myškinas (Daumantas Ciunis), ant neštuvų atgabentas iš užsienio, suvokia, kad negali nei peržengti slenksčio, nei likti šiapus jo, nes pasitinka arba griežtas *Achtung*, arba šunų skalijimas.

Vadinasi, viską, kas įvyksta po to, galėtume skaičiuoti kaip tarpinę būseną, kai nėra peržengiami jokie slenksčiai. Asmuo egzistuoja sustingusiame, niekaip neįvykstančiame tapsme. Šis herojus – neišivietinęs, neišilaikinęs, į nieką neišiliejęs, su niekuo nesusitapatinęs, neperėjęs į jokią kitą įmanomą asmeninės ar socialinės raidos tarpsnį. Maža to, aplink jį tvyro apgyvento pasaulio iliuzija – su herojais ir jų ryšiais, todėl jis irgi įpainiojamas į tam tikrus siužetinius tinklus.

Tačiau atrodo, kad pradinė tarpinės būsenos sąlyga visus šio pasaulio elementus gerokai „apgaužė“, re-

dukavo, linijas pavertė punktyrais, spalvas – šešėliais, teiginius – užuominomis, o užuominas – teiginiais... Tarpinio pasaulio ritmika anaipatol nėra vangi ar tolygi, jis karščiuoja, formuoja laiko sūkurius, veiksmai nuolatos kartojasi, į dabartį įsiterpia ateities „liežuviai“, pasivadinę lemtimi.

Durys atsidaro ir į kunigaikščio gyvenimą įžengia Nastasja Filipovna (Elžbieta Latėnaitė). Tos pačios durys veda į troškų Rogožino (Salvijus Trepulis) vidinį ir išorinį kalėjimą ir yra nuolatinis neišvengiamybės priminimas – nuo pat pradžių aišku, kad Rogožinas nepasislėps už jų nuo savęs, praleisdamas paskutinę naktį su mirusia mylimąja. O ji nuo pat pradžių nori, kad durys ir amžiams užvertų nuo jos pražūtingą šiapusybę, išleisdamos kažkur, kur viskas kitaip, ir kad ją sulaukytų. Durų priverti Nastasjos Filipovnos plaukai rodo, kad ji jau apsisprendė – pasirinko lūžį tarp čia ir ten, ji bandys žaisti, nors siaubingai skauda privertą sielą. Žodžiu, čia siautėja lemtingiausi pasaulio skersvėjai, jie išpusto ir Myškino iliuziją, kad pavyks susikurti nuoseklią tikrovę, kur bent jau įmanoma išgyventi. Kas iš to, kad generolas Ivolginas (Vytautas Rumšas vyresnysis), pasitikęs su duona ir druska, įteikia juokingą raktą „nuo simbolinių miesto vartų“. Atsirakinęs suklopsi ant dar vieno slenksčio, o jų bus nesuskaičiuojama daugybė.

Tačiau tokie svarstymai užplūsta gerokai vėliau, kai vieni dalykai jau išsityrynę iš atminties, kiti sugalvoti *post factum*. O žiūrėdamas spektaklį jauti savąjį „slenkstį“, kurio niekaip nepavyksta peržengti. „Idioto“ herojus, įvykius, motyvaciją ir visumą suvoki tik matydamas antrą kontūrą – redukuotus romano kaip pirmavaizdžio elementus, t. y. viską matai ne taip, kaip yra *čia ir dabar*, o taip, kaip nėra ar nebėra – per trūkumą. Visiems herojams, pradėdant Myškinu, trūksta tam tikro prasminio matmens, Dostojevskio supinto tankaus idėjinio apvalkalo, vidinių ir išorinių motyvacinių ryšių, o sykiu ir dinamikos. Sakytum, nuo ekspresionistiškai, paradoksaliai karščiuojančios romano magmos režisierius nugramdė vieną skaidrų akvarelinį sluoksnį, tą, kuris artimesnis jo meninio pasaulio dėsniams. Tas sluoksnis nėra nei idealizuotai pastelinis, nei supaprastintas, tačiau iš

esmės kitoks. Kitoks jis ir privalo būti, tačiau yra vienas esminis dalykas, mano galva, sukuriantis įtampą, kuri deformuoja visumą iš vidaus. Sūkuriojantis, užaštrintas, utriuotas, karščiuojantis Dostojevskio psychologizmas pasiimamas veikiau kaip grafinis pavidalas, išorinio sceninio piešinio pagrindas, nes susikoncentruota į plastiką, judesį, ritmiką. Jis abstrahuojamas ir virsta ženklu, tačiau tekstas, skambantis herojų lūpose, vis dėlto grąžina prie pirminės intencijos ir kėsinasi į sceninio, teatrinio teksto suverenumą, rašydamas klaustukus prie kiekvieno jo teiginio.

Pasak Michailo Bachtino, polifoninę Dostojevskio kūrybos struktūrą kaip esminį meninį principą sudaro savarankiškų, nesusiliejančių sąmonių sąveika.² „Idioto“, kaip ir kiti Dostojevskio kūriniai, konstruojamas kaip daugybės balsų/sąmonių skambėjimas vienu metu. Nė vienas iš jų nėra esminis, svarbiausias, nėra viską konceptualiai pagrindžiančio autoriaus balso, jo atsisakyta, kad atsiskleistų kuo turtingesnis daugiabalsiškumas. Skaitytojas, netekęs vedlio, į šią polifoniją turi įlieti ir savo balsą. Iš tikrųjų kiekvienas skaito *savo* „Idioto“, *savo* „Brolius Karamazovus“, ir tai lemia objektyvūs kūrinio sandaros dėsniai. O šiuolaikinio režisūrinio teatro esmė yra visiškai kitokia – paradoksalu, tačiau Bachtinas ją, ko gero, pavadintų monologine kaip priešpriešą dialoginei Dostojevskio kūrybos esmei. Monologinė ji tuo atžvilgiu, kad viskas verinama ant vienos koncepcinės ašies. Nekrošiaus teatras yra vienas ryškiausių būtent tokios estetikos pavyzdžių. Ir nutinka štai kas: polifonija įvairiais pavidalais būdinga tik „Idioto“ formai, o spektaklio turinys yra vienabalsis. Scenoje matome režisieriaus kaip romano skaitytojo balso/sąmonės projekciją. Tačiau spektaklio žiūrovas negali įterpti savojo balso – čia interpretacijos erdvė yra gerokai siauresnė nei ta kūrybos erdvė, kurią suteikia ir tiesiog išprovokuoja Dostojevskio romanas. Vienoje pusėje durys – kaip galimybė įeiti, kitoje – kaip ženklas, simbolis, metafora ir alegorija (taip laipsniuojant erdvę anapus durų visai išnyksta).

Antrasis žingsnis. Einame ieškoti

Man rodos, tam, kad „Idioto“ pasaulis susikurtų scenoje *čia ir dabar*, trukdo būtent priešprieša tarp monologinio ir dialoginio principų, kuriuos vienu metu transliuoja spektaklio ir romano tekstai. Tai visiškai kitos rūšies išgyvenimas, nei iki šiol teko patirti šio režisieriaus teatre – greičiau racionalus nei jutiminius, redukuojantis tirštą spektaklio materiją, kuriantis savotišką filtrą, kuris įleidžia į sąmonę tik tai, kas atitinka konkretaus žiūrovo prisiminimus, susijusius su šiuo Dostojevskio romanu.

Ir ima atrodyti, kad režisierius savo „Idiotą“, lūkuriuojantį ant slenkščio, irgi konstruoja kaip prisiminimą. Kaip erdvę ir laiką, kur galioja subjektyvi, cikliška prisiminimų logika ir atmosfera. Įdomu, kad į šią prisiminimų erdvę įeina ir mąstymas–prisiminimas apie teatrinę kalbą, nes spektaklio audinyje gausu autocitātų, kurios šįkart skamba autoironiškai, jos tyčia hipertrofuoja, apnuoginamas pats sceninės metaforos kūrimo principas, beveik su pašaipą rodoma butaforija kaip neišvengiamybė teatre (tarkime, geniais ir telegrafo aparatais virtę plaktukai, iš taurės pilamas vanduo, balti marškiniai ir t. t.).

„Idioto“. Nastasija Filipovna – Elžbieta LATĖNAITĖ, Rogožinas – Salvijus TREPULIS
Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

Prisiminimai universalūs, nes juose susilydo istorinis ir individualusis, meninis ir gyvenimiškasis lygmenys, ryškėja visa ko virsmas, tapsmas – žmogaus ir pasaulio vaikystė, paauglystė kaip buvimas, dar neįgavus brandaus pavidalo. Man rodos, todėl režisieriui svarbiausi yra romano motyvai, susiję su vaikystės kaip prigimtinio nekaltumo tema. Jo „Idioto“ pasakoja apie šio pasaulio vaikus, kurie gali suaugti, kad įveiktų tą neperžengiamą slenkstį, eidami tik vienu keliu, o jis veda į pražūtį.

Myškinas – naivus, beatodairiškai patiklus, atviras, nuoširdžiai besistengiantis prisitaikyti vaikas. Nastasija Filipovna – vaikas, kuriam suaugusiųjų pasaulio gašlumas atėmė nekaltybę ir nedavė nieko, išskyrus neapykantą pačiai sau. Rogožinas – vaikas, nuo gimimo augintas šeimyniniame kapinyne be langų ir durų, bet išsiveržęs iš ten jis supranta, kad galės visa tai sugriauti tik kartu su savimi ir tais, kuriuos myli. Tarsi skausmingo drovumo hieroglifas „iššokta“ Aglaja (Diana Gancevskaitė), jos katė-sesuo Adelaida (Miglė Polikevičiūtė), sproginėjantis, sugniaužtas Gania (Vaidas Vilius), įtempta styga Varia (Aušra Pukelytė) – visi jie yra vaikai, jau pažeisti suaugusiųjų pasaulio, bet dar nepasidavę, egzistuojantys iš paskutiniųjų, kiekvieną akimirką pasirengę žūtibūtinei kovai. Tie, kuriuos galima pavadinti suaugusiais, – generolas Jėpančinas (Vidas Petkevičius), Lizaveta Prokofjevna (Margarita Žiemelytė), Tockis (Tauras Čižas) – anaipol nėra žiaurios autoritarinės figūros. Jie atsainiai šypsosi, dažniausiai yra banalūs. Į garsiausią mikrofoną galima rékti ką nori, vadinti juos idiotais ar kokiais dar baisesniais žodžiais – nieko negirdės. Kartais jie komiškai išsigąsta, bet turbūt irgi nerimtai. Jiems nė motais, kad absoliučiai kiekvienas iš „vaikų“ išgyvena tikrą Kryžiaus kančią. Nieko tokio. Juk ir jie patys kadaise kruvinais keliais perėjo per slenkstį ir virto šešėliais/prisiminimais. ■

¹ М. М. Бахтин, *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Эпос и роман.* Санкт-Петербург, Азбука, 2000, с.182–183.

² М. М. Бахтин, *Проблемы творчества Достоевского.* Киев, Next, 1994, с. 9–179.

Vilniaus mažasis teatras

Marius Ivaškevičius. „Mistras“

(pjesės „Mickevičius“ pirmoji dalis)

Režisierius – Rimas Tuminas

Scenografas – Adomas Jacovskis

Kostiumų dailininkas – Juozas Statkevičius

Kompozitorius – Faustas Latėnas

I dalies premjera – 2010 m. kovo 5 d.

Šarūnė TRINKŪNAITĖ

SUVEDŽIOTI IR LAIMINGI

I teatro istoriją Adomas Mickevičius įrašytas ne tik dėl išpūdingųjų savo „Vėlinių“ ir įkvėptų teatro ateities pranašysčių, kurias poetas skelbė nuo *College de France* pakylęs. Svarbūs ir pradėti, bet nebaigti dramų apie didžiąsias praeities asmenybes – Barbarą Radvilaitę, čekų tautos didvyrį Janą Žižką, mitinį Prometėją – projektai.

Savaip simboliška, kad ir jis pats tapo teatro vis prikeliamą didžiąja praeities asmenybe. Sceninės poeto biografijos pradžia – Stanislawo Wyspianskio pjesės „Legionas“ (1900) ir „Išlaisvinimas“ (1902), sklidinios alsaus polemienio įkarščio, ypač dėl mistikos kristalais inkrustuotos tautos pranašo aureolės. Vėlyvučiu gyvenimo emigracijoje laikotarpiu Mickevičiui teko pavojingo „politinio misticizmo vaiduoklio, vado, kuris vadovaujasi misticizmo idėjomis ir ignoruoja žemiškuosius dėsnius“¹, vaidmuo. Suvedžiotojišką tokio vaidmens galią Wyspianskis triuškinio paties Mickevičiaus rankomis. Antai į savo „Išlaisvinimą“ įsileido „Vėlinių“ Konradą, ieškančią naujų dvasinio tautos išsilaisvinimo kelių, ir leido jam sukilti prieš „prakeiktąjį“ Genijų – prieš tą „bronzą padengtą Šlovės įsikūnijimą“, „visus gaubiantį paslaptinę miglą“, verčiantį „drebėti kolonas“ ir „krūpčioti miegančių riterių statulas“, bet iš esmės vedantį mus „melagingais takais į kapines“ ir „gramzdinantį į Pražūtingą Naktį, nepermaldaujamą mirties Naktį“².

Marius Ivaškevičius savo pjesėje „Mickevičius“ tęsia vyspianskiškosios recepcijos tradiciją, atsigręžda-

mas į tą patį mistiškąjį poeto gyvenimo tarpsnį. Bet, skirtingai nuo Wyspianskio, jis kuria ne skausmingų tiesos paieškų, tautos ir jos dvasinio lyderio santykių refleksijas, bet tiesiog inscenizuoja stropiai surankiotus keistuoliškus Mickevičiaus gyvenimo siužetus, nulemtus draugystės su paslaptinguoju „avatoru“ Andrzejumi Towiańskiu. Į patį mickevičiškojo misticizmo sukurtą dramaturgą pasineria beveik su moksliniu biografinių šaltinių studijavimo azartu. Iš tikrųjų jo pjesės faktografija yra pavydėtina tiksliai, nepraleistos net smulkmenos, pavyzdžiui, Mickevičiaus didybės neatlaikiusios amerikiečių žurnalistės Margaret Fuller alpūlys. O kartu viskas taip egzotiška, kad sunku atsikratyti ryškios beletrizacijos išpūdzio. Pjesėje „Mickevičius“, kaip ir „Madagaskare“, dramaturgas demonstruoja gebėjimą pasirinkti tokias kultūros istorijos vietas, kurių tikrovės ekscentrika pranoksta, be gailės nukonkuruoja lakiausią literatūrinę vaizduotę. Logiška, kad kartu tarytum užtrenkiamos durys į asmenišką interpretaciją, ryškesnę autoriaus poziciją. Žaidimas poeto biografijos „tovianskiškojo“ tarpsnio faktais pasirinktas kaip galimas raktas tokiai keistai, iki galo, regis, dar neišnarpliotai, todėl įvairiausioms interpretacijoms atvirai Mickevičiaus saulėlydžio „bylai“ atrakinti.

1829 m. Mickevičius ir jo bičiulis Edwardas Odyniecenas su rekomendaciniu laišku, kurį parašė pianistė, daugelio tuometinės Europos didžiųjų numylėtinė, poeto žmonos Celinos motina Marija Szymanows-

ka, lankėsi Veimare pas Johanną Wolfgangą Goethe. Labai nusivylė, kaip liudija Odyneico aprašyti jų susitikimai, atsitrenkę į olimpinę Goethe's ramybę ir neižiūrėję jame jokių išskirtinių genijaus bruožų. Kitaip tariant, suvokę, kad ne kiekvienas genijus geba genialiai išreikšti save ir privatesnėje, kasdieniškesnėje aplinkoje.

Būtent tokioje kasdieniškoje namų erdvėje Ivaškevičius apgyvendina ir savo personažą. Galbūt todėl Mickevičius čia atrodo panašiai, kaip istoriniam jo prototipui tąsyk pasirodė Goethe, kurį štai dabar poetas prisimena skusdamas bulves George Sand virtuvėje, – niekuo neišsiskiriantis, vengiantis įdomesnio, originalesnio, provokatyvesnio atsivėrimo. Tada, žinoma, kyla klausimas dėl pasirinkimo motyvų. Kita vertus, Ivaškevičius nesutirština spalvų, žinodamas, kaip įvairiai „tovianskiškasis“ Mickevičiaus laikotarpis interpretuojamas gausybėje mokslinių ir grožinių studijų. Priešingai – iš jų atsirinktus faktus (susitikimai su Towiańskiu, santykiai su žmona Celina, su meiluže Ksawera Deybel ir su George Sand „šutve“) sudėlioja situacijų ar nuotykių komedijos ritmu. Ir tarytum užbaigia XX a. pradžioje Wyspianskio pra-

dėtą kovą su Mickevičiaus Genijaus galybe, kuri netik įkvepia, bet ir klaidina. Dar daugiau, apsupdamas jį kitomis galingomis, bet taip pat „nukraujavusiomis“ XIX a. meno įžymybėmis – George Sand, Frédéricas Chopinas, Honoré de Balzacas – dramaturgas negailėtingai diagnozuoja asmenybės dramos mirtį. Čia pasigirsta, ko gero, skaudžiausios neviltilies akordas – pjesė „Mickevičius“, kuri parašyta remiantis stropiu anų laikų asmenybių pažinimu, iš esmės atskleidžia negalėjamą apie jas parašyti.

Įdomu, kad inscenuodamas pirmąją Ivaškevičiaus pjesės dalį režisierius Rimas Tuminas, regis, pabrėžia, dar labiau išryškina atotrūkį tarp solidžios praeities asmenybės ir „nesolidaus“ jos atgaivinimo būdo. Tai atskleidžia kontrastas tarp XIX a. meno „šulų“ charizmos ir juos vaidinančių aktorių jaunystės. Žaismingą, gyvybingą, azartišką savo trupės jaunystę Tuminas paverčia savotišku „bronzinių“ asmenybių „spynos kodu“. Tiksliau tariant, sceninę reprezentaciją jis grindžia autentikos ir netikrumo žaismu. Viena vertus, herojai yra lengvai atpažįstamos chrestomatinės istorinių prototipų personifikacijos – į sceną įlekia vyriško kovingumo pritvinkusi George Sand (Ilona Kvietkutė), liguistai irzlaus jautrumo apimtas Frédéricas Chopinas (Mantas Vaitiekūnas), kaimiško humoro sklidas „pilvūzas“ Honoré de Balzacas (Audrius Bružas). Antra vertus, jie primena išdykaujančius vaikus, nes yra ne tiek parodijuojami, kiek atskleidžiamas jų infantilumas, naivumas, todėl sceninį pasakojimą persmelkia nerūpestingos vaikystės ilgesys. Galbūt režisierius solidarizuojasi su dar nepastatytoje pjesės „Mickevičius“ dalyje Balzaco ištarsimais žodžiais: „Kad jūs žinotumėt, kaip aš pavargau būti genialus.“

„Mistras“. Režisierius Rimas TUMINAS. Spektaklio scena

Žinoma, tą Tumino „Mistro“ personažų infantilumą ar naivumą, kuriuo maskuojamas genialumas, galima, o gal net reikia, laikyti tiesiog lėkštoko požiūrio išraiška. Nekenktų moralizuojančiu tonu pacituoti vieną iš daugybės paties Towiańskio pamokymų Mickevičiui: „*Maža būti Jeann'e d'Arc* [t. y. susitapatinti su viena iš ankstesnio sielos gyvenimo inkarnacijų], *reikia dar dvasios gyvenimą tobulinti.*“³ Vis dėlto vaikiški „Mistro“ herojų žaidimai gali būti suvokiami ir kaip pasirengimas antroje dalyje planuojamam netikėtam lūžiui. Lūžis, kurį Ivaškevičius žada, turėtų prislopinti žaidimo siutą, nes jo dalyvių laukia daugiau ar mažiau skausmingas praregėjimas. Jį patirs visi, ypač Mickevičius, atsitolinęs nuo Towiańskio, bet nerandantis, kuo užpildyti sieloje atsivėrusią tuštumą. Arsenalo bibliotekoje jį aplankiusiai Margaretai poetas kalba apie „*bereikalingai plakančią savo širdį bei veltui eikvojamą maistą.*“ Kitaip sakant, nežinia, kokiais sumetimais pagrįstas sprendimas pjesę „Mickevičius“ perskelti į dvi dalis neleidžia įdomiau, prasmingiau motyvuoti to, kas vyksta dabar.

Tačiau „atsikirsdamas“ pirmąją Ivaškevičiaus pjesės dalį, Tuminas susikuria erdvę, kuri leidžia be jokių komplikacijų atskleisti suvedžiotųjų žaidimus su suvedžiotaisiais. Tiksliau tariant, režisierius gali „šamanams“ ir lengvatikiams, kurie pasiduoda negrabiems jų burtams, nusikvatoti tiesiai į akis. Tą išduoda jau pjesės pavadinimo pakeitimas – spektaklis vadinasi „Mistras“, taigi dėmesys nuo Mickevičiaus simboliškai perkeliamas į „mistriškas“ Towiańskio keistenybes, asmenybės tema išmainoma į apgavikišką žaidimą.

Lietuvos bajoras Andrzejus Towiańskis, Antašventėje 1840 m. staiga palikęs namus, žemę ir penketą vaikų, „*kaimiškomis vežėčiomis, pats valdydamas arklį*“⁴, leidosi į platųjį pasaulį skleisti savo naujosios „mistinių kopėčių“ religijos. Paryžiuje įsiprašęs pas Adomą Mickevičių, jis išgydė nuo šizofrenijos priepuolių daug metų kentėjusią jo žmoną Celiną, sudarė poeto ankstesnių gyvenimų – „*akmeninis riteris, vienuolis, Orleano mergelė, Kristaus prana-*

šas“ – horoskopą, paskui „užpylė“ jį „notomis“, reikalaudamas visokeriopo „*susimažinimo dėl būsimąjo pasididinimo*“⁵. Siuntinėjo Mickevičių į piligrimines keliones, net pažadėjo, kad Lenkija greitai atgaus laisvę ir t. t. O šis nedvejodamas pranašą iškart pripažino. 1841 m. bičiuliui Ignacui Domeikai rašė, kad Towiańskis yra „*nuostabių Dievo paslapčių lobynas ir turi daug galios*“⁶.

„*Ponas Mickevičius, – stebėjosi Revue de Paris publicistai, – įpuolė į paklydimą, itin paprastą mūsų laikais, būtent į tokį misticizmą, vienukart politinį ir filosofinį, kur juokingumas taip artimai ribojasi su iškilnumu.*“⁷ „*Jeigu visa tai nebūtų skausminga ir liūdna, būtų nepaprastai juokinga*“, – apgailestaudami kalbėjosi tarpusavyje tie nedaugelis Mickevičiaus bičiulių, kurių nepavyko užverbuoti į „tovianskininkų“ sektą⁸.

Mickevičiaus gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojai šį keistą Towiańskio „hieroglifą“ šifravo pačiais skirtingiausiais kodais. Kas jis – gabus šarlatanai, galingas hipnozės meistras, Rusijos slaptųjų tarnybų agentas? Naujausiais spėjimais, jis netaikė jokių „netradicinių gydymo būdų“, o tiesiog turėjo *išskirtinę charizmą ir psichologo talentą*⁹, leidusį sumaniai manipuliuoti kruopščiai išstudijuotais Mickevičiaus ir jo žmonos gyvenimo faktais.

Tumino „Mistras“ tokiam požiūriui pritaria. Stebukladario Towiańskio (Ramūnas Cicėnas) metodika akivaizdžiai sukarikatūrinama. Mickevičius (Jokūbas Bareikis) „Mistre“ ne tiek asocijuojasi su istoriniu prototipu, kiek tampa patiklaus, net apykvailio lengvatikio šaržu, naivios, „kašpirovskių, lolišvilių, vaivų“ užkalbėjimams neatsparios sąmonės simboliu. Žinoma, gaila, kad režisierius nesiėmė skvarbės šios sąmonės analizės – Mickevičiaus asmenybės pasirinkimas šiuo požiūriu galėtų būti nepaprastai perspektyvus! „Mistras“ lengva ranka išmaino šią galimybę į pašaipią versiją, skirtingai nuo „Madagaskaro“, kur sceninė utopija skleidėsi iš ironijos ir grožėjimosi dermės. „Mistre“ liko, regis, tik dekoratyvinis ano grožėjimosi variantas – turiu omenyje scenovaizdžio, elegantiškai stilizuojančio XIX a. in-

„Mistras“. Andrzejus Towiański – Ramūnas CICĖNAS

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

terjerų ir drabužių madą, romantišią grožį. Juo „Mistras“ tarsi bando pridengti pasirinkto „misterijos-buff“ stiliaus tiesmukumą. Bufonadiškąją misterijos briauną, ko gero, ryškiausiai brėžia pagrindinis jos herojus – Towiański. Ramūnas Cicėnas veikia iki prakaito įsikinkęs į ezoterinę savo personažo praktiką, bet kiekvieną kartą, kai tik atslūgsta „darbinė“ įtampa, nepamiršta „ci(cè)niškai“ šelmišku žvilgsniu nužvelgti tų, kuriuos apkerėjo arba išgąsdino. Jis dūksta kaip vaikas, nuoširdžiai įsijaučia iš kaladėlių dėliodamas žaislinius kažkur nusižiūrėtų magijos seansų „namus“, bet jam pačiam jie atrodo netikri ir juokingi. Parafrazuojant „Vėlinių“ fragmentą, tarsi išpranašavusį Towiański atėjimą, „Mistras“ yra ir apie tai, kad „tas vaikas“, kurį Dievui savo regėjime parodė kunigas Petras ir iš kurio, kaip tikėjosi, „išaugs mūs

apgynėjas, / [...] ir laisvės nešėjas“, paslaptingu vardu „keturios dešimtys ir keturi“¹⁰, deja, taip ir nesuaugo. Todėl jis netampa nei pranašu, kurį jame įžiūri Adomas Mickevičius, nei siaubūnu, kurio taip baiminasi George Sand, vadindama Towiański „juodžiausia viduramžių tamsa, nusėdusia Lietuvos pelkėse, [...] o dabar prisikėlusia ir atšliaužusia iki Paryžiaus“.

George Sand nebuvo artima Adomo Mickevičiaus bičiulė, tiesa, retkarčiais jis lankydavosi jos salone, o ji stengėsi Paryžiaus teatrams įpiršti keletą ten parašytų jo pjesių, kad poetas išbristų iš skurdo. Ivaškevičiui ir Tuminui „sandiškojo“ siužeto prireikia visų pirma todėl, kad Mickevičiaus ir Towiański santykių istoriją dubliuoja George Sand draugystė su Pierre'u Leroux – siaubingai nevalyvu, beveik bemokslu, tačiau sėkmingą pranašo karjerą padariusiu

Paryžiaus spaustuviniuku. George Sand laikė jį „*retu mirtinguoju*“, „*minties įsmeninimu*“, „*garbstė vaikiškai tyrą jo sielą bei praktinio gyvenimo nepažinimą, nors tas tyrumas reiškėsi tuo, kad jis nuolat prašydavo pinigų*“¹¹.

Įdomiausia ir, ko gero, aktualiausia „Mistro“ vieta yra susijusi su Ivaškevičiaus plėtojama asmens ir „guru“ santykiais, nes leidžia palyginti „rytietišką“ ir „vakarietišką“ mentalitetą. Tuminas tokią galimybę, atrodytų, atmeta, nes visus herojus taip suvienodina, kad jie virsta bespalviais karikatūriškos „europos sąjungos“ piliečiais. Tačiau šitaip jis, ko gero, dar kandžiau pasišaipto iš stereotipo, kuris nepasikeitė bemaž nuo romantizmo laikų – tai Rytų ir Vakarų Europos charakterių skirtumo eskalavimas. Režisierius žaidžia tariamais kontrastais tarp jausmingo Rytų tikėjimo ir intelektualios Vakarų abejonės, necivilizuoto Rytų keistumo ir Vakarų normalumo, „rytietiško“ dvasingumo ir „vakarietiško“ pragmatizmo, kurį šmaikščiai simbolizuoja nuolatinis kulinarinis Honoré de Balzaco nerimas – „Ar karštas bus?“ Su juo, beje, gražiai susiejama kulminacinė „Mistro“ scena – epizodas „lietuvių restorane“. Čia į „ekstrasensų mūšį“, televizine retorika šnekant, stoja abu Paryžiaus pranašai, o kiti herojai pasidalija į jų šalininkų arba kritikų stovyklas. Būtent tada pastebimiausiai susikryžiuoja du pasauliai – XIX amžius ir šiandiena. Tą susikryžiovimą pabrėžia europinio Lietuvos įvaizdžio klišių refleksija – Towiańskis įkūnija romantizmo atrastos baugiai egzotiškos Lietuvos įvaizdį, kurio šiandieninę versiją reprezentuoja tautiškai pasirėdęs buko veido lietuvis (Vytautas Rumšas jaunesnysis). Pasišokinėdamas polkos žingsneliu jis kone mirtinai uždaužo žalčiu paverstą vargšą Pierre'ą Leroux (Leonardas Pobedonoscevas). Gal tai simbolinis Towiańskio palikuonis – šiuolaikinis ciniškas „stebukladarys“?

1907 m. Krokuvoje išleistame naujosios lietuvių literatūros almanache *Gabija* buvo išspausdintas keistas dramatis Juozapo Albino Herbačiausko etiudas „Lietuvos griuvėsių himnas (Dainiaus simfoniškas sapnas)“. Šis XX a. pradžios lietuvių kultūros „šama-

nas“ čia pirmą kartą prabilo apie išganingų lūkesčių komizmą ir triuškinančios ironijos bizūnais perliejo taip naiviai tikinčių stebuklais lietuvių sąmonę, ragindamas liautis „visus kriaučius“ vertus į „*Karžygius*“ ir pagaliau „*išsipagirioti*“ – „*kol svajonės bus jau Galas Paskutinis*“¹².

Tumino „Mistras“ aktualizuoja šį kanoninės lietuvių literatūros paraštėse likusį tekstą. Spektaklis lygiai taip pat ironizuoja aistringą politinio, dvasinio, tautinio, meninio ir t. t. stebuklo ilgesį, kuris įkvepia net paprasčiausią „kriaučių“ išaukštinti kaip pranašą. Tiesa, režisierius apie tai kalba be skausmingo susirūpinimo, kuris iš Herbačiausko „Lietuvos griuvėsių himno“ dvelkia taip stipriai, kad nustelbia net galingą jo ironiją. Kitaip tariant, „Mistras“ išreiškia politinį, dvasinį, tautinį, meninį ir t. t. šiandienos lietuvių abejingumą. Užstalinio tosto „būk sveikas“ jis neverčia į *books wake us*. Savaip logiška, nes nepasitikėti knygomis, esą užteršiančiomis dvasios tyrumą, Mickevičių mokė – ir, sakoma, gana sėkmingai – mistras Towiańskis. ■

¹ Alicija Okonska, Vyspianskij, Moskva: *Iskusstvo*, 1977, p. 139.

² Stanislav Vyspianskij, Dramy, Moskva: *Iskusstvo*, 1963, p. 476–477, 535.

³ Cit. iš: Zbigniew Sudolski, Mickiewicz, *Warszawa: Anchor*, 2004, p. 513.

⁴ Mečislovas Jastrunas, Adomas Mickevičius: poeto laikas ir asmenybė, Vertė Dominykas Urbas, Vilnius: *Spindulys*, 1994, p. 303.

⁵ Ten pat, p. 313, 332.

⁶ Cit. iš: Jacek Łukaszewicz, Mickevičius, Vertė Algimantas Antanavičius, Vilnius: *Baltos lankos*, 1998, p. 149.

⁷ Cit. iš: Mečislovas Jastrunas, p. 331.

⁸ Cit. iš: Zbigniew Sudolski, p. 509.

⁹ Ten pat, p. 505, 508.

¹⁰ Adomas Mickevičius, Vėlinės, Vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: *Vaga*, 1998, p. 197–198.

¹¹ André Maurois, George Sand gyvenimas, Vertė Ona Katinskaitė-Doveikienė, Vilnius: *Gimtas žodis*, 2007, p. 233, 234.

¹² Juozapas Gerbačiauskis, Lietuvos griuvėsių himnas (Dainiaus Simfoniškas sapnas), *Gabija*, 1907, p. 77.

ANIMACINIS FILMUKAS SMEGENŲ DĖŽUTĖJE

Gintaro Makarevičiaus piešinių paroda

Klaidžiodamas po ŠMC sales ir koridorius staiga išvydau Byvį su Tešlagalviu – šnekučiuodamiesi ir krizendami jie dingo vienoje iš salių. Nėriau paskui, bet išvydau ne juos, o Gintaro Makarevičiaus piešinius. Ko gero, tiedu (ir, matyt, visai ne Byvis su Tešlagalviu) buvo trumpam išsprukę iš kurio nors piešinio ir išėję pasivaikščioti. Kiekgi tūnosi įkalintas popieriaus lape?

Daugybės kitų personažų, tarsi nužengusių iš animacinių serialų, atminties nuotrupų, sapnų ar haliucinacijų, mišrainė iš pradžių baugiai stebino. Štai Kūlverstukas su krokodilu Gena – pavargę, laiko sumaitoti siluetai, pamėklės, atsitiktinai susitikusios piešinyje „po dvidešimties metų“. Kūlverstukas subanalėjęs, senstelėjęs ir nutukęs, o Gena prasigėręs, nusivylęs ir viskam abejingas. Stovi vienas priešais kitą, tarsi nusigyvenusios praeities kino „žvaigždės“, nežino, ką sakyti, ko klausti...

Animaciją ir haliucinacinius vaizdinius paminėjau neatsitiktinai, nes jie beveik neatsiejamai susipynę. Tiek formaliai, ikonografiškai (prisiminkime kad ir Jurgio Baltušaičio aprašytus „fantastiškuosius viduramžius“), tiek naratyvo požiūriu animacijai, ko gero, yra artimiausia sapnų, haliucinacijų, kliedesių (anti)logika. Žinoma, pakliuvusi į komercinės industrijos nagus, ji redukuojama į primityvias schemas ir tampa lengvai nuspėjama. Tačiau šįkart kalbame ne apie tai.

Makarevičiaus parodos visuma primena sąmoningai sutraukytą ir iš atsitiktinių „kadru“ vėl suklijuotą animacinių (anti)pasakojimą. Turime reikalą su savotišku „kliederimu“, kuris gali atrodyti beprasmiskas, bet iš tikrųjų paklūsta griežtai vidinei (to kliederio kontekste) logikai.

Vertindami Makarevičiaus piešinius, galime kliautis psichoterapeutų ir psichiatrų diagnostine metodologija, kai iš pažiūros chaotiškas ir beprasmiskas elgesys, kalba, kiti išraiškos būdai išduoda gilesnius vienokiai ar kitokiai psichozei būdingus simptomus.

Žinoma, beprotybės tiesiogine šio žodžio prasme Makarevičiaus piešiniuose ieškoti nederėtų, tačiau *forma* šiuo atveju yra raktas į turinį (labiau tiktų sakyti – koncepciją) ir tai originali modernistinio (estetinio) mentaliteto sampratos interpretacija. Kai dar buvau studentas, Ričardas Povilas Vaitiekūnas mums dažnai kartodavo, kad būtent forma (pvz., tapyboje) ir sukuria turinį, taigi, svarbu ne kas vaizduojama, bet *kaip, koku būdu*.

Šiuo atžvilgiu Makarevičius elgiasi panašiai, bet siekia kiek kitų tikslų – *žaidžia arba žongliruoja prasmėmis*.

Tariamai negrabi piešinių forma nestokoja užuominų, kurios išduoda, kad piešė bliviai mąstantis, techninį arsenalą (linijos, tonai, kompozicija, šviesokaita, erdvė, perspektyva ir t. t.) įvaldęs profesionalas, o (anti)turinio plotmėje tą patį byloja sąmoningai citatinis (plačiaja prasme) vaizdinių pobūdis. Ligonijų, apimtų stipresnės ar silpnesnės psichozės, piešiniuose tam tikros išorinio pasaulio „citos“ beveik visada būna mechaniškai, spontaniškai, atsitiktinai „išmestos“ į popieriaus lapą, kitaip sakant, padiktuotos mums nesuvokiamos psichopatinės „logikos“, o „šizofreniškos“ Makarevičiaus piešinių citatos vis dėlto į ką nors apeliuoja. Tariamai savamokslis stilius nėra šizofreniška saviraiška, jis naudojamas kaip priemonė sukurti specifiniam hipertekstui.

Gintaro MAKAREVIČIAUS piešinių parodoje

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Taigi kalbame apie specifinį, vadinamąjį *tapybišką* piešimą. Skulptoriai, grafikai ar architektai irgi galėtų papasakoti apie savo *specifinį* piešimą.

„Tapybiškas“ piešinių negrabumas ir visumos eklektika yra raktas į parodos koncepciją. Nors Makarevičiui rūpi ne klinikiniai, afektyvūs psichikos kontekstai, vis dėlto psichologinė ir psichosocialinė vaizdinių prigimtis, jų išraiška, atrodo, jį domina. Panašiai tiek psichiatrija, tiek dailė yra gilinasi, koks yra estetinių nuostatų santykis su socialine stereotipizacija – televizijos, interneto, kitų masinės kultūros sričių daroma įtaka. Neatsitiktinai Makarevičiaus piešinių herojai dažnai yra TV žiūrovai, tuščiais žvilgsniais spoksantys į mus.

Piešinyje „Krizė“ yra dar aiškesnė užuomina – spontaniškas tekstas paaiškina, kad personažas yra tai, ką autorius mato, o aplinka tėra personažo būseną. Kai kurios akimirkos, net atsitiktiniai kasdienybės fragmentai tiesiog įstringa atmintyje ir tampa tarsi būsenų simboliais, susipynusios psichinės ir išorinės tikrovės atspindžiais.

Tiek piešimo metodika, būdas, tiek patys piešiniai iš tikrųjų primena diagnostinius piešimo testus (piešiniai nesusiję tarpusavyje, jie buvo be „aiškaus“ tikslo piešiami šešetą metų). Psichoterapeutai taiko tokius

testus norėdami pergudrauti savo pacientų „psichikos cenzūrą“. Laikrodžio piešimo testas padeda išryškinti Alzheimerio ligos specifika – bendras kognityvias ir adaptyvias psichikos funkcijas (pvz., silpstančią atmintį). Dviračio piešimo testą Jeanas Piaget taikė vaikų konceptualiam mąstymui tirti, o vėliau jis buvo pritaikytas ir suaugusiųjų „vizualinėms-grafinėms“ psichikos funkcijoms tyrinėti. Goodenough-Harris piešimo testas prašo nupiešti vyrą, moterį ir save. Tų testų esama įvairių – tai ir Machovero žmogaus figūros piešimo testas, ir Silver piešimo testas, ir diagnostinių piešinių serijos, ir formalių dailės terapijos elementų skalė, ir t. t. Tokie testai paradoksaliai susieja į vieną visumą individo saviraišką su intropsichiniais ir išoriniais socialiniais veiksniais.

Keliais vienspalviais spontaniškais gestais tušu ar guašu Makarevičiaus išlieti Kūlverstukas ir krokodilas Gena, tarsi atmintyje nykstantys pavidalai, labai primena modifikuotas Rorschacho testo rašalo dėmes... Nežinia, kas toje pašamonėje (ar smegenų dėžutėje) glūdi – beprotybė, gyvuliška prigimtis, o gal tai tiesiog paprastas, linksmas ir neįpareigojantis animacinis filmukas, kurio personažai esame mes visi? ■

ALOYZAS STASIULEVIČIUS: BANDYMAS SUVOKTI

Pretekstą šiam rašiniui davė „Arkos“ galerijoje surengta Aloyzo Stasiulevičiaus tapybos ir piešinių paroda „Vilniaus paveikslas. Nuo štricho iki potėpio“. Joje buvo parodyta mažiau žinoma tapytojo kūrybos dalis – piešiniai ir 25 nauji tapybos paveikslai.

Tradicijos revoliucingumas

Aloyzą Stasiulevičių priimta vadinti tradiciniu modernistu. Suprantama, visi skirstymai yra sąlygiški, aš tik pabrėžčiau jo tradicijos revoliucingumą. Gal ir jis pats mano, kad seka tradicija (menininkų žodžiais apie jų kūrybą negalima tikėti), tačiau tai yra tas pats, kaip Martinas Lutheris nuoširdžiai sekė krikščionybės tradicija, o Vilniaus Gaonas – judaizmo. Ir vienas, ir kitas „grįždami prie tradicijos“ kūrė nauja.

Tas tinka ir aptariant Stasiulevičiaus sąsajas tiek su archaika, tiek ir su postmodernizmu. Prireikus dailininkas nesivaržydamas naudojami *ad hoc* reikalingu instrumentarijumi, tačiau jo pasaulėjauta išlieka modernistinė. Kurdamas savo kosmosą, jis ima viską, ko prireikia, nuo archaikos iki postmodernaus žongliravimo prasmėmis.

Literatūriškos tapybos apgynimas

Jo tapyba yra turbūt literatūriškiausia Lietuvoje. Tiek literū, kiek jis panaudojo tapyboje, turbūt visi mūsų tapytojai kartu sudėjus nėra „priliterinė“. *Lietuvos ryto* ar *Respublikos* skiautės naudojamos paprastai ordinarinė-

se paveikslo vietose, o raudonos *Vakaro žinių* tampa svarbiausiais akcentais. Esu beveik tikras, kad Kristaus strėnų raištis paveiksle „Kristus ir Judas“ yra iš to dienraščio.

Įtapytos skiautės suteikia darbams taurų blausaus aukso švytėjimą, kitu atveju – sukrešėjusio kraujo raudonį.

Manau, tokios medžiagos tapybai pasirinkimas (ne tik sakralinės tematikos darbams) rodo ir tyrą dailininko agapę dienraščių redaktoriams. Juk leidėjai, kai stos prieš Rūstųjų Teisėją, galės apsiginti nurodydami, kad dirbo ir kilniam tikslui – tiekė žaliavą tauriems paveikslams.

Iš tikrųjų teisus buvo Justinas Mikutis sakydamas, kad literatūriškumas vaizduojamajame mene kartais būna gerai, kartais jis yra blogai literatūroje.

Per skulptūros mediumą

Nuo seno įpratęs, kad *stasiulevičiuose* nėra žmogaus figūros, tai priėmiau kaip nesvarstytiną dalyką – jis taip tapo, ir tiek, visi tapo savaip. Bet prieš metus atsitiktinai pamačiau jo nutapytą postudijinių laikų aktą – solidų realizmo stiliškos paveikslą, tačiau tas realizmas su kažkokiu keistu optiniu nuokrypiu.

Po to žmonės, regis, buvo evakuoti iš jo darbų. Net 1963 m. „Sukilėlio vestuvėse“ žmogaus figūra traktuojama pirmiausia kaip kompozicinis elementas.

Figūros į tapybą grįžo tik pastaraisiais dešimtmečiais, bet jau tapusios skulptūromis. Pažodžiui tai tinka

tapybiniam „Baroko skulptūrų“ ciklui. Tačiau ir „Kristaus kančios cikle“ kūnas traktuojamas skulptūriškai – tai nutapytos dar neiškaltų skulptūrų grupės. Ir nesvarbu, ar figūros plokščios, ar sumodeliuotos iš koliažinių draperijų.

Nelaikau atsitiktinumu, kad žmonės vaizduojami tik tiesiogiai krikščioniškos tematikos darbuose ir kad jie ten tapomi tik paversti skulptūromis. Dailininkas tarsi sako, kad tik simbolis – o skulptūra laikytina žmogaus simboliu – turi apibendrinimo galią ir padeda atskleisti tai, ko tiesiogiai neįmanoma išreikšti.

Opera aperta

Literatūroje Vilnių reflektavo visi, kas netingi. „Ištuštėjęs miestas ypač gražus, jo nedarko žmonių kūnai. Tasai grožis geometriškas ir slogus – taip ir dera labirintui. Žinai, kad sugebėsi jame pasislėpti. Čia tavo miestas, jauti visus jo užkaborius kaip savo rankas ir kojas, tu valdai šį labirintą.“

Geometriški Vilniaus *stasiulevičiai* taip pat yra be žmonių. Tačiau to priežastys diametraliai priešingos. Vytautas Vargalys nuvaikė žmones nuo pūvančio miesto kūno, kad šie netrukdytų niūriai juo mėgautis („glostai dvokiančias votis, nardini rankas į pūlius“), o Stasiulevičius Vilniuje nerodo žmonių todėl, kad jie dar tik laukiami jo paveiksle. Kažin ar dailininkas yra girdėjęs apie Umberto Eco *opera aperta* (atviro kūrinio) doktriną, tačiau nuosekliai jos laikosi. Scenografas teatre laisvas pavaizduoti bet ką, išskyrus vaidinimo aktorius. Aloyzo Stasiulevičiaus urbanistinis peizažas parengia vietą suvokėjui. Žvelgdamas į *stasiulevičių*, pats tampa paveikslo tąsa ir būtina jo dalimi.

Nekenktų panervinti dar labiau

Aloyzas Stasiulevičius yra itin visuomeniškas. Ne tik dabar, kai jau galima, bet nuo senų laikų. Jis buvo rakštis sovietiniams biurokratams, bandžiusiems „modernizuoti“ Vilniaus senamiestį, naikinti liaudies meną, cenzūroti tapybos trienas. Dabar jis garsiai reiškia savo nuomonę apie š. meną, Gugio statybas, kiša savo

Aloyzas STASIULEVIČIUS. Šv. Kristoforas. 1964

Aloyzas STASIULEVIČIUS. Sukilėlio vestuvės. 1963

Aloyzas STASIULEVIČIUS. *Vilniaus geto motyvas*. 1969

trigrašį visur – ne visada prašomas, ne visada laukiamas.

Socialinių kritikų šalyje tiek, kiek krepšinio žinovų, tuo nieko nenustebinsi. Tačiau Stasiulevičiaus kritinis nusiteikimas nokina ir neprastus kūrybinius vaisius. Vieną gražiausių, paslaptiškiausių (bent man) Vilniaus vaizdų jis sukūrė naudodamas dienraščiuose išspausdintų prostitučių skelbimų skiautes. Ypač vitališka, netikėtai optimistinė Marco Chagallo parafrazė „Kiaulės virš Vilniaus“ padaryta iš panašios, tik dar rūgštesnės medžiagos.

Tuo jis man primena kitą visuomenės kritiką, antraeilį antraeilio Italijos miesto politiką Dante Alighieri. Pralaimėjęs gvelfų vidaus kovose jis buvo ištremtas. Negalėdamas niekaip kitaip atsikeršyti politiniams oponentams, jis buvo tiesiog priverstas sukurti nekomfortišką literatūrinę vietą – Inferną, kur galėtų nublokšti savo priešus. Na, kartu jam dar teko sukurti ir literatūrinę italų kalbą, bet ko tik žmogus iš įsiūčio nepadarai...

Taip, dainius... Bet...

„Vilniaus miesto dainius...“ Ši tiesa apie Aloyzą Stasiulevičių kartojama taip dažnai, kad imi ir suklūsti. Iš tikrųjų, kai miestas tapomas beveik penkiasdešimt

metų ir padaryta šimtai eskizų, kai kurie iš jų įgyja ikonografinę vertę.

Nesiginčydamas, kad tapomas Vilnius, o ne Adis Abeba, vis dėlto pasakyčiau, kad tam tikru atžvilgiu tai visai nesvarbu. Vilnius tapytojui yra pirmiausia vargonai, kuriais jis groja savo sielos melodiją. Todėl man atrodo pertekliniai tiek samprotavimai apie jo tapybos muzikalumą, tiek ir paties tapytojo duoti muzikiniai paveikslų pavadinimai.

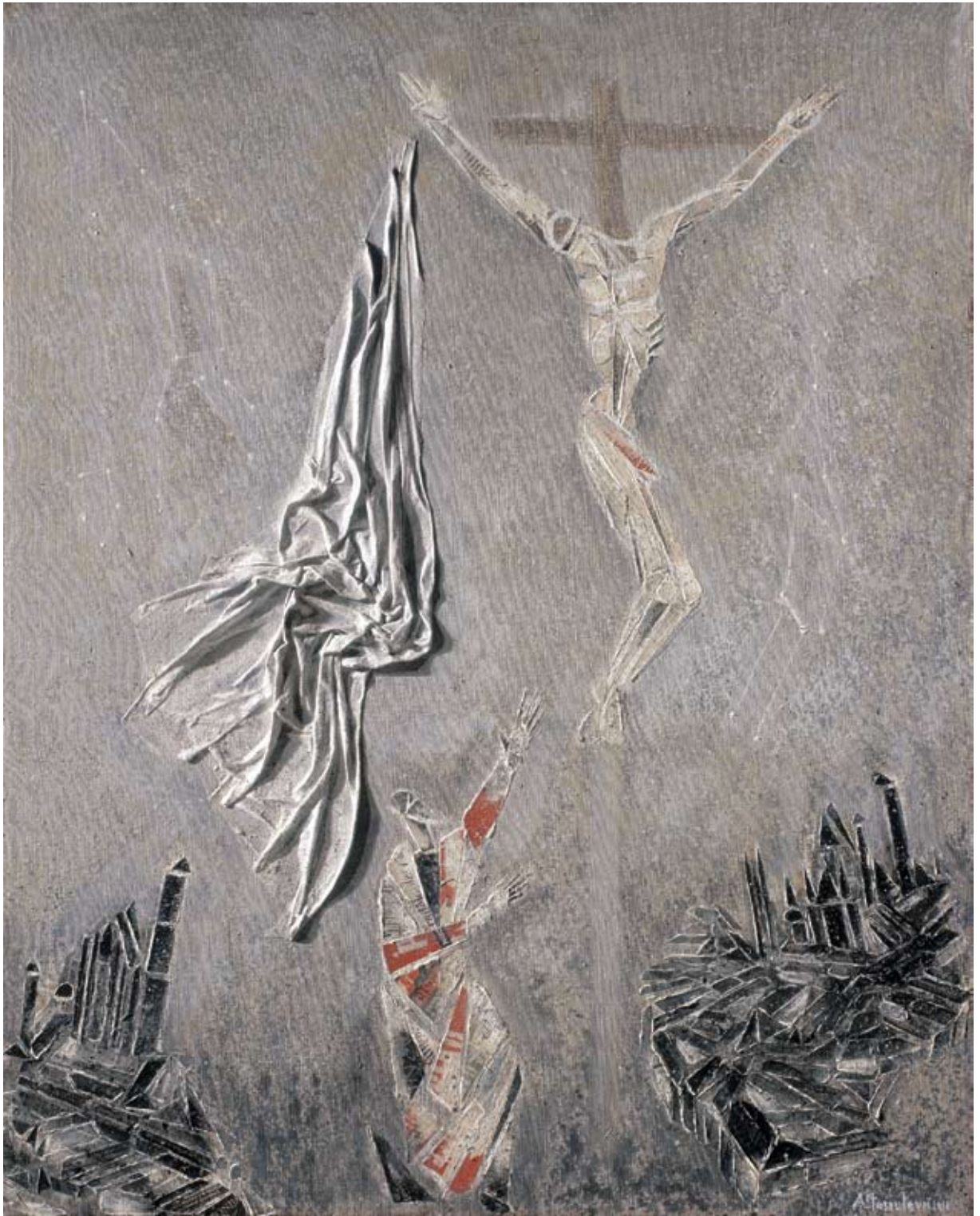
Ir taip akivaizdu, kad iš septynių laisvųjų menų Stasiulevičiui svarbesnė ne *trivium* retorika, bet *quadrivium ratio* – geometrija, aritmetika, astronomija ir muzika. Ritmika, besiskleidžianti ne laike, o erdvėje, yra imanentiška visiems, ne tik „urbanistiniams“ jo darbams, ir tai pabrėžti būtų nereikalingas pleonazmas, t. y. nesaikingumas. Daug svarbiau, kokia tos muzikalios ritmikos prasmė.

Pasaulis prasmę turi

Suprantama, Aloyzas Stasiulevičius yra krikščioniškas tapytojas. Turiu galvoje ne tematiką, o stojišką optimizmą, akivaizdų Vilniaus peizažuose. Ryškiausias jis ten, kur dramatišką koloritą, trapius tragizmo ženklus sutramdo griežta paveikslų tvarka. Matyti pasaulio purvą ir niekšybes, bet, nepaisant to, rinktis tikėjimą ir viltį yra pasaulėžiūrinė ir etinė krikščionio pozicija.

Todėl visiškai suprantama, kodėl „Kristaus kančios“ ciklo paveikslų (su vienintele išimtimi) koloritas toks šviesus, o figūros, nors pažeidžiamos, bet grakščios. Atpirkimas – džiaugsmingiausias žmonijos istorijos įvykis krikščioniui, kančia yra būtina Prisikėlimo sąlyga. Ir jeigu tame cikle dar nėra apibendrinamosios išvados, Prisikėlusio Kristaus siužeto, tai tik dėl įprastinės Aloyzo Stasiulevičiaus pagarbos suvokėjui – dailininkas pasitiki žiūrinčiojo sielos akimis.

Visuomenė atsidūrusi prie vertybių, tarp jų ir estietinių, perkainojimo slenksčio. Man atrodo, kad tylaus revoliucionieriaus Aloyzo Stasiulevičiaus, ilgus metus nerėksmingai ir neįkyriai teigusio pamatines žmogiškąsias tiesas, laikas būti suprastam ateina. ■

Aloyzas STASIULEVIČIUS. Kristus ir Judas. Iš ciklo „Kristaus kančios istorija“. 2000. Drobė, akrilas, koliažas; 100x80

Henrikas ČERAPAS. Iš ciklo Tamsioji mėnulio pusė.

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

PARODA EKSPROMTU

Henriko Čerapo „Kontracepcija“

Dailininkų motyvacija rengti savo parodas būna skirtinga. Vieni kone kasmet eksponuoja naujus darbus tarsi pagal iš anksto susidarytą veiklos planą, kiti jaučia pareigą prisitaikyti prie asmeninių sukakčių arba prie kokių nors kitų nei su kūrybos raida, nei su jos pokyčiais nesusijusių dalykų. Nemažai parodų būna skirtos numanomai baigtam idėjiniam, teminiam, vizualiniam etapui.

Henrikas Čerapas nutarė parodyti, ką pavyko sukurti ekstremaliomis (tiesa, menininkams asketams itin tinkamomis) sąlygomis – daugiau kaip šimtą metų veikusios, dabar tuščios, finansinių injekcijų ir renovacijos laukiančios ligoninės Bokšto g. palatose. Pernai rudenį ten kūrybinį prieglobstį rado laikina menininkų komuna. Dar neišsisklaidė į sienas įsigėręs vaistų kvapas ir liguista, dvi-prasmės „šlovės“ nuspalvinta buvusio venerinių ligų dispenserio „aura“, bet jiems tai visai netrukde, gal net sukėlė naujų idėjų, minčių ir nuojautų.

Parodą „Akademijos“ galerijoje Henrikas Čerapas ir jo studentas Algimantas Černiauskas įvardijo taip pat kontroversiškai – „Kontracepcija“. Pusiau su ironija, pusiau juokais Čerapas lyg teisindamasis aiškino, kad šiame žodyje yra užuomina į koncepciją, to ir turėtų užtekti, tačiau viskas ne taip paprasta. Ši deklaracija nėra parodos mentalinis pamatas, nes „Kontracepcijos“ tikslas – apsaugoti save ir visus kitus (t. y. žiūrovus) nuo savaip suprantamo „sorealizmo“ skverbties į sąmonę, pasąmonę ir t. t. „Sorealizmu“ Čerapas vadina „vaizduojamąją“, t. y. vaizdeliais ir fabula grįstą tapybą. Jis tuo bodisi, nes visai kitaip suvokia tapybos prigimtį ir prasmę, savo drobėse fiksuoja ne materialaus pasaulio vaizdinius, o stengiasi „pagauti“ emocijų, nuojautų, pasąmonės srauto, garsų, šviesos ir tamsos eterinius atspindžius.

Kai žiūriu į Čerapo paveikslus, dažnai pasijuntu taip, tarsi slapčiomis stebėčiau, kaip į būdraujančią sąmonę nevalingai prasiskverbia pasąmonės pliūpsniai, palikdami vos įžiūrimus punktyrus, ženklus, virptelėjimus, panašiai, kaip smegenų impulsai palieka žymenis encefalogramose.

Esame patyrę, kad muzikos melodija gali atgaivinti labai materialius prisiminimus, pojūčius, net vaizdus seniai praėjusių laikų, kai pirmą kartą tuos garsus išgirdome. Panašų išpūdį daro ir Čerapo tapybos darbai, atrodo, sugėrę ne tik pajautas, emocijas, pasąmonės blyksnius, bet ir garsus, dažniausiai *Pink Floyd* grupės dainų leitmotyvus.

Ne vienerius metus tapytojas eksploatavo „rūstybės“ ir neivilties pritivinkusią *asfalto ir betono* spalvinę gamą, atakuodamas drobę ne tik aliejiniiais dažais, bet ir bitumo sluoksniais.

Siekdamas keistis, o gal sugrįžti prie ankstyvajai kūrybai būdingos virpančios, vibruojančios pilkos spalvos niuansų, alijošių nostalgijos, dailininkas sukūrė ciklą „Tamsioji mėnulio pusė“ (*The Dark Side of The Moon*). Taip, beje, vadinosi ne vienam jo kartos menininkui atrodęs „kultinis“ *Pink Floyd* albumas. Apie muzikinius atminties restauravimo būdus užsiminiau ne šiaip sau. Čerapo 2009–2010 m. sukurtas ciklas tiesiog dega, liepsnoja, nes paveiksluose sąveikauja, kaunasi, šnekasi atviri raudonos spalvos pliūpsniai ir potėpiai, upeliais ar kapiliarais sutekantys į vientisą pulsuojančią kūną – paviršių, menamą „nematomąją Mėnulio pusę“, kurios neprivaloma vaizduoti nusėtos krateriais, mėnuliškai pilkos ar juodos, nes tai ne topografinis Mėnulio žemėlapis, o menininko pasaulio, minčių, slėpinių, atodūsių, net aša-

Parodos Kontracepcija fragmentas

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

rų slėniai ir krateriai. Čerapo kolega priminė, kad pagal optikos dėsnius pilkos ir raudonos spalvų giminystė yra neginčytina. Be abejo, juk nespalvotoje nuotraukoje raudona spalva pasidaro pilka...

Kodėl tiek daug raudonos ir jos niuansų? Kartais viskas susiklosto daug paprasčiau, negu atrodo tokio skaudaus raudonumo nustebintam ar net išgąsdintam žiūrovui. Tiesiog dailininko dirbtuvėje vieną dieną atsirado labai daug vieno atspalvio dažų, taigi aplinkybės pradėjo diktuoti savo sąlygas, juo labiau kad apleistos ligoninės pilkuma tokia pagavi, viską praryjanti, kad reikia kaip nors gelbėtis iš tos pilkumos, ko nors griebtis, pavyzdžiui, raudonų paveikslų.

Ekspromtu surengti parodą, įtariu, paskatino ir ne vieną menininką apimantis apmaudas, kad daugybė kūriniių taip ir lieka niekam neparodyti, išskyrus vieną kitą draugą,

tyliai kiūto sandėliukuose, palėpėse, pasmerkti lėtai žūčiai tarp dulkių ir pelėsių. Parodoje vietos atsirado ne tik naujausiam Henriko Čerapo ciklui „The Dark Side of The Moon“, bet ir ankstesniems objektams: „Mannerheimo linija“ (1995), „Haute Couture“ (1995). Grubiai tašytas „Mannerheimo linijos“ porėmis ar piktdžiugiškai ironiškos „Haute Couture“ stovylos taip pat byloja apie bodėjimąsi „vaizdavimu“, liudija rūstaus, vyriško mosto galią.

Retas kuris dėstytojas daro bendrą parodą su savo mokiniais. Henrikas Čerapas pakvietė Algimantą Černiauską eksponuoti kūriniius kartu, o mokinio neišgąsdino mokytojo autoriteto „metamas šešėlis“. Natūralu, kad tarp jų paveikslų esama šio tokio panašumo, bet kitokia spalvų gama, savitas mostas, detalės ir plastinės užuominos rodo, kad jaunasis dailininkas jau pradeda eiti savo keliu. ■

Mindaugas PELECKIS

SOCIALINIO AKTYVUMO ŠAUKLIAI KVAKERIAI JAU IR LIETUVOJE

Angliškas pavadinimas *Religious Society of Friends* (Religinė draugų organizacija) vargu ar daug kam pas mus būtų suprantamas. Jei pavadinime juos draugais, kaip jie save vadina, rizikuosime supainioti su netolimos praeities oficialiu kreipiniu arba „populiariausio“ pasaulyje seriale „Draugai“ herojais. O štai kitas šios organizacijos pavadinimas – įžeidžiamas žodis „kvakeriai“ mums iškart primena senąsias Jungtines Valstijas, archajiškus papročius ir dar daug visokių mitais apipintų dalykų.

Kvakerių tikėjimas lyginamas su universalistinėmis doktrinomis, *Naujosios minties* sąjūdžiu, iš kurio atsirado dabartiniai „sėkmės mokymai“. Kvakerius galima vadinti ir mistikais, nes jiems svarbiausia – vidinis tikėjimo pojūtis (tai primena, tarkime, islamo mistikus sufijus). Dabar pasaulyje yra apie 360 000 kvakerių.

Kas gi yra tasai prieš 350 metų – 1660-aisiais – Anglijoje atsiradęs, vėliau į Ameriką persikėlęs kvakerių sąjūdis, pagarsėjęs kaip socialiai itin aktyvi organizacija, nuo XVII a. kovojusi su vergija, pasisakanti už moterų, kalinių, homoseksualų teises, palaikanti gamtosaugos idėjas?

Apie tai kalbėjaisi su Vilniaus kvakerių grupės nariu, projektų vadybininku 38 metų Algirdu Davidavičium.

Tarp amišų ir Barclays banko

Pirmiausia būtų įdomu sužinoti, kas tie kvakeriai, kaip, kodėl ir kada jie atsirado?

Religinė bičiulių draugija, arba kvakeriai, kaip jie yra plačiau žinomi pasaulyje, atsirado Vidurio Anglijoje XVII a., smarkiųjų socialinių, politinių ir religinių pokyčių laikais. Per tą šimtmetį įvyko Anglijos revoliucija, buvo įvestas ir panaikintas Oliverio Cromwellio (1599–1658) protektoratas, bandyta labiau sunorminti anglikonybę. Pats

pavadinimas kvakeriai yra menkinamasis, reiškia „drebėtojai“ (*quakers*, iš angl. *to quake* – drebėti). Taip juos pavadino vienas to meto pasaulietinis teisėjas, mat draugijos įkūrėjas, batsiuovys, savamokslis pamokslininkas George'as Foxas (1624–1691), kai buvo teisiamas už nepagarbą Anglijos bažnyčiai, nes nenukeldavo kepurės nei prieš kunigą, nei bažnyčioje, paklausė, ar teisėjas nedrebąs nuo Dievo artumo čia ir dabar?

Tuo metu visi nepritariančys Anglijos bažnyčiai būdavo vienaip ar kitaip persekiojami ir apibendrintai vadinami „nesutinkančiais“ (angl. *dissenters*) arba „nepritampančiais“ (angl. *nonconformists*). Kvakeriai išsiskyrė iš kitų nonkonformistų tuo, kad visiškai nepripažino išorinių krikščioniškų apeigų ar sakramentų, o Šventojo Rašto nelaikė vieninteliu Apreiškimu ar išskirtiniu Dievo liudijimu. Apreiškimas, Foxo asmeniniu atradimu ir liudijimu, esąs nuolatinis ir tiesioginis kiekvienam, belieka į Jį įsiklausyti ir savo gyvenimu paliudyti. Vienas garsiausių Foxo posakių, išlikusių jo dienoraščiuose ir glumusių to meto aplinką, buvo toks: „Gali man sakyti, kad Jėzus sakė tą, o apaštalai – aną, tačiau ką tu pats man pasakysi?“

Nepasitikėdamas to meto krikščionių bažnyčių pamokslininkais ir mokymais, bandydamas suprasti, ką Šv. Raštas reiškia jo paties gyvenime, Foxas ilgai klajojo po Vidurio Anglijos lygumas ir meldėsi. Jis teigė tada ir atradęs „vidinį Kristų“ – kiekviename žmoguje esančią Dievo Šviesą ir Tiesą, prieinamą be tarpininkų. Tad belieka su džiaugsmu gyventi šį gyvenimą, atrandant Dievo pėdsakus kiekviename žmoguje ir į juos atsakant. Pradėti nuo savęs, nesidangstant išoriniais sakramentais, apeigomis, Šv. Raštu ir mokslingu jo aiškinimu. Tas tinka ir moterims, ir vaikams, ir net psichiniams ligoniams – visuose galime aptikti „kažką nuo Dievo“ (angl. *that of God in everyone*).

Už tokių įsitikinimų skelbimą maždaug iki XVIII a. vi-

durio kvakeriai buvo griežtai persekiojami, gauti valstybės pripažįstamą išsilavinimą, patekti į viešą tarnybą jiems buvo uždrausta įstatymu. Todėl besikuriant bendruomenė neturėjo kitos išeities, kaip imtis verslo – vertėsi amatais, anksti pradėjo pasitikėjimu ir sąžiningumu pagrįstą bankininkystę (į Lietuvą neseniai atėjęs *Barclays* bankas kadaise buvo įkurtas kvakerių) ir pan. XVII–XVIII a. vyko masinė emigracija į JAV. Britų kvakeris Williamas Pennas (1644–1718) įkūrė Pensilvanijos valstiją, kur prieglobsčių rado ir daugybė kitų nonkonformistų, pvz., Šveicarijos menonitai – amišai, iki šiol ten gyvenantys pagal XVIII a. buitį, be šiuolaikinių patogumų.

Draugijai visada ypač rūpėjo socialinis teisingumas ir taika. Ji nemažai nuveikė, kad būtų panaikinta afrikiečių ir kitų silpnesnių tautų vergovė anglosaksų valstybėse, įsteigė savą humaniško švietimo įstaigų tinklą, įrengė pirmus psichikos ligų gydymo humaniškais metodais, kai tokie ligoniniai nelaikomi „demonų apsisėtaisiais“, centrus ir kt.

1947 m. už pagalbą karo pabėgėliams ir nukentėjusiesiems draugija buvo apdovanota Nobelio taikos premija.

Pavadinimas Religinė bičiulių draugija paremtas Jono evangelijos 15:15 ištrauka: „Jau nebevadinu jūsų tarnais, nes tarnas nežino, ką veikia jo šeimnininkas. Jus aš draugais vadinu, nes jums viską paskelbiau, ką esu iš savo Tėvo girdėjęs.“ Žodis „religinė“ yra dėl savaime suprantamų priežasčių, o žodį „bičiuliai“ lietuvių kvakeriai pasirinko norėdami atsiriboti nuo formalaus sovietinių laikų kreipinio „draugas“, nuvertinusio socialinę šio žodžio reikšmę ir vertę. Draugija, o ne bažnyčia, vadinamės todėl, kad tikime – tikroji visuotinė Bažnyčia nėra institucija, pastatai, dogmos, raštai ir ritualai, o visų tikinčiųjų bendrija, tad Religinė bičiulių draugija yra tik dar vienas bandymas tai parodyti ir paliudyti.

Svarbus bruožas – paprastumas

Apie kvakerius žinome labai mažai, nebent tai, kad jie senoviškai, keistai rengiasi, yra uždari. Kokie iš tikrųjų yra kvakeriai?

Senoviški ir uždari yra tik literatūros aprašomi ar žiniasklaidos retkarčiais pavaizduojami kvakeriai. Po šimtą

metų trukusių persekiojimų jie iš tikrųjų kurį laiką gyveno gana uždari, skatino saviškius tuoktis tik bendruomenės viduje, kad jų „nesugadintų“ aplinkinis pasaulis. Tačiau jau XIX a. tas uždarumas išnyko – daugybėje socialinių sąjūdžių JAV, pvz., už vergovės panaikinimą, už moterų balso teisę, dalyvavo visuomeniškai labai aktyvūs kvakeriai – ir vyrai, ir moterys.

Dabar tik keletas šeimų JAV pagal savo supratimą, ką reiškia, kvakeriškai tariant, „paprastai gyventi“, rengiasi panašiai kaip amišai (tai tradicinė anglosaksų kaimiečių maždaug XIX a. apranga – vyrai dėvi paprastus rankų darbo drabužius be apykaklių, nešioja skrybėles, o moterys ryši kykus, vilki paprastas sukneles be puošmenų). Paprastumas yra svarbus visiems kvakeriams, tačiau dažniausiai kiekvienas pats sprendžia, ką tai reiškia, – kvakeriai gatvėje, išskyrus gal tik palyginti kuklesnius apdarus, nelabai kuo skiriasi nuo bet kurio kito praeivio.

Draugija yra atvira kiekvienam ir labai veikli (ypač anglosaksų kraštuose, pirmiausia Didžiojoje Britanijoje) bendruomenė, tačiau ji nesiekia savęs populiarinti, neverbuoja naujų narių, todėl ir šiuolaikinės žiniasklaidos nėra labai „matoma“.

Smarkiai skiriasi nuo kitų krikščionių

Kaip apibūdintumėte kvakerių tikėjimo esmę? Kuo Jūsų tikėjimas skiriasi nuo, tarkime, katalikų arba protestantų?

Mes tikime, kad Apreiškimas yra tam tikru mastu priimamas kiekvienam, kiekvienas gali pažinti Šviesą ir Tiesą, todėl jokio formalaus išpažinimo draugija nesiima. Kiekvieno iš mūsų uždavinys yra įsiklausyti, įsijausti, išsižiūrėti, apmąstyti ir visu savo gyvenimu kasdienybėje liudyti tą vidinę Šviesą ar bet kokį Dievo artumo pojūtį savyje ir kituose. Todėl mes neturime kunigų, manome, kad kiekvienas tikintis Dievą žmogus galėtų ir turėtų bent „šiek tiek“ būti kunigas, neturime išorinių sakramentų, mums rūpi „vidinis“ sakramentas – savyje atsigręžti į Dievą. Nemanome, kad Šventasis Raštas yra vienintelis ir išskirtinis Apreiškimas, nes Dievas apreiškia nuolat ir visur, ir kiekvienam. Kiekvienas žmogus ir visa Kūrinija yra Dievo šventovė, visas gyvenimas turi būti Dievo garbinimas. Štai kodėl pa-

grindiniai bendri Draugijos liudijimai yra Taikingumas, Nuoseklumas, Paprastumas ir Lygybė – juos pirmiausia ir stengiasi visu savimi nuolat praktiškai įkūnyti kiekvienas kvakeris.

Toks požiūris radikalčiai skiriasi nuo daugumos krikščionių tradicijų, todėl jie abejoja, ar kvakerius apskritai galima vadinti krikščionimis, nors mes patys dažniausiai save taip vadiname.

Maldos ir reikalų sueigos

Ar kvakeriai turi savo ritualus?

Neturime specifinės aprangos, tačiau paprastumo paprotys kviečia kiekvieną bičiulį rengtis apgalvotai paprastai, kad ir ką jo situacijoje ir gyvenime jam tai reikštų.

Draugijos, ypač europiečių, sueigose ritualų taip pat, galima sakyti, nėra. JAV esama bičiulių, labiau suartėjusių su vietos „bendruoju protestantizmu“, jie turi nuolatinis „pastorius“ (sueigų vedančiuosius), gieda giesmes, ne tik asmeniškai liudija, bet ir sako pamokslus, pagal tam tikrą tvarką skaito Šv. Raštą... Senosios Europos kvakeriai to nepraktikuoja.

Pagrindinė yra maldos sueiga (angl. *meeting for worship*) – visi kartu tyliai meldžiamės ir, jeigu jaučiame, kad privalome kažką balsu paliudyti, atsistojame ir tą pasakome, po to vėl sėdamės ir tylime. Didesnėse sueigose būna paskiriami vadinamieji „klerikai“ arba sekretoriai, kurie užrašo tokius liudijimus balsu. Maldos sueigos vyksta reguliariai – kartą ar kelis kartus per savaitę. Pagal narių pageidavimą gali būti skaitomas ir interpretuojamas Šventasis Raštas ar/ir bet kokie kiti svarbūs tekstai (pvz., kvakerių dienoraščiai, ištraukos iš kitų religijų tekstų ir pan.).

Reikalų sueigose (angl. *meeting for business*), kurios šaukiamos rečiau ir tik kai yra kokių nors „bendrų reikalų“, sprendžiame bendrijos praktinius klausimus, pvz., ką kartu veikti dėl to, kas visiems rūpi arba, kurio nors bičiulio manymu, gali rūpėti, tarkime, ar paremti viešai ir veiksmu Lietuvos gėjų eitynes Vilniuje, kaip tvarkyti sueigų patalpas ir kt. Sutarę paskiriame sueigos sekretorių ar „vedantįjį“, kuris praneša klausimus, o bičiuliai, turintys dėl to „rūpestį“ (angl. *concern* – konkrečią nuo-

monę, vertinimą, samprotavimą, veiklos viziją ir kt.), pasisako. Po kiekvieno pasisakymo apie minutę tylima, pasisakę asmenys nėra kritikuojami, svarstomos tik problemos ir jų sprendimo būdai. „Sprendimas“ yra tas pasisakymas (pasisakymai), kuriam pritaria visi susirinkusieji, tad, kol nepasiekiamas toks visuotinis sutarimas, kol neatsiranda „sueigos prasmė“ (angl. *sense of the meeting*), tol bendruomenės vardu niekas tuo klausimu nieko nedaro, nors gali ką nors daryti asmeniškai, pagal savo sąžinę.

Didesnes ir gausnes bendruomenes turinčiose šalyse yra vadinamosios Metinės sueigos (angl. *Yearly meeting*). Susirinkę kvakeriai meldžiasi ir sprendžia viso krašto bičiulių bendrus reikalus.

Kvakerybei taip pat įprasta manyti, kad visas Dievo mums skirtas laikas yra šventas, tad atskirų „savo“ švenčių kvakeriai nešvenčia, tikinčio kvakerio gyvenimas turįs būti nuolatinė pastanga. Mes galime džiaugtis ir švęsti kitų krikščionių šventes, tačiau laikome jas „išorinėmis“ ir nebūtinomis. Mums svarbu, kas kiekvieno iš mūsų gyvenime vyksta dabar ir nuolatos.

Nuvylė katalikų diegiamas „nevertumo“ pojūtis

Kaip Jūs asmeniškai susidūrėte su kvakeriais, kaip tapote vienas iš jų?

Būdamas jaunas atsivertėlis į katalikybę, atėjęs iš netikinčiųjų, agnostikų, nesidominčių religijos ar teologijos klausimais, aplinkos, ilgainiui supratau, kad nerandu sau vietos Lietuvos katalikų bažnyčioje. Mane labiausiai slėgė bendras moralinis nenuoseklumas (per mišias elgiamasi vienaip, gyvenime – visai kitaip), ilgai išliekantys ir stabdantys, neleidžiantys aktyviai gyventi bendros kaltės, atmieštos gėda (be aiškių priežasčių), nuojauta ir „nevertumo“ jausmas, kuriuos pajusdavau per katalikiškas apeigas ir bendraudamas su kitais katalikais.

Pradėjau ieškoti, kas galėtų išsklaidyti mano rūpesčius, padėtų gyventi prasmingiau ir nuosekliau, o gyvenimas taptų visapusiškesnis ir skaidresnis. Tuo metu kaip tik jau buvo atsiradęs internetas, jame radau keletą straipsnių apie George'ą Foxą ir kvakerybę. Tai man pasirodė artima,

aiškiai parodė, kad religingumas gali būti ir kitoks, labiau įprasminantis kasdienybę.

Po dešimties metų svarstymų ir tikrinimų, ar tai man tinka (tuo metu esu praktikavęs ir dzenbudizmą), tapau visiškai „įsitikinusiu“ (angl. *convinced*) kvakeriu. Susitikau su Skandinavijos ir Britanijos bičiuliais, lankiausi jų sueigose. Nutariau pakviesti visus besidominčius ir su tais, kuriems atrodė svarbu, įkūrėme bičiulių grupę Vilniuje. Šiuo metu esame neformali maldos grupė, mus lanko kitų Europos bičiulių sueigų atstovai. Formaliai dar nesame Draugijos nariai, tačiau kai kurie iš mūsų rimtai svarsto tokią galimybę.

Ar Lietuvoje daug kvakerių? Gal ketinate registruotis ir statyti savo maldos namus?

Kvakerių Lietuvoje nėra daug. Tai trijų žmonių grupė Kaune (anksčiau buvo 12, tačiau jaunesni emigravo į JAV arba į Britų salas), penki Vilniuje ir dar pora Klaipėdoje, beje, tai atvykėliai iš JAV. Statytis atskirų pastatų neplanuojame, nes maldos ir reikalų sueigoms užtenka paprastų kambarių su kėdėmis, be puošmenų, o šiltuoju metu tinka bet kokia atvira ir tylėsnė vieta gamtoje. Juo labiau nesitikiame, kad narių skaičius sparčiai didės.

Visose religijose įžvelgia nuolatinį Apreiškimą

Kaip suderinate XXI amžių ir radikalų senovinį krikščionišką tikėjimą?

Mes nemanome, kad tokį senovinį tikėjimą dabar yra labiau nepatogu praktikuoti negu Jėzaus laikais: esminės žmogaus problemos ir tada buvo, ir dabar yra panašios, tiesiog jos įgavo kitus pavidalus, daug ryškesnės, žinomesnės ir jų pasekmės. Jėzus atvėrė Dangaus Vartus kiekvienam, mokydamas, kad visoje Kūrinijoje – visame mūsų gyvenime ir pasaulyje, kuriame gyvename, – slypi Dangaus Karalystės sėklos ir durys į Ją. Šie laikai yra mums tinkamiausi tikėti ir pagal tą tikėjimą veikti, nes būtent dabar gyvename.

Kaip kvakeriai žiūri į civilizacijos išradimus, į kitas religijas? Ar tikrai esate tokie uždari, kad net galima jus vadinti sekta?

Priešingai, kvakeriai yra bendruomenė žmonių, kurie visiškai laisva valia apsisprendžia dalyvauti tylioje maldoje, liudyti ir gyventi pagal tuos liudijimus. Viskas paremta tarpusavio pasitikėjimu ir tikėjimu, kad kiekvienas turi kažką nuo Dievo. Į draugiją patekti formaliai (tapti bendruomenės nariu „pagal sąrašus“) gali kiekvienas norintis ir patvirtinantis keliems nariams ar bendruomenės sueigai, kad supranta, kas yra kvakeriai, kokie jų būdai melstis ir veikti.

Draugija nesisavina Tiesos monopolio, nes Tiesos negali išsemti joks žmogiškasis žinojimas ar supratimas, tad į kitas religijas žiūrime universalistiškai, peržengę krikščionims įprastus apsiribojimus, – islame, budizme, animistų papročiuose taip pat slypi nuolatinis Apreiškimas. Yra kvakerių, kurie, kalbėdami apie savo religinį patyrimą, nevartoja krikščioniškų sampratų ar vaizdinių. Tačiau dauguma draugijos narių sutaria, kad Apreiškimo veikimą, išskirtinį žmogaus suartėjimą su Dievu mums čia (Vakarų visuomenėse) pirmiausia paliudijo Jėzus iš Nazareto, todėl dauguma bičiulių vadina save krikščionimis.

Visi tie civilizacijos išradimai, kurie padeda kvakerių liudijimus ir tikėjimą įkūnyti kasdieniniame gyvenime, yra naudotini ir geri. Dauguma kvakerių gyvena šiuolaikiniame žmogui įprastą gyvenimą, nėra atsiriboję nuo vartotojo buities, tačiau draugija ir įpareigoja bičiulius atsargiai naudotis civilizacijos pasiekimais, atsakingai vartoti rinkos siūlomas paslaugas ir prekes – nepirkti tų, kurios pagamintos ar teikiamos naudojantis priverstiniu darbu, žalojant žmones ar darant aiškia, žinomą žalą gamtai.

Britanijos kvakeriai ne tik prisidėjo prie *GreenPeace* ir *FairTrade* organizacijų įkūrimo, bet ir labai palaiko jų veiklą. Daug kas iš pasaulio kvakerių bendruomenės domisi ekologiniu, savaime atsikuriančiu ir prieš ateities kartas atsakingu ūkininkavimu.

Draugija anksčiau kiek kreivokai žiūrėdavo į vaizduojamuosius (tačiau ne dekoratyvinius, kiek leido gyvensenos minimalizmas) menus, ypač į teatrą, tačiau dabar požiūris jau pasikeitęs. Kvakeriai visada labai rūpinasi visapusišku išsilavinimu, pritaria gamtamoksliniams tyrimams (keletas mokslininkų Nobelio premijos laureatų yra praktikuojuojantys kvakeriai).

Dėkoju už pokalbį.

Liudas TRUSKA

ILGAS KELIAS Į VILNIŲ

Vilniaus reikšmė lietuvių istorijoje didesnė negu Varšuvos – lenkų, Minsko – baltarusių, Kijevo – ukrainiečių ar Maskvos – rusų. Užsieniečiai tai pastebi geriau negu mes patys. Timothy Snyderis į Lietuvos valstybės atsikūrimą XX a. žvelgia per Vilniaus politinės priklausomybės prizmę¹.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atgimusi lietuvių tauta užsibrėžė uždavinį – atkurti valstybę su sostine Vilniumi (o nuo Pirmojo pasaulinio karo pradžios – ir su Klaipėdos uostu). Įsitvirtinti Vilniuje buvo gal net sunkiau, negu sukurti valstybę. Juk istorinėje sostinėje lietuvių buvo tik saujelė, o riba tarp lietuviškai ir slaviškai (dažniausiai „po prostu“ – baltarusių ir lenkų kalbų mišiniu) kalbančių gyventojų, kaip daugiaamžės polonizacijos padarinys, jau buvo gerokai pasislinkusi į vakarus nuo Vilniaus ir Trakų². Vilnius ir jo kraštas buvo kur kas labiau lenkiškas, žydiškas, rusiškas, net baltarusiškas negu lietuviškas. Todėl, siekdami Vilniaus, lietuviai negalėjo remtis per Pirmąjį pasaulinį karą labai išpopuliarėjusia tautų apsisprendimo teise. Po karo vykstant ginčams su Lenkija, lietuviai atmetė Vakarų valstybių siūlytą plebiscito Vilniaus krašte idėją ir rėmėsi istorine teise.

1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Vilniuje buvo 138, 6 tūkst. gyventojų (be kariuomenės), kurie pagal gimtąją kalbą skirstėsi³: 61,0 tūkst. (44,0 %) – žydai, 46,6 tūkst. (33,6 %) – lenkai, 20,1 tūkst. (14,6 %) – rusai, 5,4 tūkst. (3,9 %) – baltaru-

siai, 2,9 tūkst. (2,1 %) – lietuviai, 2,0 tūkst. (1,4 %) – vokiečiai, 0,6 tūkst. (0,4 %) – kiti.

O tarp beveik 3 tūkst. Trakų gyventojų lietuvių buvo tik 10! Iš 1,9 tūkst. savaveiksmių (turėjusių užsiėmimą) Vilniaus lietuvių 10 buvo dvasininkų, 41 dirbo valdžios įstaigose ir policijoje, 32 – švietimo ir auklėjimo sferoje, 6 – mokslo, literatūros ir meno įstaigose, 24 – sveikatos apsaugos sistemoje, 289 – pramonėje arba vertėsi amatais, 77 – transporto ir ryšių sferoje, 2 – kredito, 90 – prekybos ir visuomeninio maitinimo įstaigose, o daugiausia – net 784 (41 %) buvo padieniai darbininkai, tarnai ir tarnaitės⁴.

Maždaug tokia pati Vilniaus gyventojų tautinė sudėtis išliko ir XX a. pradžioje. 1909 m. tarp 205,2 tūkst. Vilniaus (kartu su 7,3 tūkst. gyventojų turėjusia Naująja Vilnia) gyventojų lenkų buvo 77,5 tūkst. (37,7 %), žydų – 75,5 tūkst. (36,8 %), rusų (kartu su baltarusiais) – 37,3 tūkst. (18,3 %), lietuvių – 2,5 tūkst. (1,2 %).⁵ 1912 m. tarp 5,6 tūkst. Vilniaus prekybininkų lietuvių buvo 101, o tarp 824 pramoninkų – tik 9, visi smulkūs, samdę vos po kelis darbininkus.⁶

1913 m. miesto valdžiai pavaldi komisija nekilnojamojo turto apmokestinimo reikalu surinko duomenis apie pastatus ir pajamas iš jų. Pagal šį šaltinį Vilniuje (be priemiesčių) buvo 5653 nuosavybės vienetai, kuriuos sudarė 10 680 gyvenamųjų namų ir 6955 negyvenamieji pastatai. Jie priklausė:

Savininkų tautybė	Nuosavybės vienetai		Metinės pajamos	
	skaičius	%	tūkst. rb.	%
Lenkai	2745	48,6	2943,9	39,4
Žydai	1547	21,4	2889,6	38,6
Rusai (kartu su baltarusiais)	751	13,3	715,3	9,6
Lietuviai	55	1,0	44,8	0,6
Kiti	0	2,9	827,2	11,8
Valdžia, Bažnyčia ir visuom. institucijos	393	6,8		
Iš viso:	5653	100,0	7420,8	100,0

3382 gyvenamieji Vilniaus namai buvo mūriniai, 7053 (66 %) – mediniai, o 243 – mišrūs. Net 79,2 proc. gyvenamųjų namų buvo vienaaukščiai, 13,4 proc. – dviaukščiai, 7,4 proc. – triaukščiai ir aukštesni. Visuose namuose buvo 35,7 tūkst. butų, kurių 71,4 proc. buvo 1–2 kambarių, 24,9 proc. – 3–5 kambarių, 3,7 proc. – 6 ir daugiau kambarių. „Vilnius yra medinis, vienaaukštis su menka pramone, neturtingas miestas“, – apibendrinu šiuos duomenis *Przegląd Wileński* žurnalistas.⁷

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vilniuje lietuvių buvo kur kas mažiau negu Rygoje, Liepojoje, Peterburge ar Čikagoje.⁸ Vytauto Merkio teigimu, Vilniuje buvo plėtojamos pusiau amatininkiško pobūdžio pramonės šakos, reikalavusios tam tikros kvalifikacijos.⁹ Jos neturėję lietuviai kaimiečiai darbo ieškojo Liepojoje, Rygoje, Peterburge, o ypač Šiaurės Amerikoje, į kurią XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje emigravo daugiau kaip pusė milijono lietuvių. Ten buvo didesnis ir darbo užmokestis. O į Vilnių gyventi kėlėsi daugiausia žydai ir lenkai – Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos miestelių amatininkai, šio regiono valstiečiai.

Nepaisant to, XX a. pradžioje Vilnius tapo svarbiausiu lietuvių kultūrinio, visuomeninio ir politinio gyvenimo centru. Jame telkėsi negausi to meto lietuvių inteligentija: Petras, Jonas ir Antanas Vileišiai, Felicija ir Jonas Bortkevičiai, Andrius Domaševičius, Povilas Višinskis, Antanas Smetona (nuo 1902 m.), Jonas Basanavičius (nuo 1905 m.). Ilgiau ar trumpiau Vilniuje gyveno Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Jonas Jablonskis, kun. Juozas Tumas-Vaižgantas ir kt. Vilniuje

pradėjo eiti pirmasis lietuvių dienraštis *Vilniaus žinios* (1905 m.), buvo įsteigta pirmoji lietuviška spaustuvė, pirmasis lietuviškas knygynas. 1905 m. gruodžio 4–5 d. čia įvyko pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas (Didysis Vilniaus Seimas), o 1917 m. rugsėjį posėdžiavo Lietuvių konferencija, išrinkusi Lietuvos Tarybą, kuri 1918 m. vasario 16 d. paskelbė šalies nepriklausomybę. Vilniuje pradėta kurti Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios įstaigas, sudaryta pirmoji Vyriausybė, paskelbta pirmoji Konstitucija.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, Vilniuje buvo daugvaldystė: svarbiausia valdžia vis dar buvo vokiečių rankose, bet jau veikė Lietuvos Taryba, susibūrė komunistinė Vilniaus darbininkų deputatų taryba, organizavosi lenkų legionai. 1919–1920 m. miestas ėjo iš rankų į rankas. 1919 m. sausio 1 d. iš Vilniaus pasitraukus vokiečiams ir Lietuvos vyriausybei (miesto komendanto pareigas ėjęs Kazys Škirpa dar spėjo Gedimino pilies bokšte iškelti lietuviškąją trispalvę), mieste įsigalėjo lenkų valdžia. Tačiau jau sausio 5 d. Vilnių užėmė Rusijos Raudonoji armija, paskui besitraukiančią vokiečių kariuomenę slinkusi į vakarus daryti „pasaulinės revoliucijos“. Jos priedangoje daugiau kaip 3 mėnesius mieste šeiminkavo Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujama komunistinė Lietuvos liaudies komisarų taryba. 1919 m. balandžio 21 d. Vilnių užėmė prieš Rusiją kariavusios Lenkijos kariuomenė. Tačiau 1920 m. vasarą, perėjusi į kontrpuolimą, liepos 14 d. Vilnių vėl užėmė Raudonoji armija. Vykdamas 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje pasirašytą Taikos

sutartį, pagal kurią Rusija pripažino Lietuvai Vilnių ir jo kraštą (Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Ašmenos ir Lydos apskritis), rugpjūčio 26 d. raudonarmiečiai pasitraukė iš Vilniaus, jo administravimą perdavę Lietuvos vyriausybei.

Tektų sutikti su istoriku Alfredu Sennu, kad „stebuklas prie Vyslos“ (lenkų pergalė prieš RA dalinius prie Varšuvos) išgelbėjo Lietuvos nepriklausomybę, tačiau

kainavo lietuviams sostinę. Sulaužę 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose pasirašytą Lenkijos ir Lietuvos sutartį, lenkai jau po dviejų dienų užgrobė Vilnių¹⁰.

Atplėštas nuo Lietuvos, jis tapo Lenkijos užkampiu. Mieste nevyko statybos, merdėjo pramonė. Kaip rodo lentelė, 1931 m. pabaigoje Vilnius turėjo gyventojų mažiau negu prieš Pirmąjį pasaulinį karą (1909 m. jų buvo 205,2 tūkst.).

Tautybė	1931 XII 9		1944 XI 30		1959 I 15		1989 I		2001 IV 6	
	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%	tūkst.	%
Lietuviai	1,6	0,8	8,0	7,5	79,4	33,6	291,5	50,5	318,5	57,8
Lenkai	128,6	65,9	85,0	79,7	47,2	20,0	108,2	18,8	104,4	18,7
Rusai	7,4	3,8	8,9	8,4	69,4	29,5	116,6	20,2	77,7	14,0
Baltarusiai	1,7	0,9	2,1	2,0	14,7	6,5	30,3	5,3	22,5	4,0
Ukrainiečiai	...	...	0,5	0,4	6,6	2,8	11,5	2,0	7,2	1,3
Žydai	54,6	28,0	1,7	1,6	16,3	7,0	9,1	1,6	2,8	0,5
Kiti	1,2	0,6	0,4	0,4	2,5	0,6	9,5	1,6	20,8*	3,7
Iš viso	195,1	100,0	106,6	100,0	236,1	100,0	576,7	100,0	553,9	100,0

*Išskaičiuota 15,5 tūkst. gyventojų, kurie savo tautybės nenurodė

Šaltiniai: Rocznik statystyczny Wilna. 1938. Wilno, 1939; 1944 m. pabaigos SSRS NKVD pasų skyriaus duomenys apie gyventojų registraciją // LYA, VRM, V-102, ap. 1, b. 1. l. 1–27; 1959 m. visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys. Lietuvos TSR miestai ir regionai. V., 1962; 1989 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. V., 1991; Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą (2001). V., 2002.

Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio politikos, viso jos gyvenimo tarpukariu nesuprasime, jei ignoruosime faktą, kad svarbiausias tautos tikslas buvo atgauti Vilnių. Visose šalies Konstitucijose buvo straipsnis, kad LR sostinė yra Vilnius (Kaunas – laikinoji sostinė). Lietuva buvo vienintelė šalis be sostinės. 1923–1925 m. veikė masiškiausia šalyje Vilniui vaduoti sąjunga (VVS), turėjusi 30 tūkst. tikrųjų narių ir 600 tūkst. narių rėmėjų, leidusi žurnalą *Mūsų Vilnius* ir finansiskai rėmusi Vilnijos lietuvių veiklą. VVS šūktai – „O, Vilniaus nepamiršk, lietuvi!“ ir „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ tapo tautos ir visos šalies visuomenės šūktais. Spalio 9-ąją – Vilniaus gedulo dieną – vidurdienį minutei būdavo nutraukiamas darbas visose įmonėse ir įstaigose, sustabdomas transportas, apmirdavo visas gyvenimas.

Vienu klausimu – Vilniaus – lietuvių buvo vieningi. Turbūt nebuvo lietuvių poeto, kuris nebūtų paskyręs bent posmo Vilniui:

*O, Vilniaus neužmiršk, lietuvi!
Čia ne tiktai kad praeitis,
Čia tavo irgi ateitis!
Čia kova vedama už būvį!
(Maironis)*

*Vėliavos iškeltos plakas!
Renkas vyrai, žygis bus.
Už kalnų – karalių takas –
Vilnius vėl priglaus pulkus!
(Faustas Kirša)*

*Kad krūtinėje plazdėtų
Mano Lietuva,
O ant kalno Gedimino –
Mūsų vėliava.*
(Salomėja Nėris)

*O kai aš užaugsiu, tai narsiai kariausiu,
Gedimino kalne vėliavą iškelsiu.*
(Liaudies daina?)

Vilnius buvo užvaldęs plačiausių gyventojų sluoksnių, visos tautos sąmonę. Didysis tautos atgimimo dainius Maironis šaukė:

*Prakeiktas amžių amžiais
To lietuvio vardas,
Kurs Vilniaus kada nors išsižadėt išdrįstų!*

Vilnius lietuviams buvo tas pats kas žydams – Jeruzalė, vengrams – Transilvanija ar serbams – Kosovas. Beje, nostalgiją Vilniui jaučia ir lenkai, ir žydai, ir baltarusiai.¹¹

Petras Vaičiūnas rašė:

*Ei, pasauli, būki rimtas ir teisingas:
Mes be Vilniaus nenurimsim!*

Tačiau pasaulis buvo kurčias. Visos Europos ir pasaulio valstybės, net tarptautinės organizacijos pripažino Vilnių Lenkijai (Tautų Sąjunga 1923 m. vasario 3 d., o Ambasadorių Konferencija tų pat metų kovo 15 d.). Lietuvos bandymai iš naujo kelti Vilniaus klausimą Tautų Sąjungoje Vakarų valstybėms kėlė alergiją. Aukštas Prancūzijos diplomatas Ch. Seydoux, 1926 m. rudenį Lietuvos užsienio reikalų ministruui pasiskundus dėl pažeistų Lietuvos teisių į Vilnių, tėškė: „Džiaukitės, kad dar jums iš viso leidžiame gyventi, ir nekalbėkite apie reikalavimus. Jeigu ir toliau ardysite taiką Europoje, šita galimybė gali būti iš jūsų atimta. Palikite ramybėje Tautų Sąjungą.“¹² Tas pats prancūzų diplomatas buvo sakęs, kad Lietuva pavojingai žaidžia su ugnimi.

Lietuvos politikų, nusivylusių Vakarų valstybėmis, kuriuos lietuvių ir lenkų konflikte rėmė Varšuvą, žvilgsnis

nukrypo į Vokietiją ir į Rusiją, ypač į rytinę kaimynę, kuri buvo ginčijamos teritorijos suzerenas iki Pirmojo pasaulinio karo, be to, Lietuvos priešo priešas, ir kuri vienintelė rėmė Lietuvos kovą už Vilnių. „Kieno padedami mes galėtume atgauti Vilnių?“ – 1924 m. klausė Smetona ir atsakė: „Nė Ambasadorių Konferencijoje, nė Tautų Sąjungoje Vilniaus klausimas nebegali iš naujo kilti mums palankia prasme [...]. Vilniaus klausimas tegali iškilti tik per Rusiją [...]. Rusai gali arba karu, arba įstoję į Tautų Sąjungą pareikalauti Lenkijos sienų revizijos.“ Todėl, tautininkų vado nuomone, „reikalinga Lietuvai tam tikra reali politikos orientacija Rusijos linkui“¹³. Dar atviresnis buvo kitas tautininkų atstovas Augustinas Voldemaras, tvirtinęs, kad „kelias į Vilnių eina per Maskvą“. Pakreipkime valstybės vairą į Rusijos pusę, – 1924 m. pradžioje kvietė pirmasis Lietuvių tautininkų sąjungos pirmininkas, Lietuvos šaulių sąjungos pirmininkas Vincas Krėvė-Mickevičius, – nes tik su jąja susitarę apginsime Klaipėdą [*ją Lietuva atsiėmė 1923 m. pradžioje – L. T.*] ir atgausime Vilnių¹⁴.

Prorusiškoji (prosovietinė) užsienio politikos orientacija buvo būdinga visoms be išimties politinėms šalies jėgoms. Labai naudinga Lietuvai 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartis su Rusija buvo pasirašyta daugiausia Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų (nuo 1922 m. – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga) ir Lietuvos socialdemokratų partijos pastangomis. 1925 m. rudenį derybas su Sovietų Sąjunga dėl Nepuolimo sutarties, patvirtinusios Vilniaus priklausomybę Lietuvai, pasirašymo pradėjo krikščionių demokratų vyriausybė, o užbaigė ir sutartį pasirašė Kazio Griniaus ir Mykolo Sleževičiaus vyriausybė, sudaryta 1926 m. gegužę, valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams laimėjus Seimo rinkimus¹⁵. 1931 ir 1934 m. ši Nepuolimo sutartis buvo pratęsta, Lietuvą valdant tautininkams¹⁶.

Kritiškais momentais Sovietų Sąjunga paremdavo Lietuvą. 1923 m. balandžio 5 d. nota Maskva pareiškė savo nepritarimą Tautų Sąjungos ir Ambasadorių Konferencijos nutarimams priskirti Vilnių ir jo kraštą Lenkijai¹⁷. 1927 m. rudenį labai paaštrėjus Lietuvos santykiams su Lenkija ir kilus lenkų „žygio į Kauną“ pavojui, SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras Georgijus Čičerinas lapkričio 21 d. įspėjo Lenkijos pasiuntinį Maskvoje, kad agresija prieš Lietuvą būtų laikoma pirmuoju Sovietų Sąjungos užpuolimo

etapu, o po kelių dienų Lenkijai buvo įteikta oficiali SSRS nota¹⁸. Sovietų Sąjunga parėmė Lietuvą ir 1938 m. kovo mėnesį. Pradinis Lenkijos ultimatumo Lietuvos vyriausybei variantas reikalavo, kad Lietuva oficialiai atsisakytų Vilniaus (pašalintų iš Konstitucijos straipsnį, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė). Tik spaudžiama Maskvos, Paryžiaus ir Londono, Lenkijos vyriausybė apsiribojo reikalavimu užmegzti diplomatinis santykius¹⁹.

Atrodo, Alfonsas Eidintas yra sakęs, kad, jei ne 1940 m. okupacija, tai Rusiją (Sovietų Sąjungą) būtų galima laikyti geriausiu tarpukario Lietuvos kaimynu („broliai“ latviai plaukė Lenkijos politikos farvateryje)²⁰.

Kodėl „socializmo šalis“ rėmė „buržuazinę“ Lietuvą? Politikoje, kaip žinome, nėra nei simpatijų, nei antipatijų, yra tik interesai. Pagrindinė ir, matyt, vienintelė Maskvos paramos Lietuvos Respublikai priežastis – jos suinteresuotumas, kad nebūtų sureguliuotas Lietuvos ir Lenkijos konfliktas, nes jis trukdė sudaryti Lenkijos vadovaujamą antisovietinį Rytų Europos valstybių bloką. Trečiajame dešimtmetyje Maskvos planuose Lietuvai buvo skiriamas dar ir „tilto“ į Vokietiją vaidmuo²¹.

Smetonai, kaip įžvalgiam politikui, be abejo, kėlė nerimą vienpusė užsienio politikos orientacija, jos priklausymas nuo Maskvos. Tokias Prezidento abejones, tam tikrą jo svyravimą išreiškė Stasio Lozoraičio, „realisto“, „profesionalo“, kuris, pasak Vytauto Žalio, „pasiūlė naują Lietuvos užsienio politikos koncepciją“, paskyrimas 1934 m. vasarą užsienio reikalų ministru. Lozoraičio „naujų kursą“ nuskaidė šūkis: „Nepriklausomybė svarbiau už Vilnių!“²², t. y. išsižadant Vilniaus, reikia normalizuoti santykius su Lenkija ir kartu su ja bandyti atsispirti bendriems abiejų šalių priešams – į Klaipėdą besikėsiančiai Vokietijai ir Sovietų Sąjungai. Didžiausia Lozoraičio klaida ta, kad jis neįvertino Vilniaus reikšmės lietuvių sąmonėje. Šūkis „Nepriklausomybė svarbiau už Vilnių!“ neįveikė šūkio „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ Todėl Lozoraičio „naujasis kursas“ buvo tik epizodas tradicinėje – antilenkiškoje ir prosovietinėje – Lietuvos politikoje.

Smetona pasirodė esąs įžvalgesnis strategas ir geresnis psichologas negu naujasis jo užsienio reikalų ministras. 1936 m. kovo 24 d., t. y. pačiame neviešų derybų su Varšuva įkarštyje, savo paskaitoje „Apie lietuvių tautą ir jos

paskirtį“ Prezidentas išdėstė dvi principines nuostatas: 1) „Užmegzti Lietuvai santykius su Lenkija bet kuria kaina, kad ir išsižadant Vilniaus, būtų neišmintinga ir pavojinga“, nes tam pasipriešintų lietuvių tauta; 2) „Mažai tautai, sprendžiant gyvybinius reikalus, reikia išlaukti tinkamo meto ir turėti užtarėją, kuris turėtų interesą padėti.“²³

„Lietuva tol bus gyva, kol eis Vilniaus keliu. Vilniaus išsižadėjusi, niekam ji nebus reikalinga – nei sau patiems, nei pasauliui, ir bus kaimynų išdraskyta ir praryta“, – ar ne pranašiškas buvo šis Mykolo Biržiškos numatymas?²⁴

Kai 1938 m. kovo 17 d. Lietuva priėmė Lenkijos ultimatumą, ir valstybė, ir tauta patyrė pažeminimą. Nors Varšuvos reikalavimuose Vilnius nebuvo minimas²⁵, o 1938 m. gegužės 12 d. įsigaliojusioje naujojoje šalies Konstitucijoje liko straipsnis, kad Vilnius – Lietuvos sostinė, tačiau visuomenė ultimatumo priėmimą pagrįstai suvokė kaip Vilniaus išsižadėjimą. Tuo labiau kad rudenį vyriausybė uždarė Vilniaus vadavimo sąjungą ir Vilniaus fondą. Nustojo eiti žurnalas *Mūsų Vilnius*, o iš žiniasklaidos dingo šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ ir daina „Į Vilnių, į Vilnių...“ 1938 m. spalio 9-ąją pirmą kartą oficialiai nebuvo minima Vilniaus gedulo diena. Spalio 8 d. laikraščių ir žurnalų redaktoriams buvo įsakyta „reikšti kuo didžiausio santūrumo svarstant Vilniaus krašto reikalus [...], vengti bet kokių komentarų, kuriuose pasireikštų užgauliojimų ar keršto tendencija, o taip pat teritorinio statuso revizijos reikalavimai“²⁶. 1939 m. sausio 25 d. Kaunas ir Varšuva susitarė dėl Lenkijos konsulato Klaipėdoje, o Lietuvos – Vilniuje atidarymo²⁷. O juk savam, nors jis ir užgrobtas, kraštui konsulas neskiriamas.

Kapituliacija Lenkijai buvo politinės ir moralinės krizės šalyje pradžia. „Dabartinio režimo vyriausybė atvedė užsienio politiką prie katastrofos, o kraštą įstūmė į depresiją, pesimizmą ir apatišką nesidomėjimą tautos ir valstybės reikalais, – buvo rašoma nelegaliame gruodžio 10 d. Vytauto Didžiojo universiteto studentų atsišaukime. – Vilnių ir Klaipėdą [joje siautėjo vietiniai naciai, užgaulioję ir net mušę gatvėse lietuvius – L.T.] prisiminęs, lietuvis pergyvena gėdą. Tauta be garbės gyventi negali.“²⁸ Kauno gatvėse karininkai nedrįso žiūrėti praeiviams į akis. Prasidėjusią krizę gilino tolesnė kapituliacijų grandinė, atvedusi šalį į gėdingąją 1940 m. birželio 15-ąją, lėmusią beprasmišką ir

net nusikalstamą kraujo liejimą 1941 m. vasarą ir pokario metais.

Jokia kita valstybė per tokį trumpą laiką nepatyrė tiek daug išbandymų, likimo smūgių kaip Lietuva 4-ojo dešimtmėčio pabaigoje.

1939 m. rugpjūčio 23 d. kartu su Nepuolimo sutartimi pasirašytame slaptajame protokole Vokietija ir SSRS pripažino Lietuvos interesus Vilniaus krašte²⁹. Ar tai reiškia, kad lietuviai už Vilniaus atgavimą turi būti dėkingi Molotovo–Ribbentropo paktui? Ne, nes 1939 m. rugpjūčio 23 d. dokumente buvo pakartota tai, dėl ko Lietuva susitarė su Maskva jau prieš 19 metų.

Ir karo išvakarėse, ir jam prasidėjus, Berlynas ne kartą siūlė Lietuvai atsiimti Vilnių, tačiau Lietuvos vyriausybė, pritariant ir opozicijai, paskelbė šalies neutralumą.

Didelį spaudimą Lietuvai, kad ji neitų į Vilnių, darė Prancūzija ir Anglija. Britų pasiuntinys Kaune Thomas Prestonas netgi turėjo parengtą karo paskelbimo Lietuvai notą³⁰. Ta pačia kryptimi, tačiau dėl kitų priežasčių, veikė ir SSRS atstovas Nikolajus Pozdniakovas, pataręs Lietuvos užsienio reikalų ministerijos vadovams „nekišti pirštų tarp durų“. Rugsėjo 5 d. Jono Černiaus vyriausybė nutarė jokiomis aplinkybėmis nesiųsti kariuomenės į Vilnių³¹.

Žygio į Vilnių šalininkai buvo voldemarininkai, radikalieji tautininkai, o ypač Lietuvos pasiuntinys Berlyne Kazys Škirpa.

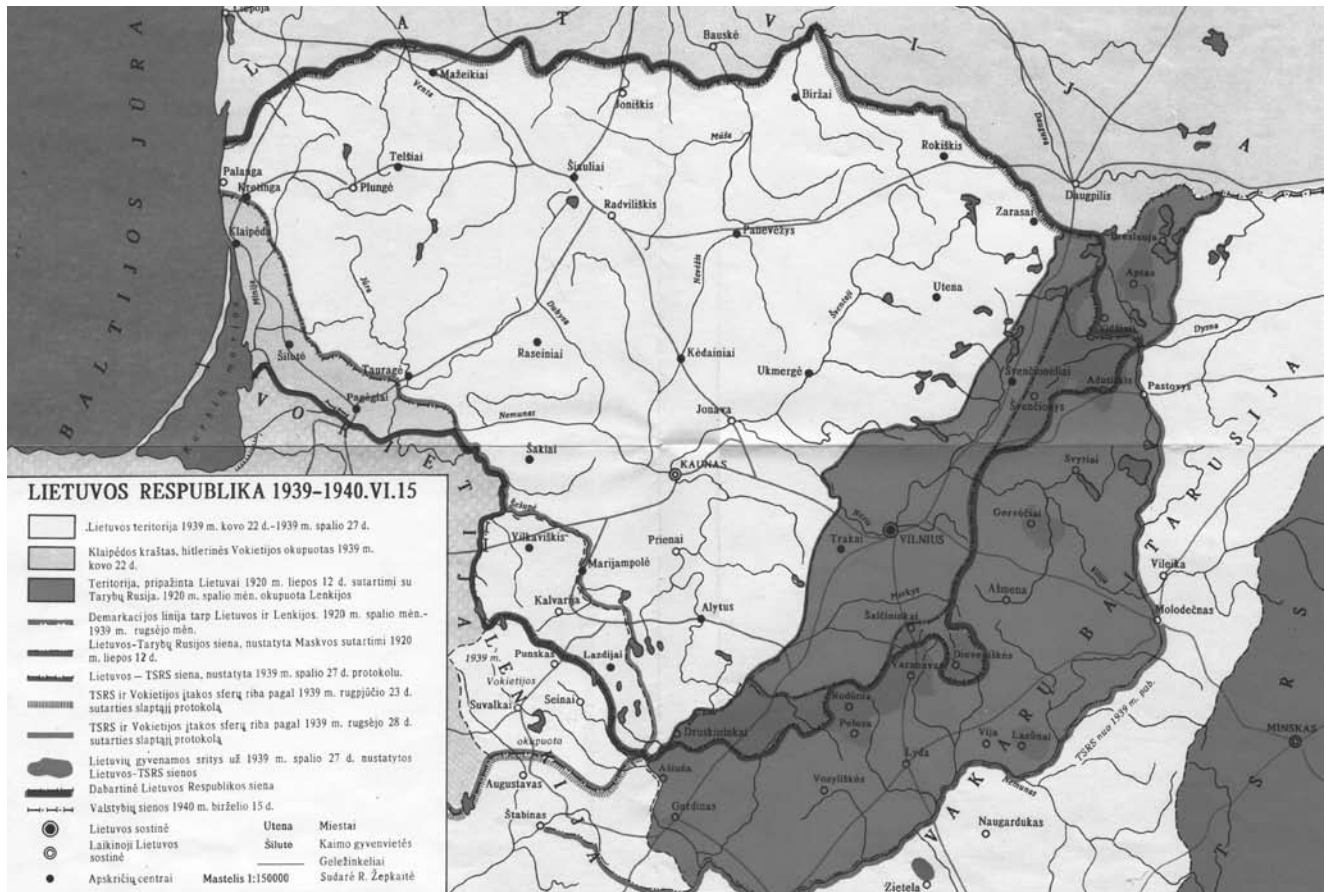
Pasak politinės policijos pranešimų, nuostata, kad Lietuva turinti susigrąžinti savo sostinę, tautoje buvo vyraujanti: IX. 1 d. – „Tiek inteligentai, tiek darbininkai, ypač šauliai, savanoriai ir buvusios Vilniui vaduoti sąjungos nariai, nori, kad Lietuva nepraleistų progos atsiimti Vilnių [...]. Giliau protaujančių žmonių tarpe galvojama daug šalčiau [...]. Pašauktųjų į kariuomenę atsarginių nuotaika gera. Jie beveik visi pasiryžę, reikalui esant, ginti savo kraštą“; IX. 2 d. – „Karinga nuotaika, ypač jaunų vyrų tarpe, smarkiai plečiasi. Visi pasirengę stoti į kariuomenę ir todėl kiekvieną valandą laukiama mobilizacijos. Jokio nusiminimo nerodoma. Kai kurių vietovių šauliai ir jaun lietuviai viešai reiškia nepasitenkinimą, kad Lietuva iki šiol nepasinaudojo proga atsiimti Vilnių.“³² O štai kaip apibūdintos rugsėjo 17 d. į kariuomenę pašauktų vyrų nuotaikos: „Panevėžio apylinkių atsarginiai į paskyrimo vietas vyko

pakilia nuotaika ir dainuodami, nes daugelis buvo įsitikinę, kad tuojau bus vaduojamas Vilnius [...]. Biržų apskrities atsarginių nuotaika labai gera. Vietos ūkininkai noriai ir rūpestingai atliko visas prievoles [*turima galvoje arklių ir vežimų rekvizicija* – L.T.]. [...] Rokiškio apskrityje pašauktų atsarginių nuotaika buvo pakili. [...] Užnemunęs ūkininkų tarpe mobilizacija ir rekvizicija jokio nepasitenkinimo nesukėlė, nes visi buvo įsitikinę, kad ruošiamasi žygiuoti į Vilnių.“³³

Rugsėjo 17 d. SSRS kariuomenei peržengus rytinę Lenkijos sieną (Vilniuje ji buvo po 2 dienu), ministras pirmininkas Jonas Černius kalbėdamas per radiją pareiškė, kad Lietuva Vilniaus problemą spęšianti tik taikiu būdu³⁴. Visuomenė buvo nuvilta. Atsisakymas žygiuoti į Vilnių buvo suvoktas kaip dar viena vyriausybės kapituliacija. Žmonėms, beveik 20 metų kartojuosiems „Mes be Vilnius nenurimsim!“, Smetonos „šimtaprocentinio neutralumo“ politika neatrodė nei logiška, nei morali ir kažin ar buvo politiškai išmintinga. Juk neutralumo Lietuva vis tiek neišsaugojo, tiktai paaukėjo jį ne Berlynui, o Maskvai. Beje, rimtesnių karinių Lenkijos jėgų Vilniuje nebuvo, ir lietuviai būtų galėję susigrąžinti jį patys, be vokiečių paramos. Nesiryždama atsiimti Vilnijos pati, Lietuvos vyriausybė ją, apipešiotą (7 tūkst. km², t. y. tik ketvirtadalį 1920 m. liepos 12 d. sutartimi pripažintos teritorijos) ir apiplėštą³⁵, priėmė iš Stalino rankų. Politiniu ir moraliniu požiūriu tai ne tas pats.

Kai Lietuvą pasiekė žinia apie 1939 m. spalio 10 d. Maskvoje pasirašytą „Vilniaus bei Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį“, Mykolas Rōmeris savo dienoraštyje rašė: „Toji „savitarpio“ pagalba greičiau primena vienos šalies okupaciją arba vasalinę priklausomybę, apdraustą bazėmis [...]. Už atgauto Vilniaus širmos stovi svetimos įgulos, [...] eventualaus sovietų karo su Vokietija židiniai, arba, neduok Dieve, Lietuvos paglemžimo bazės.“³⁶ O mirties patale gulėjęs Mykolas Sleževičius, išgirdęs apie sutarties pasirašymą, pasakė: „Nebėra nepriklausomos Lietuvos.“³⁷ Liaudis savo požiūrį į spalio 10 d. sutartį išsakė talpia fraze: „Vilnius – mūsų, o mes – rusų.“

Tačiau klysta tie, kurie mano, kad savo nepriklausomybe Lietuva sumokėjo už atgautą Vilnių. Trijų Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją 1940 m. nulėmė geopolitinis faktorius

ir Molotovo–Ribbentropo paktas. Kad ir kokią politiką būtų vykdžiusi (sakysim, labiau provakarietišką ir antisovietinę, atsisakiusi Vilniaus ir draugavusi su Lenkija, kaip tą darė Latvija ir Estija), su Vilniumi ar be Vilniaus (nuo XX a. pradžios į Vilnių pretenzijas reiškė ir baltarusiai, o 1939 m. spalio 19 d. Minsko radijas pranešė, kad Raudonoji armija išvadavo baltarusių miestą Vilnių), Lietuva 1940 m. vis tiek būtų tapusi SSRS respublika.

Spalio 27 d. pasirašius Maskvoje Lietuvos–SSRS valstybinės sienos aprašymo protokolą, iš įvairių Lietuvos kariuomenės rūšių sudaryta gen. Vinco Vitkausko vadovaujama Vilniaus rinktinė ties Širvintomis ir kitose vietose peržengė administracijos liniją ir pradėjo žygiuoti į Vilnių. Spalio 28-osios rytą priešakinės Lietuvos kariuomenės dalys jau buvo Vilniaus priemiesčiuose ir, žygiuodamos Laisvės (buvusia A. Mickevičiaus) gatve,

pasiekė Katedros aikštę. Čia karius sveikino Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas Konstantinas Stašys, taip pat gudų, lenkų krajojcų³⁸, rusų, žydų ir totorių atstovai. Po kalbų nuaidėjus Lietuvos himnui, sugaudė Vilniaus bažnyčių varpai. Jiems pritarė Laisvės varpas Kaune ir visos Lietuvos bažnyčių varpai.

Lietuvos kariuomenės įžengimo į Vilnių antrosios dienos iškilmės prasidėjo pamaldomis Aušros Vartuose, kur pirmą kartą po 19 metų skambėjo maldos ir giesmės lietuvių kalba. Pamaldose dalyvavo ir Gedimino pulko karių garbės kuopa su vėliava, kurioje 19 metų buvo įrašyta „O, Marija, gražink mums pavergtą Vilnių“. Tos pačios dienos 14 val. 15 min. Gedimino kalne iškilo didžiulė Lietuvos trispalvė. Ją pasveikino 21 patrankos šūvis, visos Lietuvos bažnyčių varpai ir minios giedamas Lietuvos himnas³⁹.

„Visa Lietuva dėkoja Aukščiausiam“, „Džiaugsmo banga ritasi per kraštą“, „Istorinės valandos Vilniuje“, – tomis dienomis skelbė laikraščių antraštės.

Lietuvos politikos Vilniuje ir Vilniaus krašte gaires nuzymėjo Respublikos Prezidentas Smetona lapkričio 29 d. kalbėdamas Seime: per 20 okupacijos metų Vilnius nutolo nuo Kauno ir visos Lietuvos. „Dabar tenka Vilnių gydyti vėl į Lietuvos kūną, kad sveikas su juo sugytų.“ Lietuvos valstybė, suteikdama vilniečiams lygias teises, laukia iš jų jei ne nuoširdumo, tai bent lojalumo. „Lietuva tenkins vilniečių reikalus, gerbs jų kultūros savybes, kiek tatai žada mūsų pagrindiniai įstatymai, žinos betgi, jog Vilnius – Lietuvos sostinė, jog [tautinės] mažumos privalo taikintis į dauguomenę – į lietuvių tautą [...]. Vilniaus privilegija bus gauti daugiau lėšų iš mūsų bendro aruodo.“⁴⁰

Spalio 27 d. Respublikos Prezidentas paskelbė įvedamąjį įstatymą, skelbusį, kad Vilniuje ir Vilniaus krašte veikia Lietuvos teisės nuostatai; teisėta mokėjimo priemone, greta lito, laikinai paliekamas Lenkijos zlotas; aukščiausiąją Vilniaus valdžią – burmistrą su jo padėjėju ir 12 narių Miesto tarybą laikinai skiria Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba. Labai svarbus buvo šio įstatymo punktas, kad Lietuvos piliečiais gali būti asmenys, 1920 m. liepos 12 d. gyvenę Vilniuje ir Vilniaus krašte, taip pat šių asmenų vaikai⁴¹. Tai reiškė, kad okupacijos laikotarpiu iš kitur, daugiausia iš Lenkijos, į Vilniją gyventi atvykę asmenys ir jų vaikai negalės pretenduoti į Lietuvos pilietybę.

Tą pačią spalio 27 d. buvo paskelbtas ir Vyriausybės įgaliojimo Vilniui ir Vilniaus kraštui įstatymas, pagal kurį Respublikos Prezidento skiriamas Įgaliojimas turėjo prižiūrėti visų valstybės ir savivaldybių įstaigų darbą, tvirtinti jų viršininkų skyrimą, atleidimą ir kt.⁴² Pirmuoju Įgaliojiniu buvo paskirtas žinomas tautininkų partijos veikėjas, buvęs Kauno miesto burmistras Antanas Merkys, o nuo lapkričio pabaigos, Merkiui tapus Ministrų Tarybos Pirmininku, – vicepremjeras krikščionis demokratas Kazys Bizauskas.

Lenkijos vyriausybė, vykdydama Vilnijos polonizaciją, skatino migraciją iš lenkiškų vaivadijų į Vilnių. Prie to prisidėjo ir pigiausias visoje Lenkijoje pragyvenimas. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus duomenimis, iki 1940 m. gegužės 15 d. Vilniuje buvo užregistruota 87 tūkst. ateivių (tarp jų 55,4 tūkst. savaveiksmių asmenų, kiti – vaikai), t. y.

atvykusių į Vilniją po 1920 m. liepos 12 d.⁴³. Vien tarp Stepono Batoro universiteto personalo buvo 2,9 tūkst. ateivių (kartu su vaikais), tarp geležinkelininkų – net 13,7 tūkst., tarp pensininkų – 4,3 tūkst.⁴⁴

Išsvajotasis Vilnius Lietuvai ekonominiu atžvilgiu buvo sunki našta. Per 20 lenkų okupacijos metų miestas buvo labai apleistas, jame pastatyta tik viena didelė gamykla (radijo aparatų fabrikas „Elektricit“) ir vos keli didesni namai. 1939 m. Vilnius turėjo net mažiau gyventojų negu prieš Pirmąjį pasaulinį karą, o Kaunas per tą patį laikotarpį išaugo trigubai. Raudonoji armija, prieš perduodama Vilnių Lietuvai, jį apiplėšė. Į SSRS buvo išgabenta modernesnių įmonių įrengimai, Turniškėse lenkų pradėtos statyti elektrinės žemės kasimo mašinos, 97 garvežiai, 1,5 tūkst. vagonų ir kitokio turto⁴⁵.

Vilnių perėmus Lietuvai, dauguma įmonių nedirbo. Prieveikiančių maisto parduotuvių nuo vidurnakčio rikiuodavosi ilgiausios eilės, tačiau duonos užtekėdavo ne visiems. Kartu su Lietuvos kariuomene į Vilnių atvyko „Maisto“ ir „Pienocentro“ sunkvežimiai. Ištuštėjusios parduotuvės vėl pakvipo kumpiais, rūkytomis dešromis, sviestu, cukrumi ir kitais maisto produktais. Gatvėse prie kariuomenės lauko virtuvių nutįso ilgos eilės išbadėjusių vilniečių, kuriems veltui buvo dalijama karšta sriuba ir duona, net 20–25 tūkst. porcijų per dieną.

Vilniečiai būgštavo, kad kartu su Lenkijos valstybe dingio ir jų santaupos: juk zlotai realios vertės neturėjo, buvo virtę makulatūra. Tačiau Lietuvos vyriausybė, atsižvelgdama į sunkią Vilnijos gyventojų padėtį ir siekdama palankiau juos nuteikti, ryžosi aukai ir labai palankiomis sąlygomis supirko dalį jų turėtų zlotų (iki 300 zl.), už 1 zlotą mokėdama 50 centų. Zlotų keitimo operacija Lietuvos išdui atsiėjo per 20 mln. Lt. Kauptant lėšas Vilniaus krašto atkūrimui, buvo priimtas Vilniaus paskolos įstatymas⁴⁶. Remiantis juo, Finansų ministerija išleido 50 mln. litų vertės paskolos lakštus, kuriuos per pusę metų privalėjo išpirkti visų Lietuvos įmonių ir įstaigų darbuotojai, kiti gyventojų sluoksniai, išskyrus ūkininkus. ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ T. Snyder, *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. London, 2003.
- ² Apie tai žr.: P. Gaučas, *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida. XVII a. antroji pusė – 1939 m.* Vilnius, 2004; A. Vidugiris, *Etnolingvistinė Pietryčių Lietuvos padėtis XX a. pirmoje pusėje. Lietuvos Rytai*. Vilnius, 1993.
- ³ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г. IV. Виленская губерния. Тетрадь 3* (1905).
- ⁴ Ten pat.
- ⁵ *Виленский вестник*, No 1839 (1909), Vidaus reikalų ministerijos surinkti duomenys.
- ⁶ L. Truska, Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš I pasaulinį karą. Lietuvos *TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija (toliau – MADA)*, 1975, t. 1 (50), p. 82–83.
- ⁷ K. Niedziałkowski, Biedne miasto (Trochę cyfr ze statystyki Wilna), *Przegląd Wileński*, 1913, Nr. 22–23.
- ⁸ Rygoje – per 35 tūkst., Liepojoje – apie 15, Peterburge – 30 tūkst. lietuvių (L. Truska, Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais). *MADA*, 1961, t. 1 (10), p. 79.
- ⁹ V. Merkys, Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje klausimu. *MADA*, 1958, t. 2 (5).
- ¹⁰ 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose pasirašyta, spalio 10 dieną įsigaliojusia sutartimi nustatytoji demarkacijos linija tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybių ejo nuo Juodosios Ančios ir Nemuno santakos prie Rytprūsų sienos pietuose iki Bastūnų geležinkelio stoties šiaurės rytuose (Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994. Dokumentų rinkinys. V., 1998). Jau tą pačią dieną maršalo Józefo Piłsudskio įsakymu Lenkijos kariuomenės daliniai, vadovaujami generolo Lucjana Żeligowskio, peržengė ką tik nustatytą demarkacijos liniją ir spalio 9 d. užėmė Vilnių.
- ¹¹ T. Venclova, Vilnius kaip nostalgijos objektas, In: *Europos istorijos: Rytų ir Vakarų patirtis*, Vilnius, *Kultūros barai*, 2010.
- ¹² Cituoju pagal: Z. Ivinskis, Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919–39), *Aidai*, 1969, Nr. 8, p. 347.
- ¹³ A. Smetona, Kelias Vilniui atgauti, *Tautos veivai*, 1924, Nr. 12, p. 2–4.
- ¹⁴ V. Krėvė-Mickevičius, Pakreipkime vairą, *Trimitas*, 1924-01-03 (Nr. 170). Straipsnio autorius svarstė, kur Lietuvai ieškoti draugų: „Tik ne Antantės pusėje“; draugų reikia ieškoti „tarp tų, kur mūsų ir jų reikalai sutampa – tai Rusų ir Vokiečių [...] Susitaikę su Vakarais, Rusai imsis spręsti Lenkų koridoriaus klausimą [...] Kada tas Vilniaus koridoriaus klausimas atsistos prieš Rusų vyriausybę visoje esmėje, mūsų valdžia turi pasinaudoti, turi iš anksto įeiti į tam tikrus susitarimus su Rusais, padaryti net tam tikras sutartis, kad bendromis jėgomis priverstų Lenkus apleisti svetimus kraštus.“
- ¹⁵ Lietuvos ir TSRS nepuolimo sutartis. *Vyriausybės žinios*, Nr. 241, eil. 1568; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau – LIŠ), t. IV, V., 1961, p. 300–301. Nepuolimo sutarties 1-asis str. skelbė, kad 1920 m. liepos 12 d. sutarties „visi nuostatai palaiko visą savo galią ir neliečiamybę, lieka Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos santykių pagrindu“.
- ¹⁶ Nepuolimo sutarties su SSRS galiojimo prailginimo protokolas, *Vyriausybės žinios*, Nr. 371 (1931), eil. 2536; Antrasis Nepuolimo sutarties su SSRS galiojimo prailginimas, *Vyriausybės žinios*, Nr. 445 (1934), eil. 3110.
- ¹⁷ *Документы внешней политики СССР (toliau – Документы)*. Том VI, с. 241–242.
- ¹⁸ Ten pat, t. X, p. 489, 491–493.
- ¹⁹ Ten pat, t. XXI, p. 129, 131–132, 135.
- ²⁰ Pasak Zenono Ivinskio, jeigu „didysis kaimynas“ trijų Baltijos valstybių 1940 m. nebūtų okupavęs, būtų galima, užmiršus kai kuriuos nemalonus epizodus (pvz., komunistų pučą Taline 1924 m.), kalbėti apie du geros kaimynystės dešimtmečius (Min. str., p. 260).
- ²¹ Apie didžiųjų valstybių požiūrį į Lietuvą ir Vilniaus klausimą žr.: A. Senn, *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question, 1920–1928* (1966).
- ²² V. Žalys, Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras, Lietuvos diplomacija XX amžiuje. V., 1999, p. 26, 36–38.
- ²³ *Lietuvos aidas*, 1936-03-25.
- ²⁴ Vilniaus kalendorius 1938 metams, 8 savaitė.
- ²⁵ LIŠ, t. IV, p. 667–679.
- ²⁶ L. Truska, Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996, p. 345.
- ²⁷ *Vyriausybės žinios*, Nr. 635 (1939), eil. 4611.
- ²⁸ L. Truska, min. veik., p. 349.
- ²⁹ СССР – Германия 1939–1941. *Документы и материалы*. Т. 1. Vilnius, 1989, p. 62.
- ³⁰ V. Kancevičius. Politika, istorija ir romanas „Vilniaus kalneliai“, Istorinės prozos byla. V., 1989, p. 229.
- ³¹ K. Škirpa, Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai. V., 1996, p. 193, 202.
- ³² L. Truska, min. veik., p. 360.
- ³³ Ten pat.
- ³⁴ Tėvynė reikalauja rimties, pasišventimo ir pasiryžimo, *Lietuvos aidas*, 1939-09-18, Nr. 541.
- ³⁵ Žr. apie tai: R. Žepkaitė, Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940. V., 1990, p. 28–30.
- ³⁶ M. Rėmeris. Dienoraštis, *Kultūros barai*, 1991, Nr. 5, p. 74.
- ³⁷ Mykolas Sleževičius. Čikaga, 1954, p. 171.
- ³⁸ Tai daugiausia nuosaikių pažiūrų lenkų inteligentai, laikę Lietuvą vientisu kraštu su sostine Vilniumi, pasisakę už lenkų dialogą su lietuviais. Išsamiau žr.: R. Miknys, *Krajojcai*, Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. X. Ten nurodyta ir literatūra.
- ³⁹ Išskilmės Vilniuje aprašytos pagal spalio 28 ir 30 d. *Lietuvos aidas* straipsnius (Visa Vilniaus sritis jau lietuvių rankose; Lietuvos vėliava plevėsuoja Gedimino kalne). Išsamiau apie gyvenimą Vilniuje ir Lietuvos valdžios politiką Vilniuje žr.: R. Žepkaitė, Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940. V., 1990.
- ⁴⁰ Seimo stenogramos: 4-asis Seimas (1939 11 29 posėdis), 1939.
- ⁴¹ *Vyriausybės žinios*, Nr. 671 (1939), eil. 4946.
- ⁴² Ten pat, eil. 4947.
- ⁴³ R. Žepkaitė, min. veik., p. 54. Dar 10,3 tūkst. ateivių buvo užregistruota Vilniaus srityje. Sąvoka „ateiviai“ neapėmė karo pabėgėlių iš Lenkijos.
- ⁴⁴ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotinio Vilniaus sričiai Igno Šeinius 1940-02-05 pranešimas „Vilniaus krašto ateiviai lenkai ir jų problema“, Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994. V., 1998, p. 131–143.
- ⁴⁵ R. Žepkaitė, min. veik., p. 28–29.
- ⁴⁶ 1939 m. 4,5 proc. Vilniaus paskolos įstatymas, *Vyriausybės žinios*, Nr. 670, eil. 4934.

NEKOMPETENCIJOS KULTAS*

VII

Juridinė nekompetencija

Nekompetencija įsigali vis plačiau, persimeta iš vienos sferos į kitą. Jūs tikriausiai priminsite man, kad ir karaliaus valdžia Prancūzijoje toli gražu nebuvo tobula. Vis dėlto turėsite pripažinti, kad kompetentingi žmonės buvo nuolankiai gerbiami. Pavyzdžiui, teismai buvo kelių pakopų – vietiniai, bažnytiniai ir kariuomenės. Tokia sistema buvo ypač gerai apgalvota, o ją padiktavo pati istorija, konkretūs įvykiai. Todėl net monarchija, šiaip jau linkusi pažeidinėti savo valdinių teises, į šiuos teismus nesikėsino.

Vietinių teismų institucija, nors ir mažiausiai racionali, vis dėlto buvo naudinga tuo, kad bent jau potencialiai siejo senjorą su jo žemėmis, neleido senjorams ir vasalams pamiršti vieniems apie kitus. Šie teismai saugojo aristokratinę teisės sistemą visoje karalystėje. Be to, jeigu tie vietiniai įstatymai būtų buvę surinkti į vieną sąvadą ir susisteminti – deja, tai nebuvo padaryta, – jie būtų prisidėję prie kompetencijos augimo, nes juk esama vietinės reikšmės bylų, kuriose vietos senjoras susigaudo geriausiai ir puikiai gali atlikti taikos teisėjo vaidmenį. Reikia tik griežtai apibrėžti, kokios bylos patenka į tokių teismų jurisdikciją ir visais atvejais numatyti apeliacijos galimybę.

Bažnytiniai teismai irgi labai reikalingi, nes dvasininkų nusižengimai yra specifiniai, juos perprasti gali

tik tie teisėjai, kurie patys yra dvasininkai. Mūsų laikais tai jau daugeliui atrodo keistenybė, bet juk ir dabar yra, pavyzdžiui, prekybos teismai arba darbo santykių teismai – ir būtent todėl, kad tinkamai išspręsti bylas tarp verslininkų, darbininkų ir darbdavių gali tik jų kolegos. Žinoma, visada paliekama galimybė apskūsti tą sprendimą aukštesnės instancijos teismui.

Dėl tų pačių priežasčių monarchijoje funkcionavo kariniai tribunolai ir karo tarybos.

Demokratija nuolat pareiškia savo nepasitikėjimą tokiais teismais, mat jie prieštarauja suvienodinimo principui – karikatūriškam lygybės atitikmeniui, be to, jie yra kompetencijos priebėga ir jos pritaikymo sritis.

Demokratija, panaikinusi aristokratijos luomą, kartu panaikino ir teismus, kuriuose posėdžiaudavo šio luomo atstovai, o Bažnyčių atskyrusi nuo valstybės, panaikino bažnytinčius teismus. Į vis dar likusius ypatinguosius teismus demokratija žiūri kaip į aristokratijos ginklą.

Demokratinis režimas neapkenčia karo tarybų, nes jos laikosi ypatingo požiūrio į karo nusikaltimus, karo prievolę ir kariškių garbę. Visus šiuos klausimus kompetentingai sprendžia tik karo tarybos, be jų neįmanoma nei palaikyti kovinės dvasios, nei apskritai turėti stiprios kariuomenės. Teisti kareivį ar karininką kaip eilinį pilietį reikštų nepaisyti armijai keliamų specifinių uždavinių ir priedermių, kurias ji privalo vykdyti. Čia kalbama jau apie profesinės ir moralinės kompetencijos problemas, į kurias demokratija nenori gilintis, nes yra įsitikinusi, kad jokių specialių žinių niekur nereikia, viskam pakanka paprasto sveiko proto. Tačiau, nors

* Tęsinys iš nr. 3.

sveikas protas, kaip ir kovinė dvasia, būtinas visada, pats savaime jis dar nepakankamas. Šito demokratija nenori nei suprasti, nei priimti.

Demokratija daro ne mažesnę klaidą, painiodama kriminalinius ir civilinius teismų procesus. Demokratijai pasirodė reikalinga pasikėsinti į civilinių teismų specifiką, ir visų teismų praktiką ji atidavė juristams. Atrodytų, tokia tvarka palanki kompetencijai – juk viską sprendžia specialistai. Tačiau, kaip minėjau, greta profesinės yra dar ir moralinė kompetencija. Demokratinė santvarka, moralinę kompetenciją paversdama savo politikos tarnaitę, paverčia niekais ir profesinę kompetenciją.

Anksčiau civilinis teismas buvo autonomiškas valstybinis organas, todėl, išskyrus valstybinių perversmų, kurių jis, beje, niekada nepalaikė, atvejus, buvo visiškai nepriklausomas. Tai esminė moralinės kompetencijos išsaugojimo sąlyga, suteikianti galimybę veikti pagal savo sąžinę.

Paskui civilinis teismas tapo administracine įstaiga, sudaryta kaip ir visos kitos iš tarnautojų. Valstybė šiuos tarnautojus skiria, stumdo karjeros laipteliais aukštyne žemyn, moka jiems algą. Trumpiau tariant, jie tampa visiškai priklausomi, panašiai kaip karininkai nuo Gynybos ministerijos arba mokesčių inspektoriai nuo Finansų ministerijos. Tokiomis sąlygomis teisėjai praranda moralinę teisę teisti. Jie visada bus priklausomi nuo pagundos skelbti tokį nuosprendį, kokio pageidauja valdžia.

Žinoma, tai, kad teisėjo negalima atleisti iš pareigų, turėtų prisidėti prie jo sprendimų objektyvumo, tačiau realiai tai veiksminga tik atžvilgiu tų teisėjų, kurie jau yra pasiekę savo karjeros viršūnę arba rengiasi ją baigti, todėl nebemąsto apie galimybę kilti karjeros laiptais, tikisi greitai laiku ramia sąžine išeiti į užtarnautą poilsį. Tačiau jaunas teismų sistemos darbuotojas, kad užsitikrintų sėkmingą karjerą (ir tai visiškai teisėtas noras), apie nepriklausomybę negali nė svajoti: jeigu nesugebės įsiteikti valdžiai – liks ten, kur buvęs. Taigi realiai nepriklausomi, besirūpinantys teisingu nuosprendžiu, gali būti tik tie teisėjai, kurių stažas ne mažesnis negu 40 metų ir kurių postas ne žemesnis kaip kasacinio teis-

mo pirmininko. Galima dar pridurti – nepriklausomi gali būti ir tie teisėjai, kurie yra pakankamai turtingi, nesirūpina karjera ir yra pasirengę kiek reikės dirbti ten, kur pradėjo. Monarchinėje santvarkoje tik tokie teisėjai ir buvo, o dabar tai tikra retenybė.

Be to, valdžia kartais nesilaiko šio demokratijos principo ir atleidžia teisėjus iš pareigų. Taigi nešališkumas virsta regimybe, nes teisėjų padėtis tampa tokia pat pažeidžiama kaip ir monarchijos laikais, kai minėto principo nebuvo. Todėl moralinė teismų kompetencija yra labai apribota.

Drįsčiau tvirtinti, kad moralinės kompetencijos apribojimas paverčia niekais ir profesinę kompetenciją, nes tais atvejais, kai valdžia teisiiasi su privačiais asmenimis, ir net tada, kai valdžios palaikomi privatūs asmenys teisiiasi su tais, kurių valdžia nelaiko savo draugais, teisėjų sprendimai nebepriklauso nuo profesinės jų kompetencijos. Nors valdžia retai bylinėjasi su piliečiais, bet valdžios priešininkai ir bendrininkai nuolatos mina teismų slenkstį, nes valdančioji partija nepaliaujamai kovoja su oponentais, antraip neišlaikytų valdžios savo rankose.

Ne be pagrindo manoma, kad parlamentinis valdymas su jo rinkimų sistema iš esmės yra pilietinis karas, tiesa, reguliuojamas ir be kraujis, vietoj ginklų čia griebiamasi įžeidinėjimų, provokacijų, šmeižtų, įskundimų, apgavysčių... Partijų apsipėjimais nesibaigia metų metais ir vyksta be jokio atokvėpio. Todėl mūsų šalyje teismo institucija galėtų būti nešališka tik tuo atveju, jei būtų visiškai nepriklausoma. Dabar ji nėra net autonomiška ir turi stengtis įtikti valdančiajai partijai, kuri nuolat daro spaudimą vien iš baimės, kad gali netekti valdžios.

Bet ką gi dabar padarysi, – paprieštarausite man, – negi reikėtų grįžti prie senosios tvarkos, kai teisėjų pareigos būdavo perkamos ir parduodamos?

Tačiau senoji tvarka nebuvo tokia jau siaubinga, be to, galima pasinaudoti jos privalumais, nepardavinėjant pačių pareigybių.

Tarp kitko, piktinamės ypatingaisiais teismais visiškai pamiršę, kad ir šiandien veikia prekybos teismai, darbo konfliktų tyrimo tarnybos, kurių specifinių

privalumų niekas neginčija. Piktinamės, kad kadaise būdavo perkamos patarėjų pareigybės karaliaus dvare, bet juk teismo antstoliai, raštininkai, notarai, nuo kurių mes visi esame priklausomi ir kuriems patikime ginti savo kasdieninius interesus, irgi gali savo pareigas pirkti arba paveldėti. Tokių asmenų paslaugos teismuose reikšia, kad turime reikalų su labiau kvalifikuotais, daugiau juridinių žinių turinčiais raštininkais ir notarais. Ar tai blogai?

Beje, Montesquieu yra pasisakęs už teisėjų pareigybų pardavimą, o Voltaire'as buvo kategoriškai prieš. Ir abu jie teisūs, nes abu mąstė bendrųjų savo pažiūrų kontekste. Montesquieu rašė: „Ši sistema gerai tinka monarchinei santvarkai, nes tai, kas priklauso nuo asmeninių gebėjimų, paverčiama šeimynine profesija, ir tarnauja išsaugojimui luomo, kurio kiekvienas narys turi rengtis vykdyti tam tikras pareigas. Suidijus teisingai pažymi, kad Anastazas, pardavęs teisėjų pareigybes, įsteigė imperijoje aristokratinio valdymo pradmenis.“

Voltaire'as teigia: „Argi asmeniniai gebėjimai ką nors lemia, kai Anglijos karalius imasi ir aukščiausiojo teisėjo pareigų? *[Čia reikėtų skirti asmeninius gebėjimus nuo asmeninių interesų. Jeigu nėra asmeninio intereso, reikia išties turėti daug asmeninių dorybių, kad užsikrautum tokias pareigas.]* O ką? Argi negalima Prancūzijoje rasti teisėjų, kurie eitų į aukščiausiąjį teismą dirbti be atlyginimo? *[Rasti galima, bet kam nuo to bus geriau...]* Kaip gali teisingumas, nuo kurio priklauso žmonių likimas ir gyvybė, būti šeimyninė profesija? *[Tačiau 1760 m., per pilietinį karą, kai šeimyninė profesija tapo darbas su ginklu rankose, nes nuo to priklausė likimas ir gyvybė, niekas nesipiktino. Tada ir karaliaus valdžia buvo šeimyninė profesija, bet visuomenei tai atrodė visiškai normalu.]* Gaila, kad Montesquieu sugadino savo knygą tokiais sofizmais, tačiau būkime atlaidūs. Jo dėdė nusipirko provincijos teisėjo vietą, kurią perdavė sūnėnui. Ką gi, visi mes žmonės, o žmogaus prigimtis tokia silpna...“

Montesquieu tvirtino, kad aristokratija visuomenėje atlieka naudingą vaidmenį, o Voltaire'as agitavo už absoliutizmą. Montesquieu manymu, teisėjų pareigybės turėtų būti perduodamos iš kartos į kartą, kad šis

darbas taptų šeimynine tradicija kaip karininkų šeimoje, tada teisėjų luomas būtų toks pat pastovus kaip ir kiti. Kartu su Suidijumi jis pripažįsta, kad teisėjų pareigybų pardavimas prilygsta aristokratijos įsteigimui. Voltaire'as, o vėliau ir Napoleonas Bonapartas, norėjo, kad visi pavaldiniai ir kūnu, ir siela priklausytų karaliui, kad būtų vien karališkieji kareiviai, karališkieji šventikai, karališkieji teisėjai.

Montesquieu turėjo ir rimtesnį oponentą už Voltaire'ą – tai Platonas. Platono „Valstybėje“ skaitome: „Ar galima laivo locmanu skirti tą, kuris turi daugiau pinigų? Ar gali būti, kad taisyklė, kuri netinka jokiai kitai sričiai, tiktų valstybės valdymui?“

Montesquieu labai šmaikščiai atsako Platonui (o kartu ir Voltaire'ui): „Platonas kalba apie valstybę, kurią valdo dorybės, o aš kalbu apie monarchiją. Ir čia, jeigu pareigybės nebus perduodamos įstatymo nustatyta tvarka, godūs ir nuskurdę dvariškiai vis tiek nepraleis progos pasipinigauti varžydamiesi dėl šių postų, ir viską lems atsitiktinumas, o ne valdovo valia.“

Taigi, Montesquieu manymu, būtų gerai, jeigu teisėjai, paveldėję ar dėl savo turimo turto užėmę postus, taptų nepriklausomu luomu su savomis privilegijomis, tada jie būtų savotiška „įstatymo armija“ kaip kariškiai arba įstatymo kulto tarnai kaip kunigai, o teisingumą vykdytų profesionaliai, patvirtindami savo cenzą universitetiniais mokslo laipsniais ir nepriekaištinga moraline reputacija. Šitai laiduotų jų nepriklausomybę, orumas, korporatyvinę dvasia ir laisvę nuo aistrų.

Vis dėlto, kaip jau minėjau, norint sukurti būtiniausias objektyvumo garantijas, visiškai nebūtina parduoti pareigybių už pinigus. Reikia tik laikytis teisėjų nepriklausomybės principo. O šis principas veikia tik tada, kai teisėjo pareigybė yra jo nuosavybė. Nuosavybė ji tampa, kai yra perkama arba paveldima kaip karalių laikais, bet nieku gyvu pareigybė netampa nuosavybe, jeigu teisėją skiria valdžia. Vis dėlto žmonėms nepatinka senasis būdas, kai pareigybės buvo perkamos ir paveldimos. Vadinas, reikia surasti kitą būdą, svarbiausia, kad teisėjų neskirtų valdžia.

Bet kas tada juos skirs? Liaudis? Tada teisėjas bus priklausomas nuo liaudies, nuo rinkėjų.

O gal taip ir geriau, t. y. gal tai ne taip jau ir blogai?

Taigi, kad ne geriau. Rinkėjų paskirti teismų valdininkai turės dar daugiau išankstinių nusistatymų negu valdžios paskirtieji. Toks teisėjas galvos tik apie tai, kaip elgtis, kad vėl būtų perrinktas, ir visada gins tuos, kurie palaiko jo partiją. Norėtumėte, kad jus teistų jūsų apylinkės teismas? Jeigu esate pralaimėjęsios partijos narys, verčiau nenorėkite. Kas kita, jeigu priklausote laimėjęsiai partijai, o jūsų atsakovas – pralaimėjęsiai, tada galite būti ramūs. Jeigu bylinėjatės su savo partijos kolega, viskas priklausys nuo to, kuris iš jūsų įtakingesnis rinkimų akivaizdoje. *Ad sumam*: jei teismo tarnautojai būtų renkami, nešališkumą turėtume pamiršti.

Prie viso to dar pridurkime, kad teisėjų renkamumas garantuotų smagią įvairovę, tikrą partinių marguyną. Jeigu kokia nors partija, tarkime, mėlynųjų, ten, kur ji turi daugumą, išsirenka dar ir teisėjus, tų teisėjų nuosprendžiai, be abejonės, bus palankūs daugumai. Ten, kur daugumą sudaro baltųjų partija, teisėjai, žinoma, bus jos pusėje, tikėdamiesi, kad vėl bus išrinkti. Kadaisė Pascalis ironizavo: „Kiekviena epocha turi savo teisę.“ Šiuo atveju savo teisę turėtų kiekvienas regionas. Vienokia teisė galiotų Pajūrio Alpėse, o Šiaurės Iškyšulyje – kitokia. Kasaciniam teismui tektų ieškoti nešališkų teisėjų ir siuntinėti apskūstas bylas iš vieno regiono į kitą. O galiausiai kiltų visiška teisminė ir juridinė anarchija...

Gerai, sakote, kad teismo pareigybės nepaveldimos, neparduodamos, neskiriamos valdžios institucijų, nerenkamos liaudies, bet iš kažkur jos vis dėlto turi atsirasti?

Jos turėtų atsirasti iš pačios juridinės aplinkos. Kitos išeities nematau.

Teisinga sistema yra tik viena, bet sukurti ją galima skirtingais būdais. Tegul, pavyzdžiui, visos Prancūzijos teisės daktarai paskiria kasacinio teismo narius, o šie savo ruožtu tegul skiria visus kitus teisėjus, sprendžia jų pakauštinimo klausimus. Tai leistų išsaugoti privilegijuotą teisėjų padėtį, nepažeidžiant demokratijos principo, nes pasirinkimas šioje srityje yra pakankamai didelis.

Galima ir kitaip – tegul teisėjai renka kasacinio teismo narius, o šie skiria teisėjus ir sprendžia jų karjeros reikalus. Tada būtų išlaikytas oligarchinis principas.

Arba tebūnie tarpinis variantas tarp to, kas yra, ir to, kas galėtų būti: tegul tik pirmąjį kartą teisės mokslų daktarai paskiria kasacinio teismo narius, o šie teisėjus, paskui jie visi jau patys rūpintųsi, ką deleguoti į laisvas vietas kasaciniame teisme, kuris juos skiria ir suteikia vietą ant tarnybos laiptelių.

Tegul prokurorus, kaip įprasta, skiria valdžia. Bet visais atvejais teisėjai iš savo tarpo turi suformuoti nepriklausomą organą, atskaitingą tik sau pačiam, kad galėtų užimti visiškai nešališką poziciją.

Bet juk tai kasta! – sakysite jūs.

Taip, kasta. Kad ir kaip nemalonu pripažinti, iš tikrųjų teisti gali tik tas, kas priklauso profesionalų kasta, antraip teisia arba valdžia, arba apskritai atsitiktiniai žmonės. Deja, teismo procese valdžia dažnai būna ir teisėja, ir suinteresuotoji pusė, o būdama įtari, ji mano, kad visada visi kėsina pažeisti jos interesus. Ir joks žmogus tokioje sistemoje negalės gerai teisti, nes jis neišvengiamai atstovauja valdančiajai partijai, taigi yra šališkas.

Tačiau demokratams nenori, kad juos teistų kasta. Visų pirma todėl, kad kastos juos apskritai gąsdina, o antra – nešališkumas demokratams neparankus. Ir tai nėra joks paradoksas. Jiems gal ir priimtinas nešališkumas antraeilėse, smulkiose bylose, bet, jeigu byla turi politinį atspalvį ir daugumos atstovui kelia ieškinį kas nors iš opozicijos, demokratams būtina, kad teisingumas būtų pirmojo pusėje.

Jie mąsto panašiai, kaip vienas atlapaširdis deputatas, kuris pareiškė teismo pirmininkui: „Jūsų tiesioginė pareiga – ginti daugumos interesą.“

Štai kodėl demokratams labiau tinka tie teismų valdininkai, kurie, net ir turėdami puikius duomenis, nepajėgia nuosekliai laikytis nešališkumo. Jiems parankūs tokie valdininkai, kurie sutinka elgtis taip, kaip vienas aukštas pareigūnas, kuris, atlikęs neteisėtą procedūrą, pasiteisino: „Taip nusprendė valdžia.“ Kartu jis pamynė ir teismą, ir įstatymą. Kiek sykių tokie valdininkai, beje, kartais turėdami pačių geriausių ketinimų, yra taikę įstatymą kaip pakliuvo, kad tik greičiau baigtų bylą! Taip elgdamiesi jie ne tik davė blogą pavyzdį ir suteikė proga ginčyti savo sprendimus, bet ir, užuot tei-

siškai sureguliuavę konfliktą, tik dar labiau pakurstė aistras. Demokratams geri tokie valdininkai, kurie, nors turi reikiamą kvalifikaciją ir nestokoja sveiko proto, vis dėlto yra praradę autoritetą, nes moralinė jų nekompetencija pavertė niekais ir profesinius jų įgūdžius.

Tačiau demokratinis režimas vien tuo neapsiriboja ir negali apsiriboti, nes nuo savo principų nukrypti nevalia. Juk idealas – tiesioginis valdymas, taigi ir teisėjai turi būti renkami. Režimui reikia savų teisėjų.

Atkreipime dėmesį – režimui negana, kad jis ir taip jau skiria teisėjus, nors ir per trečias rankas: iš pradžių liaudis renka deputatus, tie skiria vyriausybę, o vyriausybė skiria teisėjus. Tai atrodo per ilga daina.

Beje, galima sakyti, kad iš tikrųjų yra ne trys, o du etapai, mat išrinktieji deputatai daro spaudimą, kai renkami teisėjai, nurodinėja, kurį paaukštinti, o kurio – ne, dažnai pataria, kokie turėtų būti teisėjų sprendimai. Bet ir tai atrodo pernelyg painu. Liaudis pagal konstituciją, o tiksliau – pagal demokratinį paprotį, realiai skiria teisėjus per tarpininkus, bet kai kam atrodo, kad pagal tą patį principą liaudis galėtų rinkti teisėjus tiesiogiai ir iškart.

Čia dar, žinoma, kils ir praktinių klausimų – kokių būdu reikėtų rinkti ir skirti? Jeigu bus balsuojama už atskirus kandidatus, kiekvienas kantonas išsirinks savo taikos teisėją, apskritis – civilinių ir kriminalinių bylų teisėjus, regionas – regiono teisėją, o visa šalis – kasacinio teismo teisėjus. Bet tokia procedūra turi du jau minėtus trūkumus: kiekviename departamente susiklostytų sava teisinė sistema, sava teismo praktika ir įsiviešpatautų išankstiniai nusistatymai.

Ne ką geriau būtų ir tuo atveju, jeigu kandidatai ballotiruotųsi sąrašais ir kiekvienoje apskrityje teisinės žinybas sudarytų nugalėjusios partijos kandidatai. Teisėtvara, tiesa, būtų suvienodinta, bet apie nešališkumą negalėtų būti nė kalbos.

Visos tarpinės schemas skirtųsi tik tuo, kad jose būtų daugiau vieno arba kito kraštutinio varianto trūkumų. Jeigu, pavyzdžiui, skirtinguose regionuose imtų domiuoti skirtingos partijos ir, tarkim, Bretanėje visi taikos ir kiti teisėjai, tarėjai bei teismų pirmininkai būtų baltieji ir šališkai nusiteikę, o Provanse – visi mėlynieji

ir taip pat šališkai nusiteikę, tarp jų, žinoma, būtų skirtumas, bet skirtųsi tik jų šališkumo atspalvis.

Laimei, kol kas tai tik ateitis, bet gali būti, kad ji ne tokia jau tolima, kaip atrodo. Tačiau pakalbėkime apie dabartį. Kol kas dar funkcionuoja prisiekusiųjų teismas. Jo moralinė kompetencija tikrai aukšta, bet profesinė – žemiau bet kokios kritikos. Susidaro įspūdis, kad demokratinis režimas kur buvęs, kur nebuvęs vis patiria sunkiai įveikiamą nekompetencijos trauką. Prisiekusiųjų teismas iš tikrųjų nepriklausomas tiesiogine to žodžio prasme – nepriklausomas ir nuo valdžios, ir nuo liaudies. Prisiekusiųjų teismas atstovauja liaudžiai, bet nėra jos renkamas ir nesiekia būti perrinktas, nes mano, kad ir vienos kadencijos yra per akis. Šį teismą nuolat plėšo du priešingi jausmai – gailestis ir noras laikytis įstatymo, žmogiškosios simpatijos ir pareiga užtikrinti viešąją tvarką, jis yra vienodai beginklis ir prieš prokuroro, ir prieš advokato iškalbos vingrybes. Kai jų abiejų įtaka išsilygina, susidaro sąlygos priimti optimalų sprendimą.

Kaip tik dėl šių priežasčių prisiekusiųjų teismas gyvuoja taip ilgai – nuo pat seniausių laikų. Atėnuose panašias funkcijas atliko heliastų teismas, primenantis liaudies susirinkimą, nes jame būdavo labai daug narių.

Romoje, kur valdžios institucijos buvo geriau sutvarkytos, pretorius skirdavo teisėjus iš piliečių, ir šie sprendavo, ar įvyko nusikaltimas, ar ne, ar buvo sumokėti pinigai, ar ne, bet nuosprendį priimdavo centumvirai (civilinių bylų teisėjai).

Anglijoje prisiekusiųjų teismas gyvuoja ir veikia jau keletą šimtmečių.

Taigi skirtingose tautos ir įvairiausiai istorijos laikotarpiams buvo įsivyravusi, beje, pagrįsta nuomonė, kad moraliniu požiūriu prisiekusiųjų teismas yra tinkamiausias organas objektyviems sprendimams priimti, t. y. moralinė prisiekusiųjų teismo kompetencija – visų didžiausia.

Ir vis dėlto niekaip negalima nepastebėti fakto, kad prisiekusiųjų teismas apie reikalo esmę dažniausiai beveik nieko neišmano. Pavyzdžių netrūksta. Štai 1909 m. lapkritį Kot d'Oro teismas, apsvarstęs vieno žudiko bylą, visus nustebino savo sprendimu, kuriame teigia-

ma, kad teisiamasis nesudavė jokių smūgių, nors jo sumušta auka mirė. Prisieksiuųjų sprendimas lėmė, kad buvo priimtas išteisinamasis nuosprendis. Tais pačiais metais yra buvę ir daugiau tokių nesusipratimų. Ir iš tikrųjų, jeigu prisieksiuųjų sprendimas būtų prilygintas galutiniam nuosprendžiui, kažin ar kas nors ryžtųsi toliau persekioti žudiką, nes įsivyratų neišbrendama teisinė painiava.

Laimei, prisieksiuųjų sprendimas – dar ne nuosprendis. Kodėl? Matyt, įstatymų kūrėjai numatė tokių nesusipratimų tikimybę. Praktika rodo, kad toji tikimybė labai didelė. Panašu, kad prisieksiuųjų teismas priima sprendimus kaip tas legendinis teisėjas iš Rabelais romano, sprendžiantis bylas mesdamas kauliukus. Teisingumo rūmuose juokaujama, kad neįmanoma nuspėti, kuo baigsis byla, jeigu ją sprendžia prisieksieji. Galima net pamanyti, kad jie sąmoningai laikosi principo – mes čia atsitiktiniai žmonės, tad ir mūsų sprendimai tegul būna atsitiktiniai. [...]

Taigi, prisieksiuųjų teismas – ne kas kita, o sušvelninta nekompetencijos kulto apraiška. Visuomenė tarsi užkrauna keletui piliečių pareigą apginti ją nuo žudikų ir vagių. Ji tuos piliečius apginkluoja įstatymais ir įsivaizduoja esanti saugi, į prisieksiuųjų teismą išrinkusi tuos, kurie visiškai nemoka šiuo ginklu naudotis. Prisieksiuųjų teismas primena gladiatorių, kuriam į rankas įduotas tinklas ir kuris, nemokėdamas tuo tinklu naudotis, galiausiai susipainioja jame pats.

Ar reikėtų priminti, kaip atkakliai demokratai laikosi savo linijos? Jie dar vienu laipteliu pažemino prisieksiuųjų teismą, perduodami jį iš buržuazijos į darbininkijos rankas. Beje, nematau čia nieko bloga, nes teismas, kurį sudaro buržua atstovai, yra beveik toks pat nekompetentingas kaip ir darbininkų atstovaujamas teismas. Tad nuosmukis čia nedidelis. Šis faktas tik iliustruoja pačią demokratinio režimo tendenciją – kiek įmanoma nuosekliau išstumti kompetenciją iš teismų.

Vis dėlto taikos teisėjų institutas kol kas tebeveikia.

Bet štai pavyzdys, labai charakteringas demokratinėi valstybei.

Realybė yra tokia, kad besibylinėjančios pusės, norėdamos perkelti bylos nagrinėjimą į aukštesnę instanci-

ją, susiduria su didelėmis išlaidomis, todėl taikos teisėjų sprendimai neretai būna ir galutiniai. Vadinasi, labai svarbu, kad šie teisėjai būtų tinkamai išsilavinę, turėtų teisminės praktikos patirties ir išmanytų įstatymus. Todėl juos buvo įprasta rinkti iš licencijuotų teisininkų, teisės bakalaurų, buvusių notarų, turinčių liudijimą, kad yra baigę šios srities mokslus. Tiesa, ir šios garantijos ne visada būdavo pakankamos.

Tačiau 1905 m. liepos 12 d. sprendimu Prancūzijos senatas nusprendė, kad taikos teisėjais gali tapti ir asmenys, kurie „neturi nei teisininko licencijos, nei teisės bakalauro laipsnio, nei liudijimo apie baigtus teisės mokslus, bet yra dešimtį metų išbuvę merais, merų pagalbininkais ar generaliniais patarėjais“. Ar bereikia aiškinti, kad tokių taikos teisėjų kompetencija, švelniai tariant, gerokai abejotina?

Šiuo atveju akivaizdus noras, beje, visiškai teisėtas ir žmogiškai suprantamas, suteikti senatoriams ir deputatams galimybę taikos teisėjų pareigomis atsilyginti už paslaugas, gautas per rinkimus (priminsime, kad senatorius, be kitų piliečių, renka ir merai, ir kaimų seniūnai). Bet svarbiausia čia – principo įgyvendinimas. O tą principą mes jau perpratome – tai siekis visiškai išstumti kompetenciją. Atsakingą postą galima patikėti tik tam, kuris pasižymi visiškos nekompetencijos dorybe.

Merai ir kaimo seniūnai tiesiog tobulai atitinka šį kriterijų. Prancūzijoje merai ir seniūnai turi mokėti pasirašyti, bet mokėti skaityti jiems neprivaloma. Aštuoniasdešimt iš šimto yra neraštingi, visą jų darbą dažniausiai atlieka vietos mokytojas. Taigi senatas negalėjo nežinoti, kad šie žmonės bus visiškai nepajėgūs atlikti taikos teisėjų vaidmens, bet vis dėlto priskyrė jiems šitą funkciją, nes pagal demokratinį principą tai yra būtina.

Tokio skrupulingai demokratiško sprendimo pasekmių nereikėjo ilgai laukti ir jos sukėlė šokių tokių teisminės valdžios ir vyriausybės atstovų susirūpinimą. 1909 m. pabaigoje teisingumo ministras Barthou pasiskundė, kad minėta naujovė sukėlė jam nemažai problemų. Deputatams jis pareiškė: „Mes čia susirinkome tam, kad sakytume vieni kitiems tiesą, todėl aš, kuo santūriausiai ir nešališ-

kiausiai, kaip pridera, turiu perspėti deputatų rūmus dėl neigiamų 1905 m. įstatymo pasekmių. Šiuo metu mane yra apgulę pretendentai į taikos teisėjų vietas. Ir blogai ne tai, kad tų pretendentų pareiškimų yra apie 9000. Dalies jų galima nesvarstyti dėl vienokių ar kitokių priežasčių. Bet penki su puse tūkstančio iš jų yra palaikomi įtakingų asmenų – taigi turės būti svarstomi. Kandidatūros, neturinčios tokio palaikymo, savaime suprantama, iškart atkrito. Turint omenyje, kad kasmet šalyje atsiranda maždaug 180 laisvų taikos teisėjų vietų, tampa aišku, su kokiais sunkumais man tenka susidurti. Į taikos teisėjus ypač veržiasi žmonės, 10 metų išbuvę mažų miestelių merais ar seniūnais smulkiose kaimo komunose.“

Toliau teisingumo ministras pateikė deputatams generalinio prokuroro raportą šiuo klausimu.

„Antai departamente pagal sąrašą yra keturiasdešimt septyni taikos teisėjai, – rašoma raporte, – dvidešimt iš jų teisėjais tapo eidami merų pareigas, ir nieko nuostabaus, kad jų skaičius kasmet auga. Atrodo, šiame departamente tapo įprasta manyti, kad renkamos pareigybės, nepriklausomai nuo kandidato profesinio pasirengimo, yra tiesiausias kelias į gerai apmokamus postus, įskaitant ir taikos teisėjų pareigas. Toks kandidatas, net ir tapęs taikos teisėju, derina savo naujas funkcijas su senosiomis municipalinėmis ir dažniau sutinkamas savo komunoje nei kantone, kur vykdo teisingumą, nors šiaip jau apskritai neturėtų niekur iš kantono pasitraukti jokiomis dingstimis, išskyrus atostogas. Be to, kantonų teisėjai pasirengę viskam, kad tik išlaikytų savo apygardos politinių veikėjų moralinę paramą, kurią laiko savotišku atlygiu už pagalbą, suteiktą politikams per rinkimus. Galimą deputato parama ateityje tokių teisėjų akyse reiškia žymiai daugiau negu prokuroro priežiūros baimė. Dėl tokių nuolatinių sandėrių su sąžine labai kenčia besibylinėjančių šalių interesai, o tai savo ruožtu pakerta visą respublikos režimo reputaciją.“

Vis dėlto sunku suprasti, dėl ko šitie du ponai – ministras ir prokuroras – skundžiasi. Ministras dejuoja, kad ant jo stalo susikaupė devyni tūkstančiai pareiškimų, bet jam ir toliau atrodo, kad nieko čia tokio, jei laikantis demokratijos principo, taikos teisėjais bus pa-

skirti patys nekompetentingiausi kandidatai arba, pagal išgalėjusį paprotį, tie, kurie turi didžiausią valdžios paramą.

Generalinio prokuroro raporte vietomis blyksteli ironija, jam pačiam gal ir atrodanti sąmojinga, bet iš tikrųjų atskleidžianti jo prasčiokiškumą: „Atrodo, šiame departamente tapo įprasta manyti, kad renkamos pareigybės, nepriklausomai nuo kandidato profesinio pasirengimo, yra tiesiausias kelias į gerai apmokamus postus...“ Taigi, kad taip... Bet tai ir yra aukščiausio laipsnio demokratiškumas. Profesinė nekompetencija tampa pagrindine sąlyga, kad tas, o ne kitas kandidatas būtų išrinktas į tam tikras pareigas. Tai visiškai sutampa su demokratinio režimo dvasia. Juk negi ir tas, kuris renka, turėtų nusimanyti apie įstatymų leidybą ar valdymą?

Demokratiškiausia, kai į gerai apmokamas pareigas ateinama iš rinkimų keliu tenkančių pozicijų. O dar geriau, jei į visas gerai apmokamas pareigas ir apskritai į visas pareigas būtų patenkama tik rinkimų keliu. Generaliniam prokurorui tai nepatinka? Vadinasi, jis – aristokratas.

Abipusės tiek taikos teisėjo, kuris kartu yra ir meras, tiek deputato paslaugos – labai būdingos režimui. Demokratinis režimas – tai deputatai, kurie prekiauja savo parama tam, kad būtų vėl išrinkti, ir įtakingi rinkėjai, kurie naudojasi asmenine įtaka ar tarnybine padėtimi, mainais už deputatų paslaugas gindami jų interesus. Visa ši sampyna sudaro iš esmės vieningą masę.

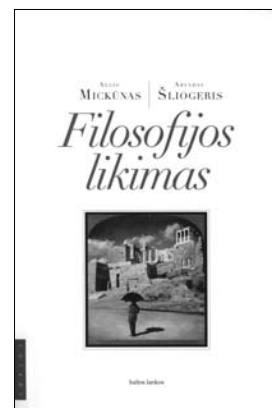
Ko šiuo atveju norėtų generalinis prokuroras? Gal kokio nors kitokio režimo? Tačiau atleiskite, bet koks kitoks režimas jau būtų nedemokratinis ar bent jau ne taip demokratiškai demokratinis. Niekaip negaliu suprasti, ką turi omeny ponas generalinis prokuroras, užsimindamas apie žlugdomą „respublikos režimo reputaciją“, jeigu svarbiausias to režimo uždavinys ir yra demokratiškas principų įgyvendinimas. Juk aprašytu atveju tie principai kaip tik ir buvo įgyvendinami kuo nuosekliausiai. Matyt, šis atvejis tikrai vertas mūsų sociologų dėmesio. ■

Tęsinys kitame numeryje

Dalius JONKUS

TARP ATĖNŲ IR JERUZALĖS

Algis Mickūnas, Arvydas Šliogeris, Filosofijos likimas, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 551.

„Filosofijos likimas“ – tai knyga, kurioje du filosofai svarsto, kokia filosofijos situacija šiandien. Gilindamiesi ne į filosofijos istoriją, bet į jos esmę, Algis Mickūnas ir Arvydas Šliogeris išreiškia savo asmeninį požiūrį į tai, kas yra filosofija. Bendras siekis abu autorių suartina, tačiau jų filosofijos supratimas yra labai skirtingas. Tai atsispindi ir knygoje – kiekvienas savo dalį pateikia kaip autonomišką. Nėra nei bendro įvado, nei bendrų išvadų. Taigi kiekvienas skaitytojas turės susiorientuoti pats. Nepretenduodamas į galutinius atsakymus, apžvelgsiu abiejų autorių pateikiamus filosofijos apibrėžimus. Nepaisant požiūrių skirtumo, galima įžvelgti tam tikrą ryšį tarp jų pozicijų. Taigi knygoje esama vidinės įtampos, kuri skaitymą paverčia įdomiu intelektualiniu nuotykiu.

Algis Mickūnas aiškiai pasisako prieš įvairias antifilosofines nuostatas. Bet koks bandymas redukuoti filosofiją į psichologizmą, biologizmą ar kultūrinę sąsamonę yra suprantamas kaip nekritiškas kliovimasis galia. Nekritiškas metafizinio pamato postulavimas eliminuoja racionalaus ir atsakingo pasirinkimo galimybę, taigi padaro neįmanomą ir pačią filosofiją. Norint patekti į filosofijos terpę, reikia atmesti šiuos metafizinius vaiduoklius. Klausimą apie filosofijos likimą Mickūnas supranta kaip nefilosofinių ir antifilosofinių principų demaskavimą, pasitelkiant racionalius argumentus. Nei rytietiška galios magija, nei teologinė valios metafizika nepadės suprasti filosofijos atsiradimo. Filosofija gimė, kai atsirado viešoji erdvė, kurioje yra

įmanoma laisva ir argumentuota diskusija. Ne apeliavimas į autoritetus, ne rėmimasis Tėvo ar Karaliaus aukščiausiaja valia, bet nepriklausomas protas yra filosofijos pagrindas. Mickūnas aiškiai parodo, kad ne Jeruzalė, bet Atėnai laikytini filosofijos gimimo vieta. Ten, kur vietoj argumentuotos diskusijos yra siūloma malda, susikalbėti neįmanoma, nes neįmanoma argumentuotai įrodyti, kuris iš dievų yra tikrasis dievas ir kuri religinė tradicija yra teisingesnė. Tada belieka pasikliauti galios magija. Kierkegaardą, apeliuojantį į Aukščiausiojo nepažinumą, arba Leviną, kuris prisiriša prie savosios religinės tradicijos ir viską matuoja paslaptinę begalybę, net Heideggerį, kuris skelbia, kad „tik Dievas mus išgelbės“, Mickūnas priskiria tiems, kurie, nepakėlę filosofinės atsakomybės naštos, sugrįžta prie valios metafizikos principų. Štai viena iš būdingų įžvalgų: „Reikalaujamas išsižadėti „humanizmo“ Heideggeris kartu nori, kad žmogus paklustų paternalistinės dievybės sprendimams. Ar tai nereiškia, kad jis sugrįžta į nefilosofinę valios metafizikos tradiciją, prieš kurią lyg ir bandė maištauti?“ (p. 85). Mickūnas pabrėžia, kad galios magija ir antjuslinė tikrovės metafizika neišnyko ir moderniojoje Vakarų civilizacijoje. Modernusis Vakarų mokslas remiasi tokia tikrovės samprata, kuri atmata juslinį patyrimą. Tikrovė esanti ne tai, kas patiriama, bet tai, kas apskaičiuojama kaip medžiaginės galimybės ir numatomi rezultatai. Modernųjų Vakarų mokslą ir technologinį mąstymą Mickūnas kritikuoja už tai, kad nepriklausomas protas paverčiamas ins-

trumentu, padedančiu siekti pragmatinės naudos. Šiame lygmenyje tiek kapitalizmas, tiek komunizmas vienodai siekia paversti žmogų medžiaginių galiomybių įkaitu (p. 132). Skyriuje „Anarchistinė praktognozė“ Mickūnas pateikia plačią anarchijos apžvalgą. Anarchiją jis traktuoja ne kaip siaurai suprastą politinį sąjūdį, bet kaip valios metafizikos apraišką. Anarchija, kaip nihilistinis institucijų griovimas paties griovimo dėlei, yra būdinga tiek Artimųjų Rytų mitologinei, tiek modernųjų Vakarų sekuliarinei kultūrai. Anarchistinė praktognozė yra apibūdinama kaip nefilosofinė modernioji tradicija, kurios pagrindinis siekis – „pasaulio išgelbėjimas“.

Kaip minėjau, Mickūnas pateikia plačią antifilosofijos panoramą. Dauguma šių svarstymų – tai istoriosofiniai apmąstymai apie filosofijos likimą ir net jos išsigimimą. Kas lėmė, kad vietoj Filo-Sofijos išsigalėjo specializuoti mokslai, įvairios taikomosios etikos ir ciniškai instrumentiški galios apskaičiavimai? Remdamasis Nietzsche ir Sloterdijku, Mickūnas demaskuoja įvairių Apšvietos srovių nesėkmę. Parodo, kaip tiek buržuaziniai, tiek proletariniai utopiniai projektai virsta natūralistiniu ir biologistiniu realizmu. Prie filosofijos kaip autentiškos išminties apmąstymų sugrįžtama šeštame skyriuje „Filosofijos gimimas“.

Filosofijos atsiradimą Mickūnas sieja ne su ontologinių ar epistemologinių klausimų sprendimu, bet su politiniu etosu. Panašią nuomonę yra išsakęs ir prancūzų filosofijos istorikas Jeanas Pierre'as Vernan'as, tačiau Mickūnas filosofijos gimimą ne tik sieja su polio demokratija, bet ir labai nuodugniai analizuoja politinio etoso ir galios interesų konfliktą. Analizuodamas Atėnų ir Melo susidūrimą, autorius parodo, kaip politinio etoso nykimas susijęs su filosofija. Vyraujant galios interesams, filosofinis diskursas darosi nebeįmanomas, įsigali nefilosofinis valdymas. Taigi filosofiją Mickūnas sieja su politine (viešąja) veikla ir demokratinių laisvių puoselėjimu. Pacituosiu puikius šią nuostatą išreiškiančius jo žodžius: „Kilnus yra tas, kuris laisvas, kuris sugeba leisti kitam būti tuo, kas jis yra; iš tokios laikysenos kyla galimybė vienam asmeniui sugyventi su kitais“ (p. 254). Toks kilnumas nėra

būdingas religiniam dogmatizmui. Teologiškai ir teistiškai grindžiamas galvojimas yra nedemokratiškas, krypta autoritarizmo link, apeliuoja į galios magiją.

Demokratiškos laisvės ir filosofijos sąjungą apmąstęs fenomenologijos pradininkas Edmundas Husserlis teigė, kad būtent senovės graikai sukūrė naujo tipo kultūrą – tai filosofinė kultūra, apeliuojanti ne į tradicijas, ne į dievų sukurtą tvarką, bet į racionalius argumentus. Gyvenimo būdo pasirinkimą turi nulemti ne tikėjimas dievais ir ne tautinių papročių laikymasis, bet viešai diskutuojamas filosofinis diskursas. Mickūnas plėtoja huserlišką filosofinės kultūros sampratą, parodydamas, kaip ir kodėl filosofinė kultūra yra politinė kultūra. Tampa akivaizdu, kad demokratija negali būti grindžiama religiniais principais ir vertybėmis. Skirtingos religijos, kovamos tarp savęs, pasitelkia ne racionalius argumentus, bet galios valią. *Kitokie* esą gali būti toleruojami tik tiek, kiek jie paklūsta autoritariškai nustatytiems principams. Šiuo požiūriu negalima nei krikščioniška, nei islamiška, nei judėjiška demokratija. Monoteistinės religijos yra nedemokratiškos iš esmės. Irano islamiškos respublikos pavyzdys rodo, kaip toli gali pažengti demokratija, grindžiama teokratijos (dieviškos tvarkos) principais. Tačiau reikia sąžiningai pripažinti, kad ne tik islamo, bet ir krikščionybės, ir judaizmo fundamentalistinės srovės kovoja su desakralizacijos tendencijomis ir siekia užvaldyti viešąją erdvę.

Nesutikčiau su kai kurių recenzentų teiginiais, esą Algis Mickūnas, apmąstydamas filosofijos likimą, krypta kultūrologinio mąstymo pusėn. Mickūnas kritikuoja įvairias antifilosofines pažiūras, kritikuoja anarchizmą, dekonstrukcionizmą ir parodo filosofinės kultūros prigimtį. Jo apmąstymuose susipina įžvalgos, aprėpiančios filosofiją, politiką, mokslą, religijas. Tai, kad pasitelkiami dar ir įvairių kultūrų kontekstai, yra jo filosofinio mąstymo stiprybė.

Paskutinis Mickūno teksto skyrius „Spekulyatyviosios filosofijos“ yra, manyčiau, pats sudėtingiausias. Čia kritikuojami moderniosios Vakarų filosofijos bandymai atrasti galutinę tikrovę. Kaip alternatyvą Mickūnas siūlo apsvarstyti pamatinius filosofijos klausimus, atskleisti nekintamą branduolį, kuris apimtų „sistemi-

nį svarstymo lauką“ (p. 269). Šie samprotavimai man priminė Merabo Mamardašvilio kadaise įvestą sąvoką „realus filosofijos laukas“ – jis bandė tematizuoti moderniosios filosofijos mąstymo schemas ir kartu parodyti jų aktualumą dabarčiai. Pasak Mickūno, galutinės tikrovės ieškojimas – filosofinės spekuliacijos bruožas. Autentiškoji filosofija yra ne transcendencijos patvirtinimas, bet toks kritiškas ir transcendentuojantis judesys, kuris peržengia kiekvieną poziciją, kiekvieną „galutinį atsakymą“ (p. 270). Spekuliatyvioji filosofija siekia transcendentinės tikrovės, paneigdama fenomenus. Ryškiausias tokios spekuliacijos pavyzdys yra teizmas, teigiantis, kad „transcendentinis pasaulio pradasis yra sau-pakankama dievybė, kuriai nereikia jokio pasaulio“ (p. 275). O pasauliškoji (kosminė) filosofija, Mickūno manymu, turi būti atvira fenomenams, kurie yra empiriniai ir kartu peržengiantys empiriškumą: „Filosofija yra terpė – nei transcendentinė, nei fenomeninė, – todėl turėtų apmąstyti abi duotis, netapdama ribotų kosmo modelių ar ideologinių fantomų auka“ (p. 278).

Mickūnas filosofiją orientuoja į individo erdvišką ir laikišką išskaidą, kuri būtų realizuota kaip individualizuojanti vienio koncepcija. Pamatine filosofijos duotimi esąs vienis tįsime ir tapatumas kisme, kuriuos apmąstant ryškėja nauja singuliarus įvykio erdvėlaikinės sklaidos galimybė: „Dar sykių pakartokime, kad svarbiausia nubraukti plyšį tarp išorybės ir vidujybės, tarp transcendencijos ir imanencijos bei neužmiršti, kad singuliaras, kaip įribinta veikla, sudaro specifinį erdvėlaikinį trukmės įvykį. Todėl ateities reprezentacija yra pagauinama ir iš dalies pasirodo juslinėje kiekvieno esinio pagavoje, kaip individo riba, todėl kaip tikslios ateities būtinybė, o ne kaip paprasčiausia neapibrėžta galimybė tapti bet kuo, ką teigia moderni metafizinė magija“ (p. 286). Kovodamas prieš valios metafiziką Mickūnas įrodinėja dualistinės metafizikos negalimybę ir sykiu erdvės atskyrimo nuo laiko nepagrįstumą. Vietoj pasaulio reprezentacijos modelio siūloma „netrikdomos atverties“ ir „tiesioginės daikto prezentacijos“ intuicija.

Mano manymu, Algio Mickūno tekstas „Filosofijos pradžia“ knygoje „Filosofijos likimas“ yra iki šiol sis-

temiškiausias jo filosofijos išdėstymas. Anksčiau Lietuvoje išleistos knygos „Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos“ (Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007) ir „Demokratija šiandien“ (*Versus aureus*, 2007) buvo palyginti fragmentiškos. Kai kurie jų fragmentai pasikartoja ir naujausioje knygoje, tačiau čia jie įgyja visumos pavidalą. Taigi skaityti šias knygas galima kaip vientisą, nors ir neužbaigtą filosofinį audinį.

Labai svarbi Algio Mickūno suformuluota mintis, kad tiek Rytų mitologijos, tiek modernųjų Vakarų sekuliariniai mokslai yra du skirtingi tos pačios anarchijos tipai. Anarchija čia suprantama kaip pasaulio išminties neigimas, apeliuojant į metafizinę transcendenciją ir galios metafiziką (p. 175).

Arvydas Šliogeris savo samprotavimus taip pat pradeda nuo minties, kad religija (krikščionybė) ir mokslas yra filosofijos esmės paneigimas. Tekste „Filosofijos sugrįžimas“ jis cituoja Pauliaus žodžius: „Kur išminčius? Kur rašto aiškintojas? Kur šio pasaulio tyrinėtojas? Argi Dievas nepavertė pasaulio išminties kvailyste? [...] Bet Dievas pasirinko, kas pasauliui atrodo kvaila, kad sugėdintų išminčius“ (1 Kor. 1, 20-27). Ir komentuoja juos taip: „Pauliaus entuziazmas ir neapykanta filosofijai visiškai suprantami, net pateisinami, net savaip liudijantys jo įžvalgumą, prarastą vėlesnių krikščionių teologų ir net klero: Paulius labai aiškiai suvokia, kad filosofija radikaliai neigia pačią religijos esmę, todėl su krikščionyste negali būti niekaip suderinta – tikram tikinčiam krikščioniui filosofas yra ir turi būti kvailys, jeigu ne blogiau, lygiai kaip tikram netikinčiam filosofui kvailys yra ir turi būti bet koks tikintysis, visų pirma krikščionis. Tačiau Pauliaus įžvalgumas ir radikalizmas greitai užmirštami, ir beveik du tūkstantmečius krikščionių teologai, pradedant Augustinu ir baigiant Karlu Barthu, nesidrovėdami koketuoja su Pauliaus prakeikta ir palaidota „pasaulio išmintimi“, taigi, pirmų pirmiausia, su graikiško stiliaus filosofija, o antrą kartą filosofijos pabaigą, neberekalingumą, o sykiu ir mirtį paskelbia tie, kurie vadina save filosofais ir net mano tokie esą, tačiau, lygiai kaip ir Paulius, atmeta graikiško stiliaus filosofinį mąstymą, pretenduodami pateikti

„geresnį“ mąstymo ir pažinimo instrumentą, turėsiantį atskleisti tokią pat monumentalią **Tiesą**, kaip ir Pauliaus krikščionybė, tačiau dabar, vietoj apreikštosios religijos, atsiranda Jo Didenybė Mokslas, t. y. galilėjiškojo stiliaus matematinė-eksperimentinė gamtotyra, beje, moderniujų filosofijos laidotojų garbinama su tokia pačia gelžbetonine rimtimi ir net fanatizmu, kaip kadaise Paulius garbino krikščionybę“ (p. 300).

Filosofijos neigimą Šliogeris išvelgia įvairiuose bandymuose „palaidoti filosofiją“. Filosofijos mirtį esą skelbia Hegelis, Marxas ir Kierkegaard'as. Pastarąjį Šliogeris kritikuoja dėl filosofijos tapatinimo su „estetine būseną“, kurią būtina įveikti, „kad pasiektum „amžinąją palaimą“, dovanojamą tokios pat amžinos „krikščionybės tiesos“ (p. 302). Hegelis, Comte'as ir Marxas filosofiją laidoja remdamiesi mokslo Tiesa, o Kierkegaard'as tokią Tiesą atranda vienintelėje teisingoje religijoje. Šliogeris kritikuoja ne tik XIX, bet ir XX amžiaus autoritetus. Husserliui kliūna už tai, kad fenomenologinį metodą jis kuria pataikaudamas technomokslo metodologizmui. Wittgensteinas kritikojamas dėl to, kad filosofiją redukuoja į kalbos analizę ir nekreipia dėmesio į dalykus, esančius anapus „kalbinių žaidimų“. Heideggeris pasmerkiamas dėl to, kad atsisako filosofijos, pranašaudamas naująjį būties mąstymą. Pasak Šliogerio, filosofija negali būti tapatinama nei su mokslu, nei su religija, nei su menu. Vien tik politika gali būti siejama su filosofija, kaip ją suprato graikai. Tačiau, jo manymu, krikščionybė galutinai sunaikina politiką, vietoj jos siūlydama totalizuotą religijos despotizmą (p. 317).

Siekdamas apibrėžti filosofiją Šliogeris apmąsto kalbos ir patirties santykį. Pagrindinė mintis ta, kad kalba nepajėgia išreikšti individualios patirties: „Tai didysis kalbos tragizmas: jokia kalba, net pati esmingiausia, joks žodis, net pats tiksliausias, negali išsaugoti jį atsirasti paskatinusio bekalbio daikto ir jį pagimdžiusios bekalbės patirties intensyvumo, todėl kalbos terpėje įvyksta didžioji niveliacija, visus žodžius bloškianti į blyškų neapibrėžtumą ir negailestingai juos sulyginanti taip, kad pačios kalbos duotyje, pavyzdžiui, žodyne ir iš pačios kalbos duo-

ties nebeįmanoma nuspręsti, koks žodis yra atsiradęs iš intensyvios paties daikto intensyvumo patirties, o koks iš pačios kalbos, kuri sugeba daugintis panašiai kaip dauginasi infuzorijos [...]“ (p. 329).

Kalba tampa niveliuojančia terpe kaip tik todėl, kad joje, pasak Šliogerio, nebeįmanoma atskirti kalbos, kylančios iš patirties, ir kalbos, kuri parazitaiškai daugina si pačios kalbos sąskaita. Ši perskyra tarp autentiškos, patyrimu pagrįstos kalbos ir kalbos, kuri spekuliatyviai dauginasi užmiršdama savo kilmę, savo ryšį su bekalbių daiktų patirtimi, yra svarbi, nes padeda suprasti šio autoriaus kritiką šiuolaikinės kultūros atžvilgiu. Pažymėtina, kad ji primena Merleau-Ponty „Suvokimo fenomenologijoje“ įvestą perskyrą tarp autentiškos kalbos, kuri formuluojama kaip patirtos intuicijos pratęsimas, ir antrinės kalbos, kuri formuojasi kaip žodžiai apie tai, kas jau apkalbėta. Kritikodamas kalbos atotrūkį nuo „bekalbių daiktų“ patirties, Šliogeris siekia parodyti, kad šiuolaikiniame kultūros pasaulyje vyrauja antrinė, parazitinė kalbos forma. Ji ne tik neskatina sugrįžti prie pačių daiktų, bet ir atitolina nuo jų. Tai ištinka tiek kasdieninius plepalus, tiek technologinio žinojimo pagrindą – formaliąją logiką, kuri suprantama kaip nuo daiktų patirties izoliuota grynoji kalba (p. 339). Išeitį iš tokios situacijos Šliogeris mato nuostabos praktikaime. Nuostaba yra orientuota ne į visuotinybę, bet į individualumą. Absoliutus individas tampa pavyzdiniu filosofijos orientyru. Šis radikalus posūkis prie individualaus daikto verčia Šliogerį dar įtariau žiūrėti į kalbą, kurią jis suvokia kaip bet kokių individualių daiktų virtualų naikinimą: „Kalba yra žudymo mašina: juk individą perkelti į bendrybę – reiškia sunaikinti jį kaip individą“ (p. 362).

Darydamas tokius radikalius pareiškimus filosofas nepastebi, kad jie atsigręžia prieš jį patį. Kritiškesnis skaitytojas neišvengiamai atkreips dėmesį į tai, kad daugelis Šliogerio pareiškimų yra bendrybės, mažai ką bendra turinčios su individualia patirtimi. Atsitinka keistas paradoksas – filosofas, kuris orientuojasi į absoliutų individą, nieko negali apie jį pasakyti, nes, kai tik prabyla, liejasi banalios bendrybės. Šliogeris, atrodant, siekia apmąstyti šią tragišką filosofinės negalios

situaciją, bet jo pastangos veda prie vis radikalesnio dualizmo: bekalbių daiktų patirtis *versus* naikinamoji kalbos galia. Jusliškai individuali daiktų duotis niekaip nesileidžia išspraudžiama į bendrybių kalbą. Patirtis ne tik negali būti kalbiškai išreikšta, ji negali būti perduota kitiems ar perimama iš kitų. Tai veda prie esminio patirties solipsizmo. Šią metafizinio vienišumo situaciją filosofas apibūdina taip: „Regiu vienas ir vienišas, girdžiu – vienišas, ragauju – vienišas, uodžiu – vienišas; o kadangi visi šie pamatiniai vienvės modusai galiausiai yra būtent betarpiškos patirties ir patirties betarpiškumo modusai, aš galiu tarti: patiriu vienišas, ir tai vienvė *par excellence* – ne psichologinė, ne sociotopinė, bet metafizinė“ (p. 355).

Šliogerio solipsizmas yra tiesioginė empiristinio dualizmo pasekmė. Jusliniai individai yra supriešinami su bendrybėmis, daiktai supriešinami su sąmone, patirtis supriešinama su kalba. Teigdamas, kad patirtis yra jusliška ir tik jusliška, filosofas nebemato galimybės išvelgti bendrybių. Jusliškumas ir idealumas lieka radikaliai atskirti. Filosofas, žvelgdamas į medžius, nebemato girios. „Giria“ jam yra tik kalbinė bendrybė, kuri naikina jusliškai individualių medžių bekalbę būti.

Tenka apgailestauti, kad Arvydas Šliogeris nepakankamai apmąsto kalbos problematiką. Tiksliau tariant, jo apmąstymai yra visiškai atsieti nuo šiuolaikinio kalbos filosofijos konteksto. Kalbą jis suvokia kaip realistinį daiktų atspindėjimą. Kalba esą tik netiksliai atvaizduoja bekalbius daiktus. Kalba yra pasyvi išraiška, praradusi pozityvią kūrybinę savo galią, apie kurią tiek daug kalbėjo Heideggeris ir Merleau-Ponty. Kalbinę kūrybą Šliogeris traktuoja tik kaip simuliacrų dauginimą. Taigi Heideggerio tezę, kad kalba yra būties namai, remiantis Šliogeriu būtų galima perfrazuoti taip: kalba – tai būties lavoninė. Heideggeris, Gadameris ir Merleau-Ponty, siekdami įveikti imanencijos ir transcendencijos dualizmą, akcentuoja kalbinio transcendavimo įvykį. Kalbiškas esąs pats būties įvykis, todėl kalba esanti ne mimetinis daiktų atspindėjimas, bet pats buvimas pasaulyje. Būti pasaulyje reiškia būti kalbiškai, t. y. suprantant aplin-

kinio pasaulio reikšmingumą. Kalbiškai išraiškingas yra pats pasaulis ir jo daiktai, kaip jie atsiskleidžia pasaulyje. Viena iš Merleau-Ponty knygų taip ir vadinasi „Pasaulio proza“. Šliogeris savo ruožtu neigia pasaulio kalbiškumą. Jis visiškai supriešina bekalbių daiktų transcendenciją ir kalbos imanenciją.

Atskirom aptarimo reikalautų paties Arvydo Šliogerio kalba, nes ji lyg tyčia prieštarauja nihilistiniam jo požiūriui į kalbą. Šio autoriaus kalba gaivališka ir spontaniška, laužanti nusistovėjusius kalbinius štampos ir nejučiomis kurianti kitus. Savo geriausiai pavyzdžiais Šliogerio filosofinė kalba priartėja prie išraiškingos prozos. Kitose vietose ji tampa šurkščiai vulgari. Autorius, atrodo, nebejaučia žodžių vertės ir švaistosi jais tarsi padirbtais pinigais. Kritikuodamas jis vietoj argumentų dažnai griebiasi imantrios retorikos, net susidaro įspūdis, kad pats skęsta savo žodžių sraute.

Apibendrinamas teigčiau, kad Algio Mickūno filosofija – tai visuomeniškai angažuota atsakomybės etika, apeliuojanti į universalias protu ir argumentais paremtas tiesas, kylančias iš tiesioginės ir individualios pasaulio patirties. Arvydo Šliogerio filosofija – tai ikikalbinės tikrovės tyla, tai juslinis individualių daiktų patyrimas, kuris negali būti nei apibendrinamas, nei išreiškiamas žodžiais. Mickūnas – fenomenologas, o Šliogeris – metafizikas. Mickūnas nagrinėja nefilosofines ir antifilosofines pažiūras, kad išryškintų, kas yra filosofija, o Šliogeris kritikuoja Vakarų kultūrą, kuri esą užvaldyta kalbos iliuzijų ir simuliacrų. Tačiau yra vienas bendras sąlyčio taškas – tiek Mickūnas, tiek Šliogeris filosofiją sieja su laisvamanybe, o ne su malda ar nuolankumu religiniams autoritetams.

Geriausia tokios filosofinės pozicijos iliustracija – naujas ispanų režisieriaus Alejandro Amenábaro filmas „Agora“ (2009) apie filosofės Hypatijos likimą. Čia akivaizdžiai parodoma, ką reiškia filosofinės etikos, siejamos su laisva viešąja erdve (*agora*), praradimas, kai filosofines diskusijas pakeičia religinės kovos ir apeliuojama ne į racionalius argumentus, bet į stebuklus ir į galios magiją. ■

Marius GAUČYS

ĮDĖMUS ŽVILGSNIS Į MIESTO KRAŠTOVAIZDŽIO RAIDĄ

Konstantinas Jakovlevas-Mateckis. Miesto kraštovaizdžio architektūra, t. I, Vilnius: Technika, 2008, p. 410.

Architektūros istorijos ir teorijos knygų Lietuvoje išleidiama nedaug, o ką jau ir kalbėti apie kol kas sunkiai besimezgančią architektūros kritiką. Todėl kiekvienas istorinio ir teorinio pobūdžio veikalas, o ypač toks, kuriame bandoma pateikti ir tam tikras atramas tolesnei diskurso plėtotei, nusipelno dėmesio. Recenzuojamosios knygos autorius profesorius Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, žinomas kraštovaizdžio tyrinėtojas, bando suderinti kraštovaizdžio formavimo teorijos metmenis su miesto kraštovaizdžio raidos plačiame istoriniame kontekste apžvalga. Visa tai dokumentuojama gausiomis iliustracijomis, brėžiniais ir miestų planais. Tai solidus kone enciklopedinių užmojų veikalas.

Didžiausia profesoriaus Konstantino Jakovlevo-Mateckio knygos dalis skirta miesto kraštovaizdžio istorijai, kurios apžvalgą autorius pradeda nuo miestų prie Egėjo jūros atsiradimo III tūkstantmetyje pr. Kr. Autorius pabrėžia, kad dėl ypatingos geografinės padėties ir prekybos kelių būtent šio regiono miestai pirmiausia tapo visos Kretos-Mikėnų kultūros centru. Miestų statybos industrija ypač suklestėjo Romos imperijoje. Po gana ilgos istorinės pertraukos estafetę perėmė viduramžių Europa. Enciklopediškai turtingoje kraštovaizdžio kaitos apžvalgoje, kuri aprėpia ir graikų filosofų (pavyzdžiui, Aristotelio) pastabas apie miestą, trūksta nebent vieno dalyko – didesnio dėmesio ankstyvesnių urbanistinių procesų Egipte, Sirijoje, kitose Rytų kultūrose raidai, juoba kad seniausi miestai buvo pastatyti būtent tų šalių teritorijose.

Tolesnį pasakojimą autorius koncentruoja Europoje – pateikia viduramžių, Bizantijos, romanikos ir gotikos laikotarpių urbanistinio kraštovaizdžio raidos panoramą.

Itin dėmesingai apžvelgiami miestų kraštovaizdžio formavimosi procesai renesanso ir baroko laikotarpiais Italijoje, Anglijoje, Prancūzijoje. Jakovlevas-Mateckis pabrėžia renesanso epochos pokyčių Italijos miestuose svarbą: „Renesanso laikotarpiu buvo pradėti kai kurių Italijos miestų rekonstrukcijos darbai, kurių tikslas buvo pagerinti pėsčiųjų ir kinkomojo transporto eismą mieste. Tuo metu daugiausia dėmesio buvo skiriama centrinių miesto dalių rekonstrukcijai, gynybos įrenginiams, rūmų statybai ir beveik nesirūpinama gyvenamųjų kvartalų tvarkymu. Juose išliko viduramžiais tiestos siauros negrįstos, purvinos ir nešvarios gatvės, nebuvo, nei nuotakyno nei vandentiekio. Bet užtat buvo įrengiamos ir gražinamos miestų aikštės. Būdingas renesanso aikščių bruožas – neužstatytas vidurys [...] Aikštės būdavo apstatomos imponantiškais pastatais. Jose vėl atsirado monumentų, skulptūrų, fontanų, kurie viduramžiais buvo išstumti. Įspūdingi miesto kraštovaizdžio architektūros objektai – aikštės – praturtino miesto siluetą.“ Nors bendresnėms tyrinėtojo išvalgoms galima pritarti, kai kurie teiginiai reikalauja tam tikrų korektūrų. Aikščių centrinė dalis dažnai likdavo neužstatyta ir viduramžiais. XIX a. austrų architektas Camillo Sitte savo pagarsėjusiam veikale „Miestų statybos menas“ (*Die Stadtebau*) atkreipė dėmesį į tai, kad rinkos aikštės viduramžiais būdavo netaisyklingo plano, o vandens tiekimo įrenginiai būdavo aikščių šonuose, kad būtų patogiau girdyti gyvulius. Antra vertus, renesanso laikotarpiu ne tik aikščių dydžio, formos, bet ir gatvių struktūros pokyčių svarbiausia priežastis buvo naujas karybos būdas, reguliariosios kariuomenės atsiradimas. Centrinėse aikštėse vykdavo kariniai paradai.

Autorius nemažai dėmesio skiria dar vienam svarbiam renesanso kraštovaizdžio aspektui – sodų ir parkų architektūros suklestėjimui, tiksliai ir vaizdingai juos aprašo. Antai nurodo, kad „Renesanso sodų-parkų menui buvo būdinga rūmų ansamblio ir parko suplanavimo kompozicijos vienovė. Parko ir sodo planas buvo geometrinis, simetriškas ar asimetriškas, vidinės erdvės kompozicija uždara, tačiau keliais apžvalgos taškais susieta su aplinkiniu kraštovaizdžiu. Kalvotas ar kalnuotas sodų reljefas dažnai diktavo jų terasinį suplanavimą keliais lygiais. Tokie sodai-parkai užimdavo 1,5-4,0 ha žemės plotą. Rūmai buvo statomi aukščiausiam taške ar parko viduryje ir tapdavo pagrindine jo dominante, į kurią būdavo orientuojama tik viena – pagrindinė kompozicinė parko ašis, pagrindinis takas, dažniausiai einantis statmenai šlaitui. Jo gale buvo įrengiamas baseinas, statomos skulptūros.“

Išsamiai aptariama ir baroko parkų sąranga. Išryškina mi didžiausių Europos sodų ir parkų kraštovaizdžio ypatumai, barokinių sodų ir parkų projektavimo skirtumai Prancūzijoje (čia bene didžiausią poveikį kraštovaizdžio plėtočiai turėjo Versalio parkų estetika) ir Anglijoje, kur įsivyravo natūralesnių sodų ir parkų tradicija.

Jakovlevas-Mateckis aptaria sodų ir parkų plėtros tendencijas LDK ir Lenkijoje renesanso, baroko ir klasicizmo laikotarpiams, pristato ryškiausias šios meno rūšies pavyzdžius. Jau Apšvietos laikais sodų ir parkų architektūra buvo laikoma savarankiška meno rūšimi, o didieji naujųjų laikų filosofai – pavyzdžiui, vokiečių mąstytojas Arthuras Schopenhaueris, laikė ją aukštesne už architektūrą, kurią riboja prigimtinis polinkis į naudingumą... Lenkijos ir Lietuvos sodų ir parkų architektūros lygį parodo gausios išlikusių objektų nuotraukos, brėžiniai ir planai. Beje, galima pridurti, kad autorius vykusiai parinko leidinio iliustracinę medžiagą, išlaikydamas proporcijas tarp grafinių iliustracijų ir nuotraukų, nors ne visų jų kokybė gera. Labai kruopščiai knygoje pateikiama Lietuvos romantizmo ir istorizmo sodų ir parkų architektūros apžvalga platesniame europinių procesų kontekste, nors, prisipažinsiu, šiek tiek nuvilia gana nekritiškas požiūris į Lietuvos kraštovaizdžio formavimą sovietmečiu.

Pirmieji trys knygos skyriai skirti istoriniams kraštovaizdžio kaitos procesams, o trijuose paskutiniuosiuose atsi-

sakoma istorinės retrospektyvos ir svarstomos įvairios su šiuolaikinio kraštovaizdžio formavimu ir plėtra susijusios teorinės problemos. Autorius labai kruopščiai nagrinėja gamtinių elementų vaidmenį šiuolaikiniame mieste, pabrėždamas, kad „miesto kraštovaizdžio architektūros formavimui didžiausios įtakos turi tokie gamtiniai komponentai, kaip vietovės reljefas, vandenys (upės, ežerai, jūros), želdynai ir želdiniai. Vietovės reljefas, vandenys, želdynai, želdiniai, statiniai, gatvės ir keliai formuoja miesto erdvinę plano struktūrą, jo kraštovaizdžio architektūrą, praturtina pastatų ir kompleksų architektūrinę kompoziciją, kuria miesto estetiką bei įvaizdį, formuoja jo savitumą...“

Atkreipiamas dėmesys ir į itin aktualias vandens telkinių vaidmens ir reikšmės miestų kultūroje problemas. Autorius teisingai pabrėžia, kad šiandieninėje Lietuvoje kol kas nepasinaudota turtingais gamtiniais ištekliais ir vandens šaltiniais. Vilniuje, nepaisant to, kad per patį miesto centrą vingiuoja daugybę estetinių pojūčių teikianti Neris, tapybišką jos vaizdą gadina neišvaizdžios betoninės plokštės, o kai kur reginius užstoja netgi želdinai – gyvatvorės, dėl kurių, pasak Jakovlevo-Mateckio, „eidami šaligatviu nematome vandens veidrodžio“.

Atidesnis skaitytojas veikiausiai atkreips dėmesį į tam tikrus knygos netolygumus. Pavyzdžiui, ketvirtas ir penktas jos skyriai, skirti miesto želdynų sistemai ir miesto kraštovaizdžio architektūros komponavimo principams, savo struktūra ir teksto pateikimu labiau primena tradicinį vadovėlį nei mokslo monografiją – stinga humanitariniam tyrimui būtinos diskusijų dvasios, įvairių požiūrių svarstymo arba tiesiog problemų kėlimo. Galima spėti, kad šie skyriai knygoje atsirado iš didaktinių paskatų. Kita vertus, dėstyto darnos stoką galima suprasti ir pateisinti šios srities literatūros stygiumi.

Konstantino Jakovlevo-Mateckio knyga yra rimta pastanga apibendrinti daugybę teorinių kraštovaizdžio istorijos ir šiuolaikiško jo formavimo aspektų, suteikti tvirtesnę pagrindą tolesniam šių procesų ir problemų svarstymui. Neabejoju, kad ji labai pravers aukštųjų architektūros mokyklų studentams, o ir visiems šios srities specialistams, taip pat miestiečiams, kuriems rūpi miestovaizdžio ir kraštovaizdžio likimas, urbanistinio atsinaujinimo galimybės. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXXVIII

KOMEDIJA TUNIKATA

Išklausiusi Vyriausybės veiklos ataskaitą nuo pirmo iki 110 puslapio, ypač karštai atsiliepiu į premjero siūlymą rašyti vadovėlius ir disertacijas apie sėkmingai stabilizuotus viešuosius finansus ir suvaldytą krizę. Beliko pasirinkti žanrą, personažus ir pavadinimą. Nenorėjau pasirodyti tokia infantili kaip Vytenis Andriukaitis, kuris išsidavė, kad skaito tik mažamečiams skirtą literatūrą, nes minėtą ataskaitą pateikusį premjerą pavadino „Mike melagėliu“. Mane traukė klasikos gylis ir plotis! „Į ateitį šviesių Kubilius jau tiesia...“ – pradėjau rimuoti ataskaitos paragrafus, kad pateikčiau ją iškilminga eiliuota forma. Bet tokiam turiniui odė atrode nepakankamai monumentali. Čia geriau tiktų liaudies epas „Kubiliaus pasakėčios“, su šiam žanrui būdingu politiniu emocijumu, ilgais, bet nenuobodžiais moralais... Arba graikų ir romėnų antikinio formato tragi-komedija „Mikaldos pranašystės“ su pirmaeiliais (pozicija) ir antraeiliais (opozicija) veikėjais, su masiniais (pensininkų, pedagogų ir kt.) choralais... Arba roko opera „Andrius Kubilius – superžvaigždė“ su svajonių gyvenašliu Marijonu pagrindiniame vaidmenyje ir su svajonių sukirpėjo pasiūtais kostiumais... Jau mačiau, kaip pakyla uždanga ir vaidinimas prasideda: įvedamas PSD, padidinamas PVM, susitraukia Krizė, stabilizuojasi Viešieji Finansai... Mokesčių mokėtojų choras, diriguojamas Premjero, užtraukia: „Ką gali atlikti tuoj, niekad nedaryk rytoj...“

Finansų ministrė, užkulisuose išklausi nedariniai traukiamą priedainį ir išvelgusi galimą klastą, iškart užsakė pašaliniam, t. y. visiškai niekuo nesuinteresuotiems, asmenims tyrimus ir konsultacijas už vieną kitą milijoną litų, kad išsiaiškintų, kuris iš mokesčių mokėtojų ima ne tą natą ir iškraipo choro melodiją.

Svarbus čia ne tik vietinis, bet ir tarptautinis aspektas. Premjeras avanscenoje pasidžiaugė, kad visas pasaulis stebisi vis dar krizenančios Lietuvos pasiekimais, net Izraelio premjeras didžiuojasi esąs litvakas. Aktorius, vaidinantis Netanyahu, scenos gilumoje pradeda kūnu ir siela reikšti visapusišką didžiavimąsi.

Į sceną įsiveržia *tūkstantis grybauskaičių* ir Prezidentės vardu ima drumsti politinį vandenį – priekaištauja partijai, koalicijai ir Vyriausybei, chorą dainuodamos: „Pabundi kiekvieną rytą, kas gi gero padaryta? Nieko gero, ir gerai, ir vėl nieko nedarai...“

Premjeras (vis dar sėdėdamas avanscenoje) ima nervingai kaitalioti kavos puodelius, sakydamas, kad jie juk nėra ministrai... Valinskas, gudriai prisėlinęs iš už nugaros, nugvelbia vieną puodelį su Vilkaičio atvaizdu.

Tada įvyksta staigus, nemotyvuotas, lemtingas veiksmo posūkis – iš viršaus nusileidžia *deus ex machina*. Paprasčiau tariant, scenoje pasirodo tikroji Lietuvos Dalia

su savo aukštu reitingu, bylodama tokiais išmintingais žodžiais: „Ši Vyriausybė kartais pati šaudo sau į kojas – nereikia nė priešų.“

Vyriausybė, kad patvirtintų Prezidentės žodžius, iškart ima padrikai šaudyti iš politinio lojalumo. Su tanku į mūsų lauką įvažiuoja krašto apsaugos ministrė. Kautynių vaizdai primena monumentalią drobę „Žalgirio mūšis“ arba generalinę to mūšio repeticiją. Batalines scenas apgaubia tiršti politiniai dūmai iš Kirkilo pypkės, kurią traukdamas šis konstatuoja savaime aiškų dalyką: „Jeigu taip būtų visose šalyse, vyriausybės nieko neveiktų, tik aiškintųsi, kaip ir dėl ko kas nors atsitiko.“

Mūšiui nurimus, skubiai keičiamos dekoracijos, iš užkulisių ima kaišioti galvas suįžūlėję opozicijos mazoroniniai ir kiti politiniai gaivalai. Scenos gilumoje pensininkų choras traukia su veiksmu visiškai nesusijusią ariją „Skrisk, dejone sparnuotoji mano...“

Sceną užplūsta pakilūs kasdienybės vaizdai, vyksta akcijos ir atrakcijos, siaučia mados infekcijos, vietoj merų vyksta mis ir misis rinkimai... Sprendžiami fundamentalūs klausimai, kas šiemet madinga, o kas jau ne. Gėlėti marškiniai? „Vyrams – ne. Pramogų atstovams galima“, – atsako visų galų konsultantai.

Pramogų atstovai su gėlėtais marškiniais išsirikiuoja skersai išilgai ir žygiuoja tik jiems žinoma kryptimi. „Užsiknisęs ir pavargęs“, kaip pats sako, svajonių gyvenašlis avanscenoje uždainuoja: „Aš tikrai myliu Lietuvą, ar mylit ją jūs?“

Šis ne laiku ir ne vietoje užduotas klausimas pakimba ore kaip balionas.

Uždanga.

Viena samdytų žiūrovų (klakerių) grupė triukšmingai giria, o kita dar triukšmingiau peikia ataskaitinį politinį spektaklį. Choristai vienomis tunikomis (paprasčiai taip rengiasi neturtingieji, kurių togas atėmė bankai ir Sodra) kantriai laukia antros vaidinimo „Komedija tunikata“ dalies. ■

Tiesiai iš politinių užkulisių
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2010. 4 (544)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Twenty Years After the Social Change*. The author of the article discusses the present problems Lithuania is facing. He argues that these problems are associated with our past. There was no will or insight as to how we will manage our future. Thus we experience problems that were not forecasted when we took a decision to break up with the Soviet regime (page 2).

Hektoras VITKUS. *The Shackles of the Myth of Victory*. Once more about the struggle of historical memory. The author claims that Russian chauvinistic interpretation of memory is gaining force. This kind of ideological interpretation of history creates a sphere where new myths are created. The politization of history is very dangerous, claims the author (page 6).

Rasa BALOČKAITĖ. *City as Space of Communication*. Historical memory and ideology in Vilnius urban landscape. The power to sign and rule and control is important to all political regimes. Imperial forces are trying to control space and time – they erase dates they want and create new ones. Vilnius is a city that experienced many such changes. The article was based on the research done by a project of memory of II WW in cityscapes of Eastern European towns (page 13).

Algimantas GRAŽULIS. *Who Will Stop the Train That Destroys Vilnius Old Quarters*. The tendencies of last fifteen years. Vilnius old quarters were always cherished for the spaciousness of its suburban area, unity between nature and architecture, the one or two storey buildings assured this harmony, meanwhile lately high rise building are threatening the whole cityscape. Specialist of heritage protection discusses what should we do about that. Continued from issue no 3 (page 18).

Astrida PETRAITYTĖ. *How Repatriation of Klaipėda Inhabitants Should be Called?* Polemical notes on the 4th volume of Encyclopedia of Lithuania Minor (page 26).

Albinas GALINIS. *Apolodor Greets Hipolyte*. *Apolodor Thinks About Belief* (page 29).

Herkus KUNČIUS. *Lithuanian Footprints in the Arabian Deserts*. An Essay on the behavior of Lithuanian tourists abroad (page 31).

About the Demarcation Between Art and Ideology. Discussion. The debates go on regarding the contents of National Gallery exposition. Critics argue

whether it is mediocre or banal. Because of that why discussion was held with participation of Lolita Jablonskienė, its director, curators and critics Jolita Mulevičiūtė and Linara Dovydaitytė, Viktoras Liutkus, Agnė Naružytė (page 36).

Odetta ŽUKAUSKIENĖ. *Memory and Vision of Exile*. The exhibition of Kęstutis Grigaliūnas held at CAC is dedicated to human memory and this is a reflection of experience. The conceptual artist takes a glimpse at one of the most tragic moments of Lithuania's history – murder after WWII (page 46).

Kęstutis ŠAPOKA. *Martinaitis – Father of Disco*. The review of the exhibition of painting by Antanas Martinaitis (1939-1986) who showed a metaphysical the environment of his time (page 49).

Vlada KALPOKAITĖ. *Playing Games on the Threshold*. The review of the play *Idiot* staged by director Eimuntas Nekrošius (page 51).

Šarūnė TRINKŪNAITĖ. *Seduced and Happy*. Review of a play *Mistras* by playwright Marius Ivaškevičius (who wrote a play *Adomas Mickevičius*) directed by Rimas Tuminas (page 55).

Kęstutis ŠAPOKA. *Animation Film in the Box of Brain*. The review on exhibition of design of Gintaras Makarevičius at Vilnius CAC. (page 60).

Linus POŠKA. *Aloyzas Stasiulevičius – Attempt to Understand*. The review of an exhibition of renowned Lithuanian painter who shows recent works (page 62).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ. *Exhibition at a First Sight*. About "Contraception" by Henrikas Čerapas (page 65).

Mindaugas PELECKIS. *The Hidden Power – the Suggestion of Mysteries*. Colors for Social Activity Quakers – in Lithuania (page 67).

Liudas TRUSKA. *A Long Way to Vilnius*. The importance of Vilnius to Lithuanian history (page 71).

Émile FAGUET. *The Cult of Incompetence*. Continued from issue no 3 (page 80).

Dalius JONKUS. *In Between Athens and Jerusalem*. Review of the book by Algis Mickūnas and Arvydas Šliogeris (page 87).

Marius GAUČYS. *An Insight into the Development of Cityscape*. Review of the book "Architecture of Urban Landscape" by Konstantinas Jakovlevas-Mateckis (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Comœdia Tunicata*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Violeta DAVOLIŪTĖ

History and politics between Left and Right, East and West (En) (Lt)
Opposition to last year's Prague Declaration on „European Conscience and Totalitarianism“ reveals a change of attitude on the part of western Europe towards the East, writes Violeta Davoliūtė. Western fears about an upsurge of ultra-nationalism in eastern Europe suggests the era of democratic idealism has come to an end.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

Almantas SAMALAVIČIUS

Literary perspectives: Lithuania (En) (Lt)

Almost normal

The literary field in Lithuania has established itself since independence, despite vastly smaller print runs. Today, a range of literary approaches can be made out, from the social criticism of the middle generation to the more private narratives of the post-Soviet writers.

Tomas KAVALIAUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Zinovy ZINIK

History thieves (En) (Lt)

Thirty years after leaving Russia for Israel, an "unheimliche" experience in Berlin led Zinovy Zinik to investigate the chequered past of his Russian-born grandfather. An autobiographical exploration of "assumed identity" in twentieth-century Jewish experience.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova (in Polish and Lithuanian). Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Rasa BALOČKAITĖ

"Go West..." (En) (Lt)

Myths of femininity and feminist utopias in East and West

Working illegally in the West, eastern European women take care of "the logistics of bodily experience", freeing western women to participate alongside men in business, science and politics.

Timothy SNYDER

Balancing the books (En) (De) (Lt)

Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics.

Gintaras MAKAREVIČIUS. Piešiniai. Iš parodos Šiuolaikinio meno centre. Apie tai skaitykite p. 60.
Iičiuko reprodukcija.

Vidmanto

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2010. Nr. 4 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009